

Хмельницький національний університет
Міністерство освіти і науки України

Хмельницький національний університет
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КАРПОВА ДАРІЯ ЄВГЕНІВНА

УДК 159.954: 316.36(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ
ПРО СІМЕЙНІ РОЛІ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ**

053 Психологія

05 Соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття вищої освіти ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Д. Є. Карпова

Науковий керівник – Комар Таїсія Василівна, доктор психологічних наук,
доцент

Хмельницький – 2021

АНОТАЦІЯ

Карпова Д. Є. Психологічні умови формування уявлень про сімейні ролі у студентської молоді. – Кваліфікована наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття вищої освіти ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія. – Хмельницький національний університет, Хмельницький, 2021.

Дисертацію присвячено теоретичному та емпіричному вивченню уявлень студентської молоді про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів і психологічних умов формування уявлень про них. Здійснено змістовний аналіз типології сімейних ролей, компонентів і функцій уявлень молоді про сімейні ролі, потенціалу закладу вищої освіти щодо формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі.

За результатами аналізу наукових досліджень визначено що основними функціями сім'ї є: виховна, економічна (матеріально-фінансова), господарсько-побутова, емоційно-психологічна, інтелектуально-світоглядна; сексуально-репродуктивна, соціального контролю. Кожна функція сім'ї реалізовується за допомогою конкретних сімейних ролей. У змісті Сімейного кодексу не має жодної статті, яка б давала чітке розуміння суті сімейних ролей та їх переліку. Окрім того, у науковій літературі відсутній обґрунтований перелік сімейних ролей, який давав би уявлення особистості про важливі сімейні обов'язки та розуміння того, які потреби членів сім'ї важливо задовольняти. Відсутність науково-обґрунтованої інформації про моделі поведінки шлюбних партнерів при реалізації сімейних функцій обумовлює низький рівень знань молоді про сімейні ролі.

За результатами аналізу наукових досліджень з'ясовано психологічну сутність сімейних ролей, а також зміст та функції уявлень студентської молоді про сімейні ролі як моделей поведінки шлюбних партнерів. Виявлено, що серед широкого конгломерату проблемних питань підготовки молоді до сімейного життя, не розробленими залишаються питання, що стосуються типології сімейних ролей за інтелектуально-світоглядною, морально-психологічною,

інтимно-сексуальною, матеріально-фінансовою і господарською функціями сім'ї. Відсутність науково-обґрунтованої інформації про моделі поведінки шлюбних партнерів при реалізації сімейних функцій обумовлює низький рівень знань молоді про сімейні ролі.

Вперше запропоновано теоретичне та емпіричне розв'язання проблемного питання формування уявлень про сімейні ролі у студентської молоді. З'ясовано, що поняття «уявлення молоді про сімейні ролі шлюбних партнерів» відображає стійкі переконання молодої людини, які забезпечують типове реагування на ситуацію рольового розподілу сімейних обов'язків відповідно до сформованої в неї життєвої позиції. Психологічна структура уявлень студентської молоді про сімейні ролі відображає три взаємопов'язаних компоненти: когнітивний – система знань про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів (знання функцій сім'ї; знання сімейних ролей за інтелектуально-світоглядним чинником; знання сімейних ролей за морально-психологічним чинником; знання сімейних ролей за інтимно-сексуальним чинником; знання сімейних ролей за матеріально-фінансовим чинником; знання сімейних ролей за господарським чинником; знання патологізуючих сімейних ролей та причин їх появи); емоційно-оцінний компонент – ставлення до сімейного життя та обов'язків у майбутній сім'ї (сприймання та оцінка моделей поведінки батьків як шлюбних партнерів; емоційна ідентифікація з батьками; сприймання та оцінка моделей поведінки друзів як шлюбних партнерів; сприйняття та оцінка майбутнього шлюбного партнерства; сприйняття та оцінка свого ставлення до дітей; сприйняття та оцінка себе в ролі сім'янина; сприйняття стереотипних думок щодо ролі жінки та чоловіка у сім'ї); поведінковий компонент – ідентифікаційна поведінка в ролі майбутнього шлюбного партнера (вияви моделей поведінки, що відображають важливі сімейні ролі; розвиток свого шлюбного потенціалу; пізнання шлюбного потенціалу можливих майбутніх шлюбних партнерів).

Виявлено, що уявлення студентської молоді про сімейні ролі залежать від низки чинників, зокрема *об'єктивного характеру*: батьківська сім'я молодої

людини, близьке оточення (друзі), освітнє середовище закладу освіти, засоби масової інформації (ЗМІ), суспільна думка, а також *суб'єктивного характеру*: вмотивованість (прагнення здобути знання про моделі поведінки шлюбних партнерів, оволодіти роллю сім'янина); емоційна рефлексія (ставлення до сімейного життя та обов'язків у майбутній сім'ї); освіченість (наявність знань про сімейно-шлюбне життя); соціальна зрілість (засвоєння зразкових норм сімейно-шлюбного життя та усвідомлення своєї відповідальності за майбутню сім'ю); темперамент та характер (активність як здатність бути енергійним, діяльним; відповідальність як здатність відповідати за свої вчинки, дії, слова; наполегливість як здатність завзято досягати певної мети; старанність як здатність дбайливо та ретельно виконувати роботу; терплячість як здатність виявляти терпіння під час самовдосконалення та ін.).

Визначено, що формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі буде ефективним за таких психологічних умов: наявність у студентів бажання розширяти свої уявлення про сімейні ролі та обов'язки; наявність у викладачів (кураторів) знань, умінь, навичок та бажання формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі та обов'язки; наявність психологічного інструментарію формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі; розміщення у популярних соціальних сітках психологічних матеріалів про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів; створення студентських гуртків для вивчення моделей гармонійних сімейних стосунків.

Обґрунтовано типологію сімейних ролей як основи для формування уявлень про моделі поведінки шлюбних партнерів З'ясовано, що: *реалізація сім'єю інтелектуально-світоглядної функції* здійснюється за допомогою таких основних сімейних ролей як: вихователь (той, хто виховує членів сім'ї), гуру (той, хто має винятковий авторитет в сім'ї); експерт (той, хто дає оцінку задумам, планам, діям членів сім'ї), інтелектуал (той, хто володіє розвиненим інтелектом), компаньйон (той, хто є співучасником сімейних проєктів, ігор), порадник (той, хто надає корисні, мудрі поради), одиодумець (той, хто має однакові погляди з важливих сімейних питань), співрозмовник (той, хто

розмовляє на цікаві теми з членами сім'ї), учитель (той, хто навчає членів сім'ї), слухач (той, хто вислуховує думки членів сім'ї); *реалізація сім'єю морально-психологічної функції* здійснюється за допомогою таких сімейних ролей як: активіст (той, хто є енергійним, діяльним), берегиня (захисник) (той, хто оберігає сім'ю і дає відчуття безпеки), друг (той, хто виявляє прихильність, довір'я), ініціатор (той, хто є джерелом різних сімейних справ), миротворець (той, хто йде на примирення, примиряє членів сім'ї), мотиватор (той, хто надихає членів сім'ї), розрадник (той, хто втішає, розраджує); *реалізація сім'єю інтимно-сексуальної функції* здійснюється за допомогою таких основних сімейних ролей як: коханець (той, хто задовольняє інтимно-сексуальні потреби шлюбного партнера), репродуктор (той, хто задовольняє потребу партнера у продовженні роду), романтик (той, хто створює романтичну атмосферу); *реалізація сім'єю господарської та матеріально-фінансової функцій* здійснюється за допомогою таких сімейних ролей як: добувач (той, хто добуває засоби для існування сім'ї), господарник (той, хто веде домашнє господарство), годувальник (той, хто годує і доглядає членів сім'ї), організатор (той, хто організовує побут сім'ї), нянька (той, хто доглядає дитину), масовик (той, хто дбає про відпочинок та розваги членів сім'ї), підприємець (той, хто організовує прибуткові для сім'ї справи), покупець (той, хто купує товари для сім'ї), кухар (той, хто готує їжу для членів сім'ї), прибиральник (той, хто прибирає житло, територію проживання сім'ї).

Обґрунтовано типологію патологізуючих сімейних ролей, що: *детерміновані фізіологічною та психічною залежністю особи*: алкоголік, ігроман, наркоман, ревнивець, сексоголік, трудоголік, фанатик, шопоголік; *відображають залежність від шлюбного партнера*: безхребетник; вигнанець; жертва; інфантил; мученик; невдаха; нетямущий; скиглій; *відображають зверхнє та зневажливе ставлення до членів сім'ї*: грубіян; егоїст; мегаломан; нарцис; насильник; садист; самодур; цинік.

Розроблено психологічний інструментарій формування у студентської молоді уявлень про моделі поведінки подружжя. Метою розробки є

поглиблення знань студентської молоді про важливі сімейні ролі та усвідомлення моделей поведінки шлюбних партнерів, що здатні впливати на гармонію сімейного життя. За структурою психологічний інструментарій складається з двох блоків лекційних та практичних занять: Блок 1. Позитивні сімейні ролі (мета – формування уявлень студентів про сутність та типологію важливих сімейних ролей та сфери їх розподілу). Лекційне заняття «Сімейні ролі як моделі поведінки подружжя», практичні заняття «Розподіл сімейних ролей за інтелектуально-світоглядною функцією сім'ї», «Розподіл сімейних ролей за морально-психологічною функціями сім'ї», «Розподіл сімейних ролей за господарською та матеріально-фінансовою функціями сім'ї»; Блок 2. Патологізуючі сімейні ролі (мета – формування уявлень студентів про сутність та типологію патологізуючих сімейних ролей). Лекційне заняття «Патологізуючі сімейні ролі як деструктивні моделі поведінки шлюбних партнерів», практичні заняття «Визначення патологізуючих сімейних ролей», «Визначення конфліктних моделей поведінки шлюбних партнерів», «Запобігання сімейних конфліктів та мотивування шлюбного партнера до втілення позитивних моделей поведінки». Аналіз результатів експериментального дослідження, отриманих під час практичної реалізації авторської розробки та опрацьованих методами математичної статистики, дає можливість зробити висновок про її ефективність.

За результатами теоретичного та емпіричного вивчення проблеми формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі розроблено практичні рекомендації майбутнім шлюбним партнерам щодо розподілу сімейних ролей та обов'язків. Вони відображають науково-обґрунтовані пропозиції, виконання яких сприяє усвідомленню майбутніми шлюбними партнерами особливостей розподілу сімейних ролей та обов'язків, а також запобігання сімейних конфліктів. Акцентується увага на важливих статтях Сімейного кодексу України, які покликані сприяти усвідомленню молодого людиною своєї ролі у сімейному житті та осмисленню своєї здатності поводити себе відповідно до встановлених сімейних правил і норм. Практичні

рекомендації допоможуть майбутнім шлюбним партнерам усвідомити свою відповідальність щодо запобігання сімейних конфліктів, детермінованих кризами «прийняття на себе подружніх обов'язків», «засвоєння подружжям батьківських ролей і прийняття факту появи нового члена сім'ї», «включення дітей у зовнішню соціальну структуру», «важка хвороба члена сім'ї», «повторний шлюб».

Ключові слова: сімейні ролі, функції сім'ї, уявлення, формування, психологічні умови, студентська молодь, чинники, моделі поведінки, шлюбні партнери, психологічний інструментарій.

ABSTRACT

Karпова, D. Ye. Psychological Conditions for Forming the Ideas about Family Roles among Student Youth. – Qualified scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on obtaining a scientific degree of the Doctor of Philosophy in the specialty 053 «Psychology». – Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, 2021.

The dissertation is devoted to theoretical and empirical study of students' ideas about family roles as a model of marriage partners' behavior as well as psychological conditions needed for forming ideas about them. A meaningful analysis of the typology of family roles, components and functions of young people's ideas about family roles, and the potential of higher educational establishment for forming students' ideas about family roles have been carried out.

The analysis of existing scientific research has demonstrated that the main family functions are the following: educational, economic (material and financial), domestic, emotional and psychological, intellectual and ideological, sexual and reproductive, the function of social control. Each family function is realized through specific family roles. The Family Code does not provide a clear understanding of the essence of family roles and their list. In addition, current scientific works in the field do not come up with a substantiated list of family roles; such list would give a better

idea of family responsibilities and an understanding of what family members' needs are important to be met. The lack of evidence-based information on the behavior patterns of marriage partners while implementing family functions causes a low level of knowledge of family roles among the youth.

Based on the results of the analysis of the scientific research, the psychological essence of the family roles as well as the content and the function of the student's youth ideas about the family roles as models of the marriage partners behavior have been determined. It has been revealed that among a wide conglomerate of problematic questions regarding preparing young people for the family life, the issues that refer to the typology of family roles by intellectual and world-view, moral and psychological, intimate and sexual, material and financial, and domestic functions still remain underdeveloped. The lack of science-based information about the models of the marriage partners' behavior while implementing family functions serves as a reason for the low level of knowledge about family roles among young people.

Both the theoretical and empirical grounds for the solution to the problem of forming the idea of family roles among student youth has been suggested in this research for the first time. It has been identified that the concept «youth's ideas about family roles of marriage partners» reflects the deepest convictions of a young person that, in their turn, provide for typical reaction to the situation of delegation of responsibilities by role according to the life position formed. Psychological structure of the student youth's idea about family roles covers three interrelated components: cognitive – a system of knowledge about family roles as models of marriage partners' behavior (knowledge of family functions; knowledge of family roles by intellectual and world-view factor; knowledge of family roles by moral and psychological factor; knowledge of family roles by intimate and sexual factor; knowledge of family roles by material and financial factor; knowledge of family roles by domestic factor; knowledge of pathological family roles and reasons for them); emotional and evaluating component – attitude to family life and responsibilities in the future family (perception and evaluation of parents' behavior as marriage partners; emotional identification with parents; perception and evaluation of friends' models of behaviour

as marriage partners; perception and evaluation of the future marriage partnership; perception and evaluation of personal attitude to children; perception and evaluation of yourself as a marriage partner; perception of stereotypes of the roles of a man and a woman in family life); behavioral component – identification behaviour in the role of a potential marriage partner (identification of behavioral patterns that reflect important family roles; development of personal marriage potential; understanding of marriage potential of possible marriage partners in the future).

It has also been inferred that the student youth's ideas about family roles depend on a range of factors among which are those of objective nature: parent's family of a young person, close friends, learning environment of the educational establishment, mass media, public opinion, and subjective nature: motivation (aspiration to gain knowledge about models of behaviour of marriage partners, to master the role of a married person); emotional reflexion (attitude to family life and duties in the future family); education (availability of knowledge about family life); social maturity (learning about the best practices of the family life and understanding personal responsibility for the future family); temperament and character (activism as the ability to be energetic and active; responsibility as the ability to be responsible for your own action and words; perseverance as the ability to carefully and persistently achieve a certain goal; diligence as the ability to demonstrate patience during self-development, etc.).

The following psychological conditions have been determined as those that contribute to forming ideas about family roles among student youth: students' desire to expand their ideas about family roles and responsibilities; professors' (curators') knowledge, skills, abilities and desire to form students' ideas about family roles and responsibilities; availability of psychological tools that enable formation of students' ideas about family roles; posting psychological materials about family roles as models of marriage partners behaviour on popular social media networks; founding students communities aimed at studying models of harmonic family relations.

The typology of family roles as a basis for forming the ideas about models of marriage partners' behavior has been proven. The following has been found out: a

family can implement its intellectual and ideological function with the help of the following basic family roles: a mentor (the one who nurtures family members), a guru (the one who possesses an exceptional authority in the family), an expert (the one who evaluates the plans and actions of family members), an intellectual (the one who has a developed intellect), a companion (the one who is a participant in family projects or games), an advisor (the one who provides useful and wise advice), a solemate (the one who has the same views on important family issues), an interlocutor (the one who talks about interesting topics with family members), a teacher (the one who teaches family members), a listener (the one who listens to the opinions of family members); a family can implement its moral and psychological function with the help of such family roles as: an activist (the one who is energetic and active), a guardian (or a defender) (the one who protects the family and gives a sense of security), a friend (the one who shows affection and trust), an initiator (the one who is the source of various family activities), a peacemaker (the one who takes a step to reconciliation and reconciles family members), a motivator (the one who inspires family members), a comforter (the one who comforts and consoles); a family can implement its intimate and sexual function with the help of such basic family roles: a lover (the one who satisfies the intimate and sexual needs of the marriage partner), a reproducer (the one who satisfies the partner's need for procreation), a romantic (the one who creates romantic atmosphere); a family can realise its domestic and material and financial functions by means of the following roles: an earner (the one who earns for the family), a household (the one who runs the house), a breadwinner (the one who provides food and takes care of the family members), an organizer (the one who organises the life of the family), a nanny (the one who takes care of a child), a mass activist (the one who takes care of the active rest and entertainment of the family members), an entrepreneur (the one who organizes the profitable business for the family), a buyer (the one who buys goods for the family), a cook (the one who prepares food for the family members), a cleaner (the one who cleans the dwelling and the territory of the family residence).

The typology of pathologising family roles includes the roles that: are

determined by physiological and psychological addiction of a person: an alcoholic, a gambler, a drug addict, a jealous type, a sex addict, a workaholic, a fanatic, a shopaholic; reflect the dependency on the marriage partner: an invertebrate type, an exile type, a victim, an infantile type, a martyr, a loser, a stupid person, a squealer; reflect the superficial and contemptuous attitude towards family members: a rude person, an egoist, a megalomaniac, a narcissus, a violator, a sadist, a petty tyrant, a cynic.

A set of psychological tools that are necessary for forming students' ideas about patterns of marriage behavior have been developed. The purpose of the tools is to deepen the knowledge of student youth about important family roles and to raise their awareness of patterns of marriage partners' behaviour that can affect the harmony of family life. The structure of psychological tools consists of two blocks: lectures and practical classes. Block 1: Positive Family Roles (the objective is to form students' ideas about the nature and typology of important family roles and the scope of their distribution). Lecture – «Family roles as models of marriage behavior»; practical classes – «Distribution of family roles by intellectual and ideological function of the family», «Distribution of family roles by moral and psychological functions of the family», «Distribution of family roles by domestic and material and financial functions of the family». Block 2: Pathologising Family Roles (the objective is to form the ideas essence and typology of pathologising family roles among students). Lecture – «Pathologising family roles as destructive models of marriage partners behaviour»; practical classes – «Defining pathologising family roles», «Defining conflicting patterns of marriage partners behaviour», «Prevention of family conflicts and motivating marriage partner to positive behaviour patterns». The analysis of the results of experimental research obtained during the practical implementation of the developed set of the psychological tools that later were processed by methods of mathematical statistics has proven them to be effective.

A set of practical recommendations on distribution of family roles and responsibilities for future marriage partners have been developed considering the results of theoretical and empirical research into the problem of forming ideas of

family roles among student youth. They reflect science-based proposals, implementation of which is expected to help future marriage partners to understand the peculiarities of the distribution of family roles and responsibilities, as well as to prevent family conflicts. A special attention is paid to important articles of the Family Code of Ukraine that are designed to help young people to realise their role in family life and understand their ability to behave in accordance with established family rules and regulations. Practical recommendations will help future spouses to understand their responsibility to prevent family conflicts determined by the crises of «assuming marriage responsibilities», «assimilation of parental roles by spouses and acceptance of the fact of a new family member», «inclusion of children in the external social structure», «severe illness of a family member», «remarriage».

Key words: family roles, family functions, ideas, forming, psychological conditions, student youth, factors, patterns of behaviour, marriage partners, psychological tools.

Список публікацій здобувача:

наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Карпова Д. Є. Психологічний аналіз сімейних ролей шлюбних партнерів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Психологічні науки»*. Херсон : Гельветика, 2016. Том 1. Випуск 4. С. 41–45.

2. Карпова Д. Є. Соціально-психологічні чинники, що сприяють усвідомленню молоддю сімейних ролей. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Психологічні науки»*. Херсон : Гельветика, 2016. Випуск 5. Том 2. С. 109–113.

3. Карпова Д. Є. Психологічний зміст та функції уявлень студентської молоді про сімейні ролі шлюбних партнерів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Психологічні науки»*. Херсон : Гельветика, 2017. Випуск 2. Том 2. С. 8–14.

4. Карпова Д. Є., Потапчук Є. М. Моделі поведінки подружжя при реалізації основних сімейних функцій. *Габітус* : науковий журнал з соціології та психології. Одеса, 2021. Випуск №21. С. 268–274.

5. Карпова Д. Є., Потапчук Є. М. Особливості розподілу сімейних ролей за основними сімейними функціями сім'ї. *Sciences of Europe* : Journal. Praha, Czech Republic, 2021. № 63. VOL 4. P. 48–51. ULR : <https://www.europe-science.com/wp-content/uploads/2021/02/VOL-4-No-63-2021.pdf>

6. Карпова Д., Потапчук Є. Особливості професійної підготовки майбутніх психологів до діагностики шлюбного потенціалу та міжособистісної сумісності пари. *Теорія та практика формування особистості як суб'єкта самотворення і самозбереження* : монографія. Хмельницький : ФОП Цюпак А.А., 2021. С. 151–163.

наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Карпова Д. Є. Аналіз уявлень студентської молоді про сімейні ролі шлюбних партнерів. *Актуальні проблеми психологічної теорії та практики* : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Вінниця, 28 березня 2017 р.) / за заг. ред. проф. О. В. Бацилевої. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. С. 67–70.

8. Карпова Д. Є. Соціально-психологічні чинники, що сприяють усвідомленню молоддю сімейних ролей. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців* : тези доповідей V Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 30-31 березня 2017 р.) / Хмельницький національний університет. Хмельницький, 2017. С. 18–19.

9. Карпова Д. Є. Усвідомлення молоддю соціальних ролей шлюбних партнерів як психологічна проблема. *Актуальні наукові психологічні та педагогічні дослідження сучасності* : тези та статті доповідей VI Всеукраїнської наукової Інтернет-конференції (м. Умань, 26-27 жовтня 2017 р.) / відповід. ред. Г. М. Ржевський, Т. Д. Перепелюк. Київ : НУБіП, 2017. С. 51–53.

10. Карпова Д. Є., Потапчук Є. М. Сімейні ролі шлюбних партнерів у

контексті інтелектуально-світоглядних взаємоочікувань. *Особистісні та ситуативні детермінанти здоров'я* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Вінниця, 23-24 листопада 2017 р.). / за заг. ред. проф. О. В. Бацилевої. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. С. 196–199.

11. Карпова Д. Є. Аналіз сімейних ролей шлюбних партнерів у контексті задоволення матеріально-побутових проблем. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців* : тези допов. VI Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Хмельницький, 22-23 березня 2018 р.) / Хмельницький національний університет. Хмельницький, 2018. С. 21–22.

12. Карпова Д. Є., Потапчук Є. М. Інтимно-сексуальна привабливість людини як важлива складова її шлюбного потенціалу. *Координати розвитку психології здоров'я: реалії та перспективи* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Вінниця, 22-23 листопада 2018 р.) / за заг. ред. проф. О. В. Бацилевої. Вінниця : ТВОРИ, 2018. С. 160–162.

13. Карпова Д. Є. Розподіл сімейних ролей шлюбними партнерами у сучасній сім'ї. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців* : тези доповідей VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 11-12 квітня 2019 р.) / Хмельницький національний університет. Хмельницький, 2019. С. 52–53.

14. Карпова Д. Є. Ролева структура як важливий елемент сімейної системи. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців* : тези доповідей VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 9-10 квітня 2020) / Хмельницький національний університет. Хмельницький, 2020. С. 45–47.

15. Карпова Д., Потапчук Є. Особливості психологічної діагностики сімейних ролей подружжя. *Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві* : збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 23 жовтня 2020 р.) / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2020. С. 198–201.

наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

16. Карпова Д. Є., Потапчук Є.М. Психологічна діагностика сімейних ролей як моделей поведінки подружжя : довідник сімейного психолога. Хмельницький : PolyLux design print, 2021. 52 с.

ЗМІСТ

ВСТУП	18
РОЗДІЛ 1 УСВІДОМЛЕННЯ МОЛОДІЮ СІМЕЙНИХ РОЛЕЙ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА	27
1.1 Сімейні ролі як моделі поведінки подружжя	27
1.2 Зміст та функції уявлень молоді про сімейні ролі	43
1.3 Організація та методи дослідження проблеми формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі	55
Висновки до першого розділу	65
РОЗДІЛ 2 ДЕТЕРМІНАНТИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ФОРМУВАННЯ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ УЯВЛЕНЬ ПРО СІМЕЙНІ РОЛІ	68
2.1 Чинники, що впливають на формування уявлень молоді про сімейні ролі	68
2.2 Аналіз потенціалу закладу вищої освіти щодо формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі	89
Висновки до другого розділу	105
РОЗДІЛ 3 ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ УЯВЛЕНЬ ПРО СІМЕЙНІ РОЛІ	107
3.1 Обґрунтування типології сімейних ролей як основи для формування уявлень про моделі поведінки шлюбних партнерів	107
3.2 Психологічні способи та прийоми формування у студентської молоді уявлень про моделі поведінки подружжя	126
3.3 Практичні рекомендації майбутнім шлюбним партнерам щодо розподілу сімейних ролей та обов'язків	160
Висновки до третього розділу	169
ВИСНОВКИ	173
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	179
ДОДАТКИ	198
Додаток А Анкета «Психологічні умови формування у	

студентської молоді уявлень про сімейні ролі	198
Додаток Б Анкета «Моделі поведінки, що відображають важливі сімейні ролі».....	199
Додаток В Анкета «Моделі поведінки, що відображають патологізуючі сімейні ролі».....	201
Додаток Г Психологічна методика «Діагностика сімейних ролей подружжя (ДСРП)».....	203
Додаток Д Психологічна методика «Діагностика патологізуючих сімейних ролей (ДСРП).....	206
Додаток Е Психологічний кросворд «Сімейні ролі»	209
Додаток Ж Довідки про впровадження	210
Додаток И Список публікацій здобувача	213
Додаток К Відомості про апробацію результатів дисертації	216

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Сім'я є важливим соціальним інститутом, що привертає увагу різних сфер науки як складний психологічний феномен міжособистісних взаємин. Створення та функціонування гармонійних шлюбних союзів залишається однією з найактуальніших проблем нашого суспільства. Життєдіяльність сучасної сім'ї суттєво детермінується комплексом соціально-психологічних чинників. Серед психологічних чинників особливу роль відіграє готовність молоді створювати гармонійний шлюбний союз, розподіляти сімейні обов'язки та виконувати сімейні ролі.

Актуальність даної теми обумовлюється тим, що уявлення молоді про шлюб та соціальні ролі партнерів зокрема, все більше деформуються, оскільки сім'я нині все менше відповідає сформованій у суспільстві схемі рольового функціонування. Крім цього ми можемо спостерігати трансформацію уявлень молоді про те, які функції і ролі повинні виконувати чоловіки і жінки в шлюбі. Шлюбно-сімейні уявлення молоді відрізняються нечіткістю, невизначеністю, недостатньою наповненістю та стереотипною детермінованістю. Насамперед це пов'язано з незнанням принципів, законів сімейного життя, не розуміння сімейних функцій та моделей гармонійної поведінки шлюбних партнерів, не вмінням визначати сфери відповідальності та розподіляти домашні обов'язки.

Невизначеність норм, які регулюють рольові стосунки, породжує у багатьох сім'ях низку соціально-психологічних проблем, серед яких є проблеми «вибору» кожною сім'єю способу рольової взаємодії і формування ставлення членів сім'ї до різних сторін рольової поведінки в сім'ї. Наявні стандартні стереотипи нав'язують молоді помилкову думку про роль лідера у сім'ї і про те, що найвищий щабель сімейної ієрархії має займати чоловік. Втілення чоловіками такої моделі поведінки часто породжує сімейні конфлікти, адже за останні десятиріччя відбувся процес суттєвого зміщення соціальних ролей чоловіка і жінки. Цьому посприяла і емансипація жінок, які тривалий час

боролись за соціальну рівноправність з чоловіками, і стирання граней між чоловічими і жіночими професіями, а також зміна статусу жінки в сім'ї. Відсутність знань, умінь, життєвого досвіду запобігання та вирішення сімейних проблем можуть породжувати у членів сім'ї відчуття безпорадності та розчарування у сімейному житті. На жаль, подружжя стає заручником своїх незнань важливих основ сімейного життя (функцій сім'ї, особливостей розподілу сфер відповідальності, своїх обов'язків та моделей поведінки в ролі шлюбних партнерів).

Якщо раніше існувала певна диференціація гендерних і соціальних ролей, то сьогодні з цим питанням пов'язано багато плутанини. Навіть у змісті Сімейного кодексу відсутні статті, які б могли сприяти чіткому усвідомленню людиною моделей поведінки шлюбних партнерів та керуватися цією інформацією у сімейному житті. Це ускладнює розуміння молоддю суті і змісту сімейних ролей, процедури їх розподілу між шлюбними партнерами. Суттєво посилює вказану проблему і відсутність чіткої системи підготовки майбутніх шлюбних партнерів до сімейного життя.

При утворенні шлюбного союзу низький рівень знань про сімейні ролі шлюбних партнерів негативно впливає на їхні міжособистісні стосунки і породжує значну кількість деструктивних сімейних конфліктів. Значна кількість подружніх пар відчуває розчарування сімейним життям і змушена розлучатися. Звідси виникає потреба у пошуку ефективних шляхів підготовки молоді до сімейного життя та формування уявлень про конструктивні та деструктивні моделі поведінки шлюбних партнерів. Усвідомлення моделей поведінки подружньої пари дозволяє майбутнім партнерам відповідально організувати своє сімейне життя та запобігати різнопланових проблем і міжособистісних конфліктів.

Багато проблем, що виникають у сім'ї знаходяться на перетині психологічного, соціально-психологічного та соціологічного аспектів вивчення сім'ї. Результати вивчення психологічної літератури та практичного досвіду роботи підготовки молоді до сімейного життя свідчить, що проблеми

визначення змісту і структури формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі ще не набули свого остаточного науково-практичного вирішення. Не зважаючи на те, що проблемні питання підготовки молоді до сімейного життя вже певним чином розглядали такі дослідники як Ю. Альошина, М. Арутюнян, І. Гребенніков, Г. Дейнега, Т. Демидова, А. Карасевич, С. Ковальов, В. Кравець, Т. Левицька, Н. Оліфірович, Н. Павлюк, А. Сидоренко, Н. Хлопоніна, В. Целуйко, G. Applebury, A. Eagly та ін., дослідження проблеми формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі шлюбних партнерів не було предметом окремих досліджень. Відсутні наукові розробки, які б сприяли розумінню молоддю моделей поведінки шлюбних партнерів, а також переліку сімейних ролей за інтелектуально-світоглядним, морально-психологічним, інтимно-сексуальним, матеріально-фінансовим і господарським чинниками, що здатні впливати на гармонію сімейного життя. Усе це актуалізує тему дисертаційного дослідження та її важливе практичне значення для підготовки молоді до сімейно життя, розвитку уявлення особистості про перелік сімейних ролей та розуміння того, які потреби вони задовольняють.

Таким чином, актуальність дослідження, недостатній рівень теоретичного і практичного вивчення проблеми обумовили вибір теми дисертаційного дослідження, **науковим завданням** якого є дослідження психологічних умов формування уявлень про сімейні ролі у студентської молоді.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідницької роботи кафедри психології та педагогіки Хмельницького національного університету. Тему дисертаційної роботи затверджено вченою радою Хмельницького національного університету (витяг з протоколу №1 від 21 вересня 2017 року) та узгоджено з бюро Міжвідомчої ради з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології НАПН України (протокол №5 від 27 листопада 2018 року).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити

уявлення студентської молоді про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів і психологічні умови формування уявлень про них в умовах закладу вищої освіти.

Для досягнення поставленої мети необхідно було вирішити наступні теоретичні та емпіричні **завдання**:

Теоретичні завдання дослідження:

– здійснити аналіз наукових досліджень та уточнити психологічну сутність і типологію сімейних ролей, а також зміст та функції уявлень студентської молоді про сімейні ролі як моделей поведінки шлюбних партнерів;

– з'ясувати соціально-психологічні чинники, що впливають на формування уявлень студентської молоді про сімейні ролі.

Емпіричні завдання:

– визначити моделі поведінки подружжя для реалізації основних сімейних функцій;

– розробити психологічний інструментарій формування у студентської молоді уявлень про моделі поведінки подружжя.

Об'єкт дослідження – уявлення молоді про сімейне життя.

Предмет дослідження – уявлення студентської молоді про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів та психологічні умови їх формування.

Гіпотеза дослідження – молодь має низький рівень знань про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів при реалізації сімейних функцій, що обумовлено відсутністю науково-обґрунтованої інформації про типологію сімейних ролей за інтелектуально-світоглядною, морально-психологічною, інтимно-сексуальною, матеріально-фінансовою і господарською функціями сім'ї, а також негативним впливом низки чинників об'єктивного та суб'єктивного характеру. Обґрунтування моделей поведінки шлюбних партнерів, за допомогою яких реалізуються сімейні функції та розробка на цій основі психологічного інструментарію формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі будуть сприяти поглибленню їхніх знань про важливі сімейні ролі та усвідомлення моделей поведінки шлюбних партнерів.

Відповідно до поставлених завдань було використано комплекс **методів дослідження**: *теоретичні* – аналіз, узагальнення та систематизація наукової літератури з проблеми формування у студентів закладу вищого освіти уявлень про сімейні ролі);

емпіричні – психодіагностичних інструментарій та експериментальні методи (бесіда, спостереження, опитування, тестування, констатувальний та формувальний експеримент), математико-статистичні методи (методи кореляційного і факторного аналізу).

Для виконання емпіричної частини дисертаційного дослідження були використані наступні психологічні опитувальники, зокрема «Ролеві очікування та прагнення у шлюбі» (РОП) (автори А. Волкова) [37], «Розподіл ролей в сім'ї» (автори Ю. Альошина, Л. Гозман, Є. Дубровська) [8], «Сімейні ролі» (автори Д. Огден, Е. Зевін, адаптований О. Черніковим) [118], «Діагностика сімейних ролей подружжя» (ДСРП), «Діагностика патологізуючих сімейних ролей» (автори Д. Карпова, Є. Потапчук) [134].

Надійність і достовірність результатів дослідження забезпечувалися методологічною основою і теоретичною обґрунтованістю вихідних положень, вибором відповідних темі методів дослідження, репрезентативністю вибірки, використанням комплексу методів кількісної та якісної обробки отриманих даних, застосуванням сучасного апарату методів математичної статистики.

Організація та експериментальна база дослідження.

Дисертаційне дослідження здійснювалось упродовж 2016-2020 рр. на базі Хмельницького національного університету, Вінницької академії безперервної освіти, Волинського національного університету імені Лесі Українки, Київського національного торговельно-економічного університету, Львівського державного університету безпеки життєдіяльності.

Науково-дослідницька робота складалася з чотирьох етапів.

Перший етап – організаційний (2016 р.) – передбачав здійснення процедури організації дослідження, визначення мети та завдання дослідження, формування гіпотези, вибір ефективних методів психодіагностики. На цьому

етапі проаналізовано та узагальнено наукову літературу щодо визначення психологічної сутності, змісту, типології сімейних ролей, функцій уявлень молоді про сімейні ролі; обґрунтовано діагностичний інструментарій.

Другий етап – теоретичний (2017-2018 рр.) – відображав процедуру теоретичного дослідження. Виявлено перелік важливих сімейних ролей за інтелектуально-світоглядною, морально-психологічною, інтимно-сексуальною, матеріально-фінансовою та господарсько-побутовою функціями сім'ї та психологічні умови формування уявлень про них у студентської молоді.

Третій етап – емпіричний (2018-2019 рр.) – проведення аналізу та інтерпретацію отриманих емпіричних даних, обґрунтування інструментарію формування у студентів закладу вищого освіти уявлень про сімейні ролі шлюбних партнерів та розробка практичних рекомендацій суб'єктам формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі шлюбних партнерів.

Четвертий етап – аналітичний (2020-2021 рр.) – полягав у завершенні оформлення дисертаційного дослідження та підготовці презентаційних матеріалів дослідження до захисту у спеціалізованій вченій раді.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

уперше: обґрунтовано типологію сімейних ролей за інтелектуально-світоглядною, морально-психологічною, інтимно-сексуальною, господарською та матеріально-фінансовою функціями сім'ї, що сприяє розширенню уявленню молоді про моделі поведінки шлюбних партнерів; з'ясовано соціально-психологічні чинники, що сприяють усвідомленню молоддю сімейних ролей; визначено психологічну структуру уявлень студентської молоді про сімейні ролі;

подальшого розвитку набули наукові уявлення про роль батьківської сім'ї у формуванні майбутнього сім'янина; психологічні умови формування уявлень про них в умовах закладу вищої освіти.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що:

розроблено психологічний інструментарій формування у студентської

молоді уявлень про моделі поведінки подружжя, метою якого є: поглиблення знань здобувачів вищої освіти про позитивні та патологізуючі сімейні ролі, усвідомлення моделей поведінки шлюбних партнерів, що здатні впливати на гармонію сімейного життя;

обґрунтовано практичні рекомендації майбутнім шлюбним партнерам щодо розподілу сімейних ролей та обов'язків, які відображають науково обґрунтовані пропозиції, виконання яких буде сприяти запобіганню сімейних конфліктів, пов'язаних з розподілом сімейних ролей та обов'язків;

запропоновано психологічні засоби формування уявлень особистості про сімейні ролі та обов'язки, зокрема анаграми, головоломки, кросворди та тестові завдання, а також психологічну методика «Діагностика сімейних ролей подружжя» (свідоцтво про реєстрацію авторського права № 97934 від 09.06.2020 р.).

Отримані теоретичні та емпіричні матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані у процесі підготовки здобувачів вищої освіти за спеціальністю 053 Психологія, зокрема у дисциплінах професійної підготовки «Робота психолога з сім'єю», «Сімейне консультування», а також у вибірковій дисципліні «Психологія сім'ї» для студентів усіх спеціальностей.

Психологічна методика «Діагностика сімейних ролей подружжя» може застосовуватися при проведенні психологічного консультування шлюбних партнерів з проблем, що стосуються розподілу сімейних обов'язків та сфер відповідальності.

Основні результати дослідження впроваджено в освітній процес Хмельницького національного університету (довідка про впровадження від 21.09.2020 р. №46), КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти» (довідка про впровадження від 06.01.2021 р. №01/21-02).

Особистий внесок здобувача. Усі подані в дисертації наукові результати авторка отримала самостійно. У статтях «Моделі поведінки подружжя при реалізації основних сімейних функцій» та «Особливості розподілу сімейних ролей за основними сімейними функціями сім'ї», написаних у співавторстві з

Є. Потапчуком, дисертантка обґрунтувала перелік основних сімейних ролей, які очікуються шлюбними партнерами одне від одного при реалізації сімейних функцій та особливості їх розподілу.

У розділі монографії «Особливості професійної підготовки майбутніх психологів до діагностики шлюбного потенціалу та міжособистісної сумісності пари», підготовленої з Є. Потапчуком, дисертантка розкрила процедуру діагностичного інструментарію, який уможлиблює вивчення сукупності ознак людини, що можуть сприяти гармонійному шлюбному партнерству, а також сприяють усвідомленню позитивних чи негативних рис партнера.

У тезах конференції, написаних у співавторстві з Є. Потапчуком:

– «Інтимно-сексуальна привабливість людини як важлива складова її шлюбного потенціалу», дисертантка визначила моделі сексуальної поведінки, що відображаються певними сексуальними ролями (еротичний фантазер, інтимний співрозмовник, коханець, сексуальний гуру, розпусник, спокусник).

– «Особливості психологічної діагностики сімейних ролей подружжя»,

– «Сімейні ролі шлюбних партнерів у контексті інтелектуально-світоглядних взаємоочікувань», дисертанткою конкретизовано найважливіші функції сім'ї, уточнено мету реалізації кожної з функцій та визначено перелік основних сімейних ролей.

У довіднику сімейного психолога «Психологічна діагностика сімейних ролей як моделей поведінки подружжя» дисертанткою розкрито діагностику сімейних ролей за інтелектуально-світоглядною, морально-психологічною, інтимно-сексуальною, господарською та матеріально-фінансовою функціями сім'ї, а також психологічний інструментарій формування уявлень особистості про сімейні ролі як моделі поведінки подружжя.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення та результати презентованого дослідження доповідались та обговорювались на науково-практичних конференціях:

міжнародних – «Актуальні проблеми психологічної теорії та практики» (м. Вінниця, 2017 р.), «Координати розвитку психології здоров'я» (м. Вінниця,

2018 р.);

всеукраїнських – «Особистісні та ситуативні детермінанти здоров'я» (м. Вінниця, 2017 р.), «Актуальні наукові психологічні та педагогічні дослідження сучасності» (інтернет-конференція, м. Умань, 2017 р.), «Сучасні тренінгові технології для розвитку особистості: еко-тренінги» (м. Умань, 2018 р.), «Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців», (м. Хмельницький, 2017 р., 2018 р., 2019 р., 2020 р.), «Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві» (м. Львів, 2019 р., 2020 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження опубліковано у 16 наукових працях, із них: 4 наукові статті (1 – у співавторстві) – у фахових виданнях України в галузі психології; 1 розділ (у співавторстві) – у монографії; 1 стаття (у співавторстві) – у зарубіжному науковому періодичному виданні держави, яка входить до Європейського союзу; 9 публікацій (із них 3 – у співавторстві) – у матеріалах наукових конференцій; 1 наукова праця (у співавторстві) – додатково відображає наукові результати.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, який налічує 220 найменувань та 9 додатків. Повний обсяг дисертації становить 218 сторінок. Обсяг основного тексту складає 153 сторінки та містить 3 рисунки і 28 таблиць, з них повністю площу 6 сторінок займають 6 таблиць.

РОЗДІЛ 1

УСВІДОМЛЕННЯ МОЛОДЦЮ СІМЕЙНИХ РОЛЕЙ ШЛЮБНИХ ПАРТНЕРІВ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1 Сімейні ролі як моделі поведінки подружжя

Як свідчить практика, створення та функціонування гармонійного шлюбного союзу залишається однією з найактуальніших проблем нашого суспільства. Підґрунтями для її виникнення та існування є низький рівень готовності молоді до сімейного життя, зокрема до ефективних моделей сімейної поведінки. Осмислення цієї проблеми спонукає дослідників звертати увагу на складне питання, щодо усвідомлення молодими людьми сутності сім'ї, психологічних закономірностей її функціонування та сімейних обов'язків (Т. Демидова, Л. Долинська, В. Кравець, К. Седих та ін) [48; 54; 87; 154].

У статті 15 Сімейного кодексу чітко зазначено, що сімейні обов'язки є такими, що тісно пов'язані з особою, а тому не можуть бути перекладені на іншу особу. А стаття 55 акцентує увагу на тому, що обов'язком подружжя є турбота про сім'ю. При цьому дружина та чоловік зобов'язані піклуватися про побудову сімейних взаємин між собою та іншими членами сім'ї на почуттях взаємної любові, поваги, дружби і взаємодопомоги, а також дбати про матеріальне забезпечення сім'ї [158]. Змістовне наповнення статей кодексу вказує на те, що для задоволення потреб та очікувань своїх членів сім'я покликана виконувати низку важливих функцій, які визначають моделі поведінки подружжя.

Варто підкреслити, що від реалізації цих функцій залежить рівень задоволення шлюбом та проблемного функціонування сім'ї як соціального інституту. Систематизація чинників задоволення подружжя шлюбом дозволила Т. Гурко (автора розділу підручника «Соціальна психологія сімейних стосунків») [14] виокремити чотири групи таких чинників, зокрема: соціально-

демографічні та економічні характеристики сім'ї; характеристики поза сімейної сфери життєдіяльності подружжя; настанови і поведінка подружжя в основних сферах життєдіяльності; характеристика подружніх стосунків – емоційно-моральні цінності. За результатами дослідження проблеми формування соціально-психологічного клімату сім'ї, О. Добриніна [53] з'ясувала, що образ щасливого шлюбу у чоловіків формується, насамперед, на підґрунті психологічних та сексуальних компонентів шлюбного життя, а у жінок – основною є побутова, рекреативна, сексуальна і психологічна підструктура шлюбу. Дещо іншу підхід пропонує співавтор навчального посібника з психології сімейних стосунків О. Тавіт [52], який поділяє чинники задоволення шлюбом на дві групи: чинники, що виникли до створення шлюбу – риси особистості (особливості характеру, ціннісні орієнтації, самоствавлення), ідеал шлюбного партнера і шлюбу, мотиви вступу до шлюбу); чинники, що з'явилися протягом сімейного життя (емоційні та психофізіологічні взаємини подружжя, їх рольові очікування і домагання, схожість поглядів на базові сімейні цінності).

Дослідники [33; 88; 91; 137; 162] виділяють певні групи сімей з різними видами проблем, зокрема:

– сім'ї, що знаходяться на межі виживання і не здатні забезпечити мінімум життєво важливих потреб (відсутність житла та належних побутових умов, матеріально-фінансові труднощі);

– сім'ї, члени яких мають серйозні порушення здоров'я, що впливає на її життєдіяльність та забезпечення взаємних потреб (фізичні чи психічні вади; алкоголізм, ігроманія, наркоманія тощо);

– сім'ї, які мають слабкі емоційні зв'язки, а подружжя – низький ступінь задоволеності сімейними взаєминами (низький рівень міжособистісної сумісності, кризи емоційної байдужості тощо). До цієї групи сімей дослідники часто відносять дистантні сім'ї [31-33].

Загальними характерними ознаками проблемних сімей є те, що в них не вистачає емоційної близькості; сімейні ролі виконуються ригідно; переважають

патологізуючі сімейні ролі; індивідуальна ідентичність є менш значущою, аніж сімейна; потреби сім'ї значно переважають над індивідуальними потребами; спілкування членів сім'ї знаходиться на низькому рівні; межі «Я» членів сім'ї є розмитими; сімейні «міфи» не відповідають реальності; гумор, оптимізм і турбота один про іншого виявляються рідко; існує неприхована неприязнь між членами сім'ї; постійно виникають сімейні конфлікти; наявний негативний морально-психологічний клімат тощо. Ролеві конфлікти між подружжям часто призводять до психологічного травмування дітей та розриву шлюбних стосунків [147; 167; 168]. Внаслідок цього з'являються сім'ї, які прийнято називати дисфункціональними [60; 118; 162; 197].

Вочевидь ці ознаки проблемних сімей є наслідком нездатності чи небажання шлюбних партнерів повноцінно реалізовувати функції сім'ї. У таких сім'ях існує значна різниця між очікуваннями та домаганнями подружжя, що зумовлює появу конфліктів у господарсько-побутовій, батьківсько-виховній, соціальної активності, емоційно-терапевтичній сферах, сфері зовнішньої привабливості [38]. Крім того, у проблемних сім'ях інтереси, потреби, наміри і бажання членів сім'ї починають суперечити, що призводить до сильних і тривалих негативних емоційних станів і негативно позначаються на психологічній атмосфері в сім'ї.

У зв'язку з цим проаналізуємо наукові підходи дослідників щодо основних функцій сім'ї. Заслуговують на увагу результати дослідження соціально-психологічних чинників міжособистісної сумісності шлюбних партнерів А. Волкової [38], яка виділяє сім основних функцій сім'ї та відповідних їм сімейних цінностей: інтимно-сексуальна сфера, особистісна ідентифікація з партнером, господарсько-побутова сфера, батьківсько-виховна сфера, соціальна активність, емоційно-терапевтична сфера та зовнішня привабливість. Не зважаючи на привабливість такого підходу, виникає питання щодо такої функції як «особистісна ідентифікація з партнером». На нашу думку, особистісне ототожнення з партнером є процесом, що детермінується багатьма чинниками, зокрема й тими, що подані автором в якості інших

функцій. Тому така функція має дискусійний характер і потребує уточнення.

Узагальнюючи думки дослідників [78; 118; 136; 139; 168; 172; 202], ми дійшли висновку, що основними функціями сім'ї (таблиця 1.1) є: виховна, що задовольняє потреби бути батьком чи матір'ю, виховувати дітей і самореалізовуватися в дітях; економічна (матеріально-фінансова) – задовольняє потреби добробуту, забезпечує достаток; господарсько-побутова – задовольняє потреби у веденні домашнього господарства, в організації загального укладу життя сім'ї, сприяє збереженню здоров'я та відновлення фізичних сил; емоційно-психологічна – задовольняє потреби в емоційній підтримці, повазі, у психічному захисті, симпатії; інтелектуально-світоглядна – задовольняє потреби у взаємному духовному збагаченні та спільному проведенні дозвілля; сексуально-репродуктивна – задовольняє статево-еротичні потреби подружжя та продовження роду; соціального контролю – забезпечує виконання членами сім'ї суспільних норм.

Таблиця 1.1 – Основні функції сім'ї, які визначають моделі поведінки шлюбних партнерів

Назва функції сім'ї	Мета реалізації функції сім'ї
Виховна функція сім'ї	Реалізується для задоволення потреби подружжя бути батьком чи матір'ю, виховувати дітей і самореалізовуватися в них
Господарська та матеріально-фінансова функції сім'ї	Реалізуються для задоволення господарсько-побутових та матеріально-фінансових потреб членів сім'ї (ведення домашнього господарства, добування засобів для існування, догляд за дітьми, харчування, прибирання, організація відпочинку тощо).
Інтелектуально-світоглядна функція сім'ї	Реалізується для задоволення інтелектуально-світоглядних потреб членів сім'ї (виховання, знайомство з природою та історичними пам'ятками, залучення до здорового способу життя, надання корисних порад, прийняття серйозних рішень і вирішення важливих сімейних проблем, проведення цікавих розмов, сприяння порозумінню членів сім'ї та засвоєнню вимог суспільства, створення чогось нового для покращення сімейного побуту; оцінка задумів, планів, дій членів сім'ї).
Інтимно-сексуальна функція сім'ї	Реалізується для задоволення інтимно-сексуальних та репродуктивних потреб подружжя (продовження роду, інтимне спілкування, статеві стосунки тощо).
Морально-психологічна функція сім'ї	Реалізується для задоволення морально-психологічних потреб членів сім'ї (психологічний захист, мотивування, розрада тощо).

Наведені функції сім'ї сприяють розумінню основних моделей поведінки шлюбних партнерів. Наприклад, господарсько-економічна функція тісно пов'язана з сімейними ролями «добувач» та «господар-господарка», оскільки їхня головна функція – матеріальне забезпечення сім'ї. Розглядаючи наступну, зокрема, виховну функцію, можна стверджувати, що за своєю метою вона відповідає ролі «вихователь». Щодо сексуальної та репродуктивної функцій, то вони переплітаються з виконанням ролі сексуального партнера, яка спрямована на задоволення сексуальних потреб партнера та продовження роду. Забезпечення комунікативної взаємодії партнерів, надання підтримки, порад залежать від комунікативної функції – ролі «співрозмовника» та ролі надавача порад «порадника» в сім'ї. Морально-психологічна (психотерапевтична) функція має на меті розуміння членами сім'ї один одного і, насамперед, взаєморозуміння шлюбних партнерів, взаємопідтримка намірів, взаємодопомога в подоланні перешкод, надання можливості самовиражатися, можливості бути почутим. На нашу думку, таку ж ціль переслідує виконання членами сім'ї ролей «мотиватора», «розрадника». Отже, маючи уяву про сімейні ролі, партнери мають змогу ретельніше підготуватися до їх виконання та взяття на себе обов'язків, які передбачає виконання певної ролі.

Важливо підкреслити, що сімейні обов'язки передбачають виконання шлюбними партнерами певного обсягу роботи та визначення меж відповідальності. Це зобов'язує подружжя реалізовувати певні моделі поведінки, які прийнято називати сімейними ролями [59; 98; 130; 134]. Кожна функція сім'ї реалізовується за допомогою конкретних сімейних ролей. На жаль, у змісті Сімейного кодексу не має жодної статті, яка б давала чітке розуміння суті сімейних ролей та їх переліку.

На нашу думку, поняття «сімейні ролі» потребує детальної теоретичної рефлексії та найповнішої інтерпретації. Адже, попри численні дослідження сімейних стосунків, у більшості психологічних словників воно згадується лише в контексті визначення поняття «соціальна роль». Вочевидь саме звідси бере початок поверховий розвиток понятійно-категорійного апарату, пов'язаного з

сімейними ролями та їхніми інваріантами.

У психологічних працях представлені результати наукових досліджень лише окремих проблемних питань, пов'язаних із сімейними ролями, зокрема: проблеми засвоєння ролей чоловіка і жінки (Ю. Альошина) [6; 7]; розподіл обов'язків у сім'ї та стосунки між подружжям (М. Арутюнян) [16]; психологічних особливостей рольових стосунків у дистантних сім'ях (Г. Венгер) [33], вивчення зв'язку розподілу сімейних ролей і конфліктів у молодих подружніх парах (Ю. Євграфова) [56], психологічних особливостей розподілу сімейних ролей у подружніх парах із суттєвою різницею у віці (Т. Зозуль) [59], гендерних стереотипів розподілу сімейних ролей в українській родині (І. Іванова) [60], узгодженість ролевих очікувань (С. Ковальов) [78, С. 151-152], розподілу подружніх ролей у молодіжній сім'ї (Н. Ляшенко) [98], прийняття на себе подружніх обов'язків (Н. Оліфірович та ін.) [118], особливості ролевих очікувань подружжя на різних етапах сімейного життя (Є. Паславська, Є. Фещенко) [123; 182], впливу рольових очікувань на характер сімейного спілкування подружжя (Л. Рішко, Н. Хлопоніна) [143], аналіз уявлень молодих людей з повних та неповних сімей про подружні і батьківські ролі (А. Чубова) [193], порушень структурно-ролевого аспекту життєдіяльності сім'ї (Е. Ейдемілер, В. Юстіцкіс) [197], роль батька (G. Applebury) [204], оцінка чоловічих і жіночих здібностей (K. Deux, J. Taunor) [209], соціально-ролева інтерпретація статевих відмінностей у соціальній поведінці (A. Eagly) [211] та ін. Проте, до цього часу ще не знайшли належного висвітлення у психологічній теорії і практиці питання чіткої диференціації моделей поведінки подружжя при реалізації сімейних функцій. Окрім того, відсутній обґрунтований перелік сімейних ролей, який давав би уявлення особистості про важливі сімейні обов'язки та розуміння того, які потреби членів сім'ї важливо задовольняти.

Як ми вже зазначали вище, у вітчизняній літературі інтерпретація поняття «сімейна роль» базується на уявленнях вітчизняних авторів про соціальну роль. За свідченням дослідниці психології соціального впливу В. Москаленко, поведінка людини детермінується її соціальною роллю, яка тісно пов'язана з

позицією і статусом людини [109, с. 85]. Доцільно зазначити, що за Словником практичного психолога [164], термін «позиція» відображає стійку систему ставлень людини до певних сторін дійсності, що виявляється у відповідній поведінці та вчинках, а «статус» – це місце людини в системі міжособистісних стосунків, що визначає її права, обов'язки і привілеї. Вочевидь виникає потреба говорити про компонент самосвідомості особистості та її ставлення до тих чи інших аспектів життєдіяльності. У зв'язку з цим видається закономірним те, що успішне функціонування в тій чи іншій соціальній ролі не можливе без її усвідомлення людиною.

На думку С. Ковальова, поняття «роль» у загальному розумінні відображає поведінку, яку очікують від людини інші у процесі виконання нею певних функцій на якомусь місці при певних обставинах [78, с. 152]. За Г. Андрєєвою [11], розуміння психологами суті сімейної ролі ґрунтується на уявленнях про соціальну роль як функцію соціальної системи. При цьому поняття «соціальна роль» інтерпретується як модель поведінки, що об'єктивно задана соціальною позицією особистості в системі об'єктивних та міжособистісних стосунків. Доцільно зазначити, що роль є однією з найважливіших характеристик індивіда в будь-якій групі. Зважаючи на те, що сім'я являється не тільки природнім осередком суспільства, а й групою, які пов'язанні родинними стосунками [101], можемо зробити висновок, що сімейні ролі є важливими характеристиками членів сім'ї. У найвищих вимірах досконалості соціальні ролі характеризують динамічний аспект статусу особистості, який розкривається через функції групи, у нашому випадку сім'ї.

Беручи до уваги думку Т. Шибутані [196], рольова структура сім'ї складається з міжособистісних (соціальних) і конвенціональних ролі (породжені соціальним і культурним оточенням). Конвенціональні ролі регулюються традиціями, звичаями, правом і мораллю і визначають постійні права і обов'язки членів сім'ї, відображаючи список для вибору форм і способів поведінки. Щодо міжособистісних ролей, то вони визначаються конкретним характером міжособистісних взаємин в сім'ї, відображаючи своєрідність

сімейної міжособистісного спілкування.

За свідченням дослідниці гендерних стереотипів розподілу сімейних ролей в українській родині І. Іванової [60, с. 171], словосполучення «сімейна роль» відображає сукупність неписаних правил і норм поведінки в сімейному середовищі, які ґрунтуються на особистісній їх інтерпретації кожним із подружжя. У зв'язку з цим належне функціонування сім'ї можливе за умов правильного розподілу моделей поведінки, коли кожен із членів сім'ї виконує ті ролі, що відповідають його власним та взаємним очікуванням. Щодо розподілу ролей, то за свідченням дослідників [7; 13; 98; 125], у традиційних сім'ях визначальним чинником розподілу є стать, коли жінки виконують ролі берегині (дружини, матері, господарки тощо), а чоловіки відповідають за матеріально-фінансове забезпечення; у егалітарних сім'ях ролі прийнято розподіляти порівну.

Автор підручника «Основи сімейного життя» І. Гребенніков [46] зазначає, що існує три типи розподілу сімейних ролей: *централістичний* (на чолі стоїть один з подружжя, якому належить верховна влада у вирішенні основних питань сімейного життя); *автономний* (подружжя розподіляють ролі і не втручаються у сферу впливу іншого); *демократичний* (сімейними справами займаються обидва члена подружньої пари приблизно порівну). Вочевидь такий поділ детермінується індивідуально-психологічними особливостями шлюбних партнерів. Звідси викликає інтерес типологія шлюбних партнерів, яку розкрила у своїй праці «Як будувати себе та свою сім'ю» В. Сатир [150]. У роботі охарактеризовано 7 основних типів шлюбних партнерів, що виконують ту чи іншу соціальну роль в сім'ї, зокрема:

- ✓ рівноправний партнер (його обов'язки є рівноцінними обов'язкам шлюбного партнера);
- ✓ романтичний партнер (очікує душевної злагоди, міцного кохання);
- ✓ батьківський партнер (із задоволенням піклується про інших, приймає активну участь у вихованні своїх дітей, організовує відпочинок сім'ї);
- ✓ дитячий партнер (приносить у подружжя спонтанність,

безпосередність, радість і одночасно отримує владу над іншим шляхом прояву слабкості і безпорадності);

- ✓ раціональний партнер (стежить за проявом емоцій, точно дотримується правил та обов'язків; відповідальний, тверезий в оцінках, розпоряджається бюджетом сім'ї, ставить високі вимоги перед іншими та слідує за їхнім виконанням);

- ✓ товариський партнер (хоче бути соратником і шукає для себе схожого супутника);

- ✓ незалежний партнер (зберігає у шлюбі певну дистанцію по відношенню до свого партнера; прагне показати свою самостійність, вміння приймати рішення та нести відповідальність за них).

Загалом більшість дослідників [31; 53; 98; 121; 145] поділяє сімейні ролі на три види: традиційні, товариські та ролі партнерів. При цьому, традиційні ролі передбачають розподіл ролей між подружжям відповідно до складеного у суспільстві стереотипу. У цьому випадку дружина народжує та виховує дітей, займається домашнім господарством, обслуговує та піклується сім'єю, створює домашній затишок. Її головний обов'язок – підтримка свого чоловіка, підпорядкування власних інтересів інтересам чоловіка, пристосування до залежності і терпимості. Водночас від чоловіка вимагається прийняття основних рішень, підтримка сімейної влади і контроль, економічна безпека і захист сім'ї, емоційна вдячність дружині за пристосування до залежності.

Щодо товариських ролей, то вони потребують від подружжя забезпечення моральної підтримки і сексуального задоволення, жвавого і цікавого спілкування один з одним і оточуючими. Дружина повинна стежити за своєю зовнішністю, підтримувати чоловіка, вміти розважати його після роботи. Від чоловіка вимагається захоплення дружиною і лицарське ставлення до неї, романтичне кохання й ніжність, забезпечення коштів для нарядів, розваг, соціальних контактів, дозвілля і, зрозуміло, проведення з дружиною вільного часу.

На відмінну від попередніх ролей, ролі партнерів потребують і від

дружини, і від чоловіка економічного внеску в сім'ю згідно з розміром заробітку, спільної відповідальності за дітей, участі у веденні домашнього господарства і розподілу правової відповідальності. Вони повинні діяти спільно задля досягнення результату, їхні фізичні та моральні затрати повинні бути однаковими. Окрім цього спільного, від чоловіка вимагається ще й прийняття рівного статусу дружини і згода з її рівною участю в прийнятті будь-яких рішень.

Фахівці з сімейної психології звертають увагу на те, що:

- існує зв'язок між задоволеністю шлюбом та життєвими цінностями шлюбних партнерів, що мають свої відмінності у чоловіків і жінок (А. Коваленко, Є. Балика) [79, С. 59-62];

- дві третини розлучень припадають на перші п'ять років шлюбу і спричиняються завищеними очікуваннями від шлюбу, особистісною незрілістю шлюбних партнерів, комунікативною некомпетентністю тощо (Р. Федоренко, М. Мушкевич, Т. Дучимінська, Л. Магдисюк) [138, с. 9];

- у чоловіків і жінок існують різні уявлення про сімейне життя та про гендерний розподіл сімейних ролей (рольовий дисонанс) (Д. Логвінова, Н. Ляшенко, К. Седих [96; 98; 154];

- виникає проблема маски, коли майбутній партнер приймає на себе роль, від якої пізніше відмовляється (Г. Старшенбаум) [167, с. 81];

- існують стереотипи щодо гендерних ролей батьків (D. Anderson, M. Hamilton) [201];

- наявні концептуальні проблеми в особистісному сприйнятті партнерами один одного (N. Gage , L. Cronbach) [213].

Моделі поведінки подружжя при реалізації сімейних функцій часто породжують ролеві конфлікти, кількість яких суттєво збільшується на етапах виникнення нормативних і ненормативних сімейних криз [31-33; 56; 60; 118; 138; 143; 147]. Будь-який сімейний конфлікт впливає на мовленнєву поведінку шлюбних партнерів та на морально-психологічний клімат усієї сім'ї. Дослідниками (К. Олександренко, О. Василенко) [117] з'ясовано, що

мовленнєва поведінка подружжя у процесі сімейних конфліктів набуває характеру взаємних звинувачувань, викликаних незадоволенням поведінкою партнера. Це спричиняє психоемоційне виснаження та негативні бажання і переживання шлюбних партнерів. Вочевидь такі наслідки вказують на появу патологізуючих сімейних ролей, пов'язаних з надмірним доріканням, моралізуванням і повчанням інших членів своєї сім'ї [134]. Зважаючи на отримані результати, дослідники наголошують на необхідності проведення психологічної просвіти молоді з питань підготовки до шлюбного життя та вибору шлюбного партнера, зокрема щодо розвитку уявлень про шлюбний потенціал, міжособистісну сумісність шлюбних партнерів, а також про правила гармонійних сімейних стосунків.

У проаналізованих нами дослідженнях [79; 82; 88; 150; 169; 170; 174; 175], вченими було виділено низку чинників, що впливають на вибір та реалізацію членами сім'ї сімейних ролей як моделей поведінки. Це, наприклад: дистантні стосунки (Г. Венгер) [33]; життєві цінності подружжя, що впливають на задоволеність шлюбом (А. Коваленко, Є. Балака) [79]; індивідуально-психологічні особливості партнерів та готовність до змін (А. Колпакова, Є. Літягіна) [82]; рівень освіченості подружжя та вплив особистісної зрілості подружжя на ставлення до дитини (К. Кравченко) [88]; критичні періоди у розвитку сім'ї (В. Сатір) [150]; родинні настанови (О. Столярчук) [169]; модель батьківської сім'ї (Л. Строкач, Т. Захарчук) [170]; дошлюбні уявлення майбутніх шлюбних партнерів (М. Терещенко) [174]; особистісні якості подружжя та особливості міжособистісної взаємодії подружжя (В. Ткаченко) [175] та ін.

Для кожного члена сімейної системи, на думку Г. Андрєєвої [11], існують різноманітні статусні характеристики, які визначають рольову поведінку, що характеризується: мірою ідентифікації виконавця з певною роллю (мірою прийняття відповідальності за виконання ролі); ролевою компетентністю, що відображає рівень сформованості мотиваційного і операційно-технічного компонентів ролевої поведінки; конфліктністю ролі, що детермінується

суперечливістю поведінкових моделей, необхідних для реалізації конкретної ролі.

За результатами теоретичного аналізу літератури [49; 64; 174; 183; 185; 186], серед найхарактерніших причин, що здійснюють вплив на вибір шлюбними партнерами соціальних ролей загалом та сімейних зокрема, можна назвати:

- чітко окреслена гетерогенність складу сім'ї: стать, вік шлюбних партнерів, ціннісні орієнтації, установи;
- жорсткі нормативні установки сімейних стосунків: зумовлюються уявленнями подружжя про те, якими мають бути стосунки в сім'ї між ними, між дітьми, як розподіляються обов'язки між членами сім'ї, які заохочення і санкції необхідно застосовувати до членів сім'ї в різних ситуаціях тощо;
- закритий характер сімейної групи: обмеження кількості членів сім'ї, постійний та стабільний її склад;
- чітко визначену поліфункціональність сім'ї: виконання певних сімейних функцій, які мають суперечливий характер;
- історичність: досвід шлюбних партнерів, етапи розвитку їхніх стосунків, життєвий цикл сім'ї;
- чітко окреслену емоційність сімейних стосунків: психічний і соматичний стан здоров'я подружжя, взаємодопомога та підтримка один одного, співчуття, турбота по відношенню до свого партнера.

Беручи до уваги сказане нами вище ми зробили висновок, що обов'язки, які притаманні певній сімейній ролі, будуть успішно виконуватися подружжя коли: сімейні ролі обумовлені і подружжя задоволене своїми ролями; очікування щодо ролі співпадають з реальністю; подружжя підтримує, високо оцінює і хвалить одне одного; в подружньому спілкуванні добре виражений емоційний компонент, емоційна чуттєвість, постійно відчувається підтримка, співпереживання. Говорячи про сімейну роль шлюбних партнерів, доречним буде врахувати думку, яка склалася в суспільстві відповідно гендерного аспекту [20; 21; 161 та ін.], а саме:

- жінка частіше є психологічним лідером, але прихованим, тобто вона ініціює, а чоловік виконує;
- з появою дітей на жінку в сім'ї покладаються додаткові обов'язки і вона набуває нової ролі – крім дружини стає ще й матір'ю;
- жінка відіграє важливу роль у створенні мікроклімату в сім'ї, вихованні дітей;
- стосунки подружжя будуються на основі тих ролей, які вони сприймали з дитинства: «чоловік-батько», «чоловік-чоловік», «чоловік-син», «жінка-мати», «жінка-жінка», «жінка-донька». Кожна роль має свою форму поведінки.

Як бачимо, з розподілу соціальних ролей чоловіків і жінок безпосередньо впливає і зразок розподілу сімейних ролей. На думку дослідників, жінки реалістичніше дивляться на подружнє життя, розуміючи, що воно складається з багатьох обов'язків. Жінка найчастіше органічно і легко приймає нові обов'язки – дружини, матері, хазяйки. Для неї шлюб – це насамперед надійний, забезпечений дім і все, що з цим пов'язано: матеріальний добробут, захист, романтична прив'язаність і можливість стати матір'ю. Зазвичай, для жінок проблеми сім'ї важливіші від проблем роботи, а для чоловіків – навпаки. Чоловіки вважають що вони відповідають лише за матеріальне забезпечення сім'ї. Водночас дослідники [21] звертають увагу на трансформацію гендерних сімейних ролей в оцінці сучасної студентської молоді, що виникає під впливом чинників, що впливають на формування гендерних уявлень подружжя про ролі «жінки» та «чоловіка» у суспільстві. У сім'ях поступово змінюється розподіл навантажень, посилюється практика сумісного ведення домашніх справ (чоловіки і дружини почали частіше разом виконувати роботу, яка раніше традиційно вважалася жіночою чи чоловічою).

За результатами вивчення дистантних сімей Г. Венгер [31-32] з'ясовано, що їхня функціонально-рольова структура суттєво детермінована дистантними взаєминами. У таких сім'ях більш розповсюдженою є патріархальна модель, коли чоловік виконує роль «добувача», а дружина роль «домогосподарки». Суттєвої трансформації зазнають сімейні ролі, пов'язані із взаємодією.

Очевидно мова йде про такі сімейні ролі як «співрозмовник», «слухач», «порадник», «романтик», «коханець» та ін. Члени дистантних сімей, не зважаючи на можливості Інтернету, мають проблеми, пов'язані із задоволенням потреби у спілкуванні – відбувається порушення міжособистісного компонента функціонування сімейної системи. Продовжуючи тему дистантних сімей, І. Ковальчук [81] звертає увагу на необхідності соціальної підтримки дітей та молоді з дистантних сімей на ринку праці.

Доречно зазначити, що порушення (зміни) рольових функцій у родині, внутрішньо-сімейної гендерної взаємодії є одним з чинників, що сприяє появі демографічної кризи, тенденції від багатодітності до малодітності [18]. Підґрунтям для цього стає відхід про стереотипні уявлень про жіночі та чоловічі ролі та прагнення жінок змінити сімейні ролі «домогосподарок» на певні професійні ролі. За свідченням дослідника подружніх ролей в молодіжній сім'ї Н. Ляшенко [98], у сім'ях існує проблема рольового дисонансу у багатьох сферах сімейного життя – побуту, дозвілля, фінансів, виховання дітей. Такий дисонанс виявляється на двох рівнях: дисонанс як розбіжність установок у чоловіків і жінок на певний тип сімейних взаємин; дисонанс як невідповідність установок реальній поведінці шлюбних партнерів. На думку Н. Ляшенко, сімейний статус жінки, як і раніше, визначається ролями «домашня господарка» та «вихователька дітей». Проте спостерігається така тенденція, що жінки намагаються вторгтися в сферу ділової активності швидше й з більшим бажанням, ніж чоловіки у сферу домашнього господарства. Під впливом соціальної трансформації жінки починають піддавати сумніву традиційний розподіл ролей у сім'ях і домагатися гендерного устрою, що базується на рівних можливостях у роботі і громадському житті. Звідси можна говорити про наявність тенденції до видозмін вимог і очікувань суспільства щодо поведінки особистості тієї чи іншої статі, мова йде про гендерні ролі [109].

Враховуючи викладене вище, стає очевидним те, що сімейні ролі є дуже специфічними і залежать від особистих особливостей, задатків і здібностей конкретної людини. При цьому, дослідники [44; 194] виділяють важливу

комплексну характеристику особистості, як необхідну умову щасливого шлюбу: спрямованість на іншу людину, що припускає уміння і бажання розуміння навколишніх людей, враховувати їх інтереси, смаки і звички. Також необхідна чітка визначеність і несуперечність прав і обов'язків подружжя, що можливе лише в тому випадку, коли уявлення про рольову поведінку й рольові очікування подружжя в контексті прийнятої моделі будуть збігатися. Істотне місце в уявленні молоді про майбутню сім'ю займають саме ролеві очікування, де спостерігається зсув ролей або відмова від їх розподілу. Останнім часом характерне висунення жінки на провідну роль в сім'ї. З іншого боку, відсутнє реальне уявлення проте, в яких сферах чоловік і дружина можуть проявити своє верховенство.

Ролі, які людина виконує в родині, повинні відповідати її можливостям. Присвоювання людині невластивих ролей може призводити до серйозних як сімейним, так і особистим порушень. Крім того, якщо у одного з члена сім'ї одночасно багато соціальних ролей, то вони повинні відповідати одна одній і утворювати цілісну картину. У разі поєднання суперечливих ролей, виникають серйозні труднощі у виконанні ролі. Суперечності всередині однієї ролі або двох ролей призводить не тільки до сімейних криз, а і до розпаду сім'ї. Також сукупність ролей індивіда повинна забезпечувати задоволення його основних потреб в сім'ї. Це потреба в повазі, визнанні та симпатії.

Дослідники [12; 50; 136; 196] звертають увагу на те, що в щасливих сім'ях між подружжям значно більше схожості в розумінні своїх сімейних ролей, якщо їм вдалося продуктивно вирішити проблему рольових психосексуальних уподобань. Саме зі сфери сексуальних стосунків подружжя може прямо чи опосередковано переносити ті чи інші моделі рольової поведінки в інші сфери сімейного життя. Спеціальні дослідження показують, що людям в спілкуванні властиві несвідомі переваги певних рольових позицій. Хтось постійно претендує на роль господаря, хтось на роль князя (різниця між господарем і князем істотна: князь претендує на повагу). Існує орієнтація на роль слуги чи раба (людина повністю залежна, потребує опіки та керівництва). Існують люди,

які відчують себе комфортно в основному в ролі експериментатора або споглядача. Хтось претендує на роль пажа, хтось на роль коханця. Нарешті, є орієнтації на роль шахрая і друга. У когось є потреба бути в ролі дитини або батька. Кожному з цих чоловічих варіантів існують відповідності в жіночих рольових перевагах: є жінки, які віддають перевагу бути господинями, княжнями, служницями, експериментаторами, коханками, матерями або доньками. Подружні стосунки будуються на основі моделі, засвоєної людиною в дитинстві, з її батьківської родини. Звідси взаємини між чоловіком і дружиною можуть відповідати одній з наступних чотирьох моделей: «батько – донька», «мати – син», «брат – сестра», «друг – подруга». Цілком логічно, що такі моделі взаємин є результатами уявлень молоді про структурно-ролеві характеристики сімейних взаємин.

Таким чином, ми з'ясували, що під поняттям «соціальна роль» слід розуміти модель поведінки, що об'єктивно задана соціальною позицією особистості в системі об'єктивних чи міжособистісних стосунків. У контексті нашого дослідження термін «соціальна роль» означає нормативні зразки поведінки в сім'ї, вимоги до кожного типу поведінки, а також функції, які виконують шлюбні партнери. Відтак отримані результати дозволяють розширити актуальний простір теоретичного пізнання феномену сімейних ролей та зрозуміти сутність поняття «сімейні ролі» як моделей поведінки членів сім'ї, що необхідні для реалізації сімейних функцій.

Загалом осмислення вищесказаного, дозволяє уточнити характеристику сімейних ролей, а також з'ясувати відсутність обґрунтованого переліку таких ролей за основними функціями сім'ї. Вочевидь відсутність чіткої типології сімейних ролей є серйозною проблемою, що заважає розвитку уявлень молоді про моделі поведінки шлюбних партнерів, які сприяють гармонійним сімейним стосункам.

1.2. Зміст та функції уявлень молоді про сімейні ролі

За свідченням дослідників [47; 91; 93; 94; 156; 161; 173] сімейно-шлюбних питань, серед причин більшості сімейних проблем та конфліктів є низький рівень психологічної готовності молоді до сімейного життя. При цьому, фахівці зазначають, що психологічна готовність особи до створення сім'ї відображає не тільки активно-дійовий стан людини, її установку на створення сім'ї, а також *знання основ сімейно-шлюбного життя*. У зв'язку з цим виникає потреба звернути увагу на таке поняття як «уявлення молоді» про сімейне життя» і, зокрема, про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів.

За тлумаченням, поданим у словниках української мови [115; 116], поняття «уявлення» – це розуміння, знання чогось, що базується на життєвому досвіді. Деяко конкретнішу інтерпретацію цього терміну подає С. Рубінштейн, який вказує, що «уявлення – це змінне динамічне утворення, яке кожного разу за певних умов знову створюється та відображає складне життя особистості» [146, С. 308]. У наукових джерелах [1; 34; 164; 171] акцентується увага на таких видах уявлень, як уявлення пам'яті та уявлення уяви. При цьому уявлення пам'яті – це відтворені образи сприйнятих раніше предметів і явищ. Суттєва різниця між пам'яттю та уявою полягає у різниці напрямів під час активного оперування образами (функцією пам'яті є відновлення системи образів, максимально наближеної до «еталону», а функцією уяви – максимальне можливе перетворення вихідного образного матеріалу). Отже, як стверджував С. Рубінштейн, якщо відтворення є основною характеристикою пам'яті, то перетворення стає основною характеристикою уяви. Для того, щоб перетворити дійсність на практиці, необхідно вміти перетворити її також мисленнєво. Саме цю потребу задовольняє уява [146, С. 345]. Враховуючи вищесказане, стає очевидним те, що уявлення особистості, як образи явищ, подій, фактів, процесів дійсності, що містять узагальнення суспільного та індивідуального досвіду людини, мають важливе значення для життєдіяльності людини в різних сферах,

зокрема і для сімейного життя. Фактично будь-які знання є ідеальним відтворенням узагальнених уявлень про закономірні зв'язки об'єктивного світу. У контексті нашого дослідження мова йде про уявлення, що відображають моделі поведінки шлюбних партнерів.

Розглядаючи структури уявлень, варто звернути увагу на основні функції уявлень студентської молоді про соціальні ролі шлюбних партнерів. Теоретичний аналіз науково-психологічної літератури [111; 176; 146; 188] свідчить, що найважливішою функцією уявлень дослідники вважають те, що вони служать інструментом пізнання. Тобто за допомогою уявлення ми спочатку описуємо, потім класифікуємо, і лише тоді пояснюємо об'єкти уявлень. С. Московічі [111] говорить, що саме уявлення спонукають нас формувати звички. Іншими словами, людина бачить навколишній світ не таким, яким він є насправді, а крізь призму власних бажань, інтересів і уявлень. Другою важливою функцією уявлень є функція орієнтації поведінки. Ця функція спостерігається як у поведінці, так і емоційних проявах людини. Так, Р. Харре [188], дослідивши вираження емоцій у різних культурах, виявив, що поява тих чи інших емоцій і їхні динамічні параметри залежать від соціальних уявлень, що існують в тих чи інших культурах. Інакше кажучи, соціальні уявлення трактуються як незалежна змінна, детермінуюча все різноманіття поведінки людини. Третьою функцією соціальних уявлень є адаптаційна. Вона допомагає індивіду адаптуватися до соціуму, а також до вже сформованих і раніше існуючих в суспільстві поглядів, думок і оцінок.

Враховуючи викладене вище, стає очевидною роль уявлень про майбутню сім'ю та моделі поведінки шлюбних партнерів для підготовки молоді до сімейного життя. Насамперед, сприяє до продуктивної поведінки сім'янина, далі орієнтує у моделях поведінки і, нарешті, має важливе значення для адаптація до сімейного життя). Наявність таких уявлень спонукають молодь формувати звички до гармонійних моделей поведінки у майбутньому сімейному житті. Така манера поведінки стане нормою життя і буде сприяти формуванню відповідального сім'янина.

Нажаль, проблема формування уявлень про майбутню сім'ю у студентської молоді системно не досліджувалася. Водночас існує багато робіт, в яких окремі питання присвячені розгляду змісту уявлень про сімейне життя. Наприклад, Т. Андреева [12-14], розглядає уявлення про сім'ю і шлюб у контексті статевої соціалізації та підготовки до шлюбу. Дослідниця звертає увагу на те, що у теперішньої молоді уявлення про шлюб мають низку негативних особливостей:

- у віці 13-15 років виникає прогресуючий поділ і протиставлення понять «любов» і «шлюб»: молоді люди можуть сприймати сім'ю як перешкоду для своїх почуттів і лише згодом, шляхом проб і помилок, дійти до розуміння морально-психологічної цінності шлюбу;

- споживча нереалістичність уявлень: середньо бажаний партнер за своїми позитивними рисами перевершує реальних партнерів з безпосереднього оточення молодих людей;

- розходження якостей бажаного партнера і передбаченого партнера по щоденному спілкуванню: якості особистості, що вважаються значимими для ідеального шлюбного партнера, в реальному спілкуванні молоді не мають вирішального значення;

- вияви надмірних вимог до партнера, особливо у дівчат.

Ми поділяємо занепокоєння Т. Андреевої щодо негативних особливостей уявлень молоді про сімейне життя і вважаємо, що їх можна усунути за умови розширення уявлень молодих людей про шлюбний потенціал та сімейні ролі [67; 68; 69; 130; 134; 136].

На думку М. Терещенко [174], уявлення про шлюб та сім'ю є одним з визначальним чинником подружнього взаєморозуміння. При цьому уявлення про сімейне життя автор розглядає в аспекті картини світу людини, оскільки саме картина світу є реалізацією потреби людини орієнтуватися в світі не лише фізично, а й інтелектуально, на основі розуму та власного досвіду, що певним чином є відображення думки Е. Фромма у його праці про мистецтво любові [187]. Поряд з цим багато дослідників звертають увагу на те, що уявлення

людей про своє майбутнє сімейне життя формується під впливом ілюзорної картини світу. Мова йде про негативний вплив стереотипів, страхів, проєкцій, упереджень, що викривляють уявлення про світ та самих себе. Звідси виникає проблема появи ідеального образу шлюбного партнера – як взірця, що визначає спосіб пізнання, оволодіння засобами мислення, поведінки та життєдіяльності досконалого сім'янина.

Водночас, спеціальних досліджень, які б торкалися вивчення особливостей процесу формування уявлень про соціальні ролі подружжя, не виявлено, тоді як ця проблема є дуже важливою складовою підготовки молодого покоління до сімейного життя. Особливо гострого значення вона має сьогодні в зв'язку з нівелюванням багатьох цінностей і пошуком молоддю нових ідеалів.

У контексті нашого дослідження заслуговує на увагу авторська концепція формування соціальних уявлень С. Московічі [111], який розтлумачував соціальні уявлення як осмислені знання. На його думку, це суспільна свідомість, в якій дуже складно взаємодіють на рівні здорового глузду різні переконання (частково ірраціональні), ідеологічні погляди, знання, власне наука, що розкривають і в дечому відображають соціальну реальність. Квінтесенцією концепції є з'ясування процесу розуміння людьми оточуючого світу. Вочевидь ця ідея гармонійно корелює з нашим прагненням досягнути зміст уявлень молоді про сімейні ролі. Адже, як вказував С. Московічі, соціальні уявлення, це, перш за все, знання здорового глузду, це якості буденного практичного мислення, які спрямовані на засвоєння і осмислення соціального матеріалу та ідеального оточення. Висловлена думка уможливорює розуміння уявлень молоді про сімейні ролі як знання здорового глузду. Зазначимо, що термін «глузд» інтерпретується словниками української мови як «розумний зміст чого-небудь; рація, смисл», а словосполучення «здоровий глузд» означає тверезе розуміння речей; розсудливість [115; 116]. Знання, що трансформується у здоровий глузд, здатне змінювати спосіб існування людей. Нова інформація про об'єкт підлягає категоризації в когнітивному світі

суб'єкта, що утворює уявлення. Це спричиняє смислову трансформацію образу, співвідношення його з низкою понять, які були сформовані раніше. Як бачимо, уявлення – це не пасивне відтворення зовнішнього у внутрішнє, це процес і результат активного соціально-психологічного відтворення дійсності. Висловлені аргументації щодо соціальних уявлень дають змогу зрозуміти вагому роль уявлень молоді про сімейні ролі і здійснити подальший їх розгляд для розуміння можливостей посилення пізнавальної діяльності студентської молоді. Адже активність соціальних уявлень виявляється в тому, що вони здатні надавати сенс будь-якій поведінці, зокрема поведінці шлюбних партнерів, інтегрувати особу в систему сімейних взаємин, тобто орієнтують і спрямовують діяльність членів сім'ї. Отже, завдяки соціальним уявленням важливі факти сімейного життя трансформуються, щоб стати знанням, яке молодь може використовувати для створення та функціонування гармонійного майбутнього шлюбного союзу.

Як окремий компонент життєвої перспективи та життєвих планів – уявлення про майбутнє сімейне життя, ми можемо виділити із концепції життєвої стратегії, розробленої К. Абульхановою-Славською [2]. Відповідно до цієї концепції вже в підлітковому віці в життєвих планах особистості є варіанти першочерговості розвитку: закінчити навчання, знайти роботу, одружитися, збудувати сім'ю як чинник психологічної стабільності та захисту. Також складаються уявлень про найбільш вірогідний з точки зору особистості сценарій розвитку подій її сімейного життя, розподіл обов'язків між членами сім'ї, про сімейні функції.

Як бачимо, процес становлення життєвої перспективи в багатьох аспектах залежить від сімейних стосунків у батьківській родині. Дослідники Е. Ейдемілер та В. Юстицький [197] вважають, що образ родини залежить від сукупності уявлень про сценарну поведінку кожного члена сім'ї. На їхню думку, сімейні уявлення – досить стійкі утворення, які забезпечують типове реагування особистості на ситуацію відповідно до сформованої в неї життєвої позиції на основі сімейного сценарію, оскільки уявлення про більшість

ситуацій сформоване у людини ще до того, як вона з ними зіштовхнеться. Досліджуючи закони сімейного життя, У. Харли та Ф. Уїллард [189] пропонують нам розглянути уявлення про сім'ю у вигляді мисленневих моделей, що проявляється у прогнозуванні своїх дій, розвитку подій, реакції членів родини на ці дії. Схожу думку висловлює В. Менделевич [105], який також вважає, що в процесі сімейного виховання формуються шаблони прогнозування, враховуючи які людина будує свою поведінку та взаємини.

Узагальнені результати наукового аналізу цієї проблеми, здійснено В. Сисенко [173], який виділив комплекс вимог, обов'язків і соціальних стандартів поведінки, якими регулюється сумісне життя подружньої пари. Беручи за основу цей комплекс, можемо виявити рівень сформованості уявлення молоді про сімейні ролі та рольовий розподіл. Ознаками його сформованості є:

- готовність прийняти на себе нову систему обов'язків щодо свого шлюбного партнера, відповідальності за сім'ю;
- визнання принципу рівності в сімейних взаєминах;
- врахування індивідуальних та вікових особливостей шлюбного партнера;
- уміння пристосуватися до звичок і рис шлюбного партнера, а також розуміння його духовних рухів і станів;
- здатність до самовідданості щодо партнера;
- уміння бути терпимим і поблажливим, приймати партнера зі всіма його особливостями і недоліками, пригнічувати власний егоїзм;
- підготовленість до конструктивного спілкування і співпраці, узгодження взаємодій.

Заслужують на увагу результати досліджень образу сім'ї, отримані Н. Москвічевою [110], яка виділила чотири уявних образи сім'ї. Ці уявлення можуть бути шаблонами, які молоді люди використовують при створенні сім'ї. Мова йде про такі групи:

1. «Тепле коло спілкування, домашній затишок»: у такій сім'ї подружжя

виступає у ролі друзів, для яких головне мати взаєморозуміння та підтримку. Очевидно, що цей образ сім'ї асоціюється з такими сімейними ролями як друг, співрозмовник, слухач та ін.

2. «Притулок, сховище, фортеця»: сімейні ролі у цій сім'ї пов'язанні із захистом партнера, піклуванням про нього, можливість захистити від складнощів зовнішнього світу. У цьому випадку увага концентрується на таких ролях як берегиня (захисник), годувальник, господарник, дбайливець, тощо.

3. «Стабільний організм, дерево, мурашник»: перш за все, це взаємна допомога та підтримка родичів у цілісному процесі функціонування сім'ї. Шлюбні партнери у такій сім'ї беруть на себе роль «добувача» чи «годувальника», вони забезпечують матеріальне становище сім'ї, її стабільність.

4. «Взаємна відповідальність», де кожен член сім'ї несе відповідальність один за одного, за розвиток стосунків.

Гендерні особливості сприйняття молоддю шлюбу, сімейних ролей, на думку І. Кона [84], насамперед пов'язані з жіночим та чоловічим Я-образом, Я-концепцією. За словами дослідника, чоловічий Я-образ формується здебільшого з інформації про значення Я у спортивних, трудових, інтимних, професійних сферах. При цьому вони дещо переоцінюють свої здібності, в наслідок чого ми можемо спостерігати завищену оцінку чоловіків, яка допомагає їм відповідати стереотипу маскулінності, серйозності. Я-образ жінки переважно формується з інформації про значення Я у домашньому середовищі та професійних сферах. На відміну від чоловіків самооцінка жінок більш реалістичніша.

Наступне, що характерне для уявлень молоді про рольовий розподіл подружжя – це їх не реалістичність. На це звертають увагу багато дослідників (В. Зацепіни, Л. Бучинська, І. Гавриленко) [58], вказуючи на те, що уявлення молоді про якості, обов'язки шлюбного партнера перевищують його реальні можливості. Це може свідчити про розбіжність уявлень молоді про сімейні ролі свого супутника життя і потенційного партнера по повсякденному

спілкуванню. Очевидно саме це спонукало С. Ковальова [78] підкреслювати важливість формування адекватних шлюбно-сімейних уявлень молодих людей. Дослідник вказував, що уявлення про шлюб та сім'ю у молодих людей має низку негативних особливостей. На його думку, завдання полягає в тому, щоб сформувати у молоді адекватні рольові очікування та намагатись створити правильне розуміння рольового розподілу.

Підтверджують висновки С. Ковальова і результати дослідження Т. Андрєєвої [13-14], яка звернула увагу на те, що значна частина дівчат-студентів до образу майбутнього чоловіка висуває повний набір усіх теоретично можливих якостей людини – від краси, розуму, сильної волі до фінансової забезпеченості. Це свідчить про наявність важливої проблеми, яка може призвести до неадекватності вибору майбутнього чоловіка/дружини – ідеалізація партнера. Здійснивши аналіз наукової літератури [13; 19; 127], ми дійшли висновку, що проблема ідеалізації має як негативні так і позитивні сторони. Ідеалізація відіграє деструктивну роль і може призвести до глибокої незадоволеності обраним партнером, оскільки вона необґрунтовано завищує очікування, які пред'являються до партнера і до взаємодії з ним. У результаті цього молода людина усвідомлює те, що вона не відповідає ідеальному образу. Водночас ідеалізація партнера в дошлюбних уявленнях можна назвати конструктивною. Вона полягає в тому, що ідеалізація партнера є стимулом для розвитку його особистості.

Дослідники законів сімейного життя У. Харлі та Ф. Уїллард [189] виділяють кілька основних очікувань у ставленнях до партнера, що відображають суттєві відмінності детерміновані індивідуально-психологічними особливостями жінок та чоловіків. Наприклад, характерними для чоловіків є очікування від партнерші моделі поведінки привабливої дружини, супутниці для відпочинку, статевого задоволення, ведення домашнього побуту та моральної підтримки. А у жінок це – ніжність або атмосфера романтизму, піклування, можливість поговорити, чесність та відкритість, фінансова підтримка, відданість чоловіка сім'ї або виконання ним батьківських

обов'язків. Звідси стає зрозумілою очевидна причина багатьох сімейних конфліктів – різниця у поглядах на сімейне життя і, відповідно, різні уявлення про моделі поведінки шлюбних партнерів.

На думку Т. Зозуль [59, с. 129], узгодженість уявлень шлюбних партнерів щодо сімейних ролей виступає як чинник стабілізації стосунків у сімейній системі і навпаки, коли такі уявлення не співпадають чи суттєво відрізняються, це стає чинником дестабілізації функціонування сімейної системи. При цьому дослідник особливостей розподілу сімейних ролей у подружніх парах із суттєвою різницею у віці звертає увагу на те, що у сім'ях, де чоловік старший за віком, він має більшу схильність виконувати ролі відповідального за матеріальне благополуччя, підтримку родинних зв'язків та організацію сімейної субкультури. Щодо ролей дружини, то на думку автора, вони більше орієнтовані на патріархальне співвідношення ролей у сім'ї, зокрема, виконує ролі господарки, вихователя та няньки дитини, а також виступає в ролі сімейного «психотерапевта» [59, с. 137].

Уявлення студентів про соціальні ролі шлюбних партнерів характеризується специфічним змістом, структурою і рівнями розвитку. Для визначення змісту цих уявлень доречно звернути увагу на результати досліджень Т. Демидової [49], яка зазначає, що структура уявлень старшокласників про сім'ю відображає: когнітивний компонент як систему знань про сімейне життя і себе як майбутнього сім'янина (знання функцій сім'ї, усвідомлення відносин влади-підкорення, знання господарсько-економічних взаємин в сім'ї, усвідомлення якостей необхідних для сімейного життя, усвідомлення обов'язків подружжя, усвідомлення цілей шлюбу); емоційно-оцінний компонент як ставлення до майбутньої сім'ї, батьків і сімейного життя та їх оцінка (ставлення до сімейного життя, сприймання сімейного життя своїх батьків, стосунки з протилежною статтю, оцінка свого ставлення до дітей, емоційна ідентифікація з батьками); поведінковий компонент як ідентифікаційну поведінку у сім'ї і моделі поведінки в конфліктних сімейних ситуаціях (ідентифікаційна поведінка, статево-рольова поведінка, поведінка в

конфліктних ситуаціях).

Поділяючи думку Т. Демидової щодо компонентів уявлень про сім'ю, ми вважаємо, що у запропонованій нею психологічній структурі уявлень про сім'ю і шлюб недостатньо відображено компонент, пов'язаний із сімейними ролями як моделями поведінки шлюбних партнерів. Знаходимо лише у когнітивному компоненті – «усвідомлення обов'язків подружжя» і у поведінковому компоненті – «статеврольова поведінка». Ігнорування цього питання може негативно позначитись на розумінні моделей поведінки подружжя і стати причиною майбутніх сімейних конфліктів.

На нашу думку, когнітивний компонент має відображати «знання сімейних ролей за інтелектуально-світоглядним, морально-психологічним, інтимно-сексуальним, матеріально-фінансовим та господарським чинниками», а також «знання патологізуючих сімейних ролей та причин їх появи». Щодо поведінкового компоненту, то він повинен включати «засвоєння сімейних ролей як моделей поведінки подружжя», «розвиток свого шлюбного потенціалу». Усвідомлення моделей поведінки подружньої пари дозволить молоді більш відповідальніше підійти до засвоєння сімейних ролей та підготовки до сімейного життя.

Враховуючи вищесказане, нами задля чіткішого розуміння змісту уявлень молоді про сімейні ролі було обґрунтовано їх психологічну структуру (рисунок 1.1), в якій детально розкрито змістовне наповнення когнітивного, емоційно-оцінного, поведінкового компонентів.

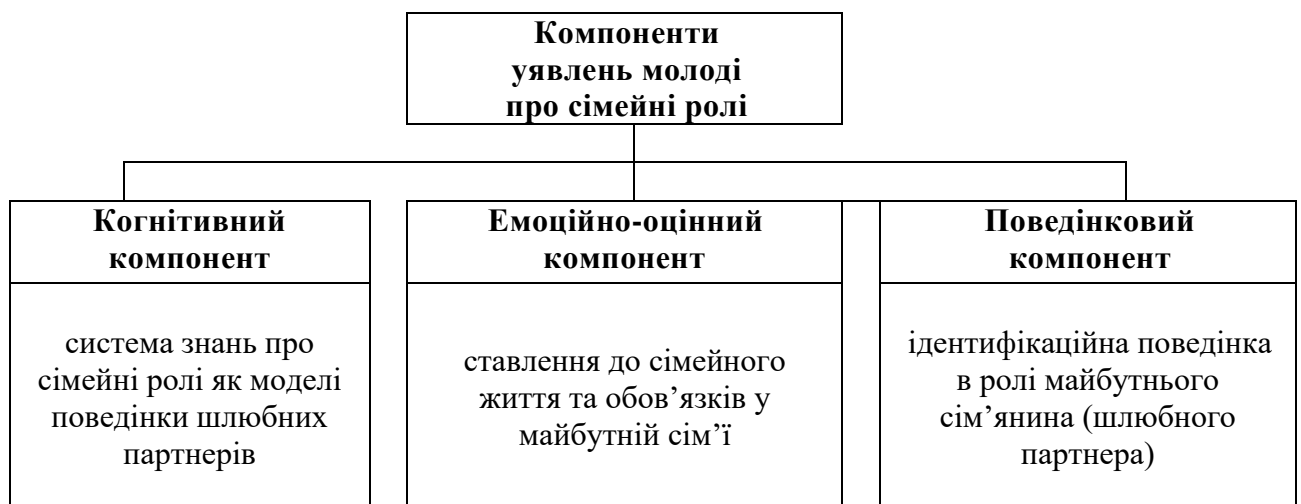

Рис. 1.1 – Психологічна структура уявлень молоді про сімейні ролі

Когнітивний компонент відображає систему знань про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів (знання функцій сім'ї; знання сімейних ролей за інтелектуально-світоглядним чинником; знання сімейних ролей за морально-психологічним чинником; знання сімейних ролей за інтимно-сексуальним чинником; знання сімейних ролей за матеріально-фінансовим чинником; знання сімейних ролей за господарським чинником; знання патологізуючих сімейних ролей та причин їх появи).

Щодо емоційно-оцінного компоненту, то він відображає ставлення до сімейного життя та обов'язків у майбутній сім'ї (сприймання та оцінка моделей поведінки батьків як шлюбних партнерів; емоційна ідентифікація з батьками; сприймання та оцінка моделей поведінки друзів як шлюбних партнерів; сприйняття та оцінка майбутнього шлюбного партнерства; сприйняття та оцінка свого ставлення до дітей; сприйняття та оцінка себе в ролі сім'янина; сприйняття стереотипних думок щодо ролі жінки та чоловіка у сім'ї).

Третім є поведінковий компонент, який відображає ідентифікаційну поведінку в ролі майбутнього шлюбного партнера (вияви моделей поведінки, що відображають важливі сімейні ролі; розвиток свого шлюбного потенціалу; пізнання шлюбного потенціалу можливих майбутніх шлюбних партнерів).

Підсумувавши вище сказане, можемо зробити висновок, що під поняттям «уявлення» слід розуміти стійкі переконання особистості, які забезпечують типове реагування на ситуацію рольового розподілу відповідно до сформованої в неї життєвої позиції. Уявлення студентської молоді про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів характеризується специфічним змістом, структурою і рівнями розвитку. Психологічна структура таких уявлень відображає три взаємопов'язаних компоненти: когнітивний – система знань про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів, емоційно-оцінний – ставлення до сімейного життя та обов'язків у майбутній сім'ї, поведінковий – ідентифікаційна поведінка в ролі майбутнього шлюбного партнера.

Сформувавши свої уявлення про сімейні ролі шлюбних партнерів молодь повинна знати, що сім'я є історично-конкретною системою взаємин між

подружжям; малою групою, члени якої пов'язані між собою шлюбними або спорідненими стосунками, спільністю побуту і взаємною моральною відповідальністю. Крім того, молоді люди мають розуміти, що історична конкретність сім'ї полягає в тому, що вона змінюється з часом, пристосовуючись до суспільних взаємин, у зв'язку з цим і змінюються вимови до чоловіка та жінки, функціональний та рольовий розподіл. Благополуччя сім'ї залежить від специфіки засвоєних ролей чоловіка і дружини, батька і матері. Знання і уявлення молоді про себе як людину певної статі з специфічними для чоловіка і жінки потребами, ціннісними орієнтаціями, мотивами, інтересами і формами поведінки, а також уявленнями про соціальні ролі подружжя служать психологічним фоном шлюбу і впливають на міжособистісні стосунки подружжя.

Отже, результати теоретизації предмету дослідження дозволяють стверджувати, що уявлення студентської молоді про сімейні ролі є складним психологічним феноменом, що формується на основі їхніх знань про рольовий розподіл у системі сімейно-шлюбних взаємин. Поняття «уявлення молоді про сімейні ролі шлюбних партнерів» відображає стійкі переконання молодої людини, які забезпечують типове реагування на ситуацію рольового розподілу сімейних обов'язків відповідно до сформованої в неї життєвої позиції. Крім того, узагальнення об'єктивного наукового досвіду у пізнанні характеристик та особливостей дослідження сімейних ролей та уявлень про них у студентської молоді посприяло з'ясуванню наявних проблемних питань, пов'язаних з предметом нашого дослідження. Це уможливило організацію подальшої взаємодії з предметом дослідження та визначення ефективних методів його дослідження.

1.3 Організація та методи дослідження проблеми формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі

Теоретичний аналіз досліджень психологічної сутності, змісту та типології сімейних ролей дозволив з'ясувати, що предмет нашого дослідження має низький рівень наукового пізнання і потребує подальшого наукового осмислення. Звідси виникла необхідність обґрунтувати організацію (усю сукупність прийомів дослідження) та методи дослідження проблеми формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі. Для того, щоб наше дослідження являло собою завершений цикл, ми вирішили організувати його у чотири етапи. Зокрема, враховуючи поради з цього приводу дослідників (М. Білуха, В. Бочелюк, В. Дружинін, В. Ковальчук, Л. Моїсєєв та ін.) [25; 28; 55; 80; 120], ми визначали тривалість етапів дослідження, зважаючи на зміст та складність заходів, які було заплановано проводити на кожному з них (таблиця 1.2).

Таблиця 1.2 – Етапи дослідження проблеми формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі

Етапи дослідження	Зміст етапів дослідження	Тривалість етапів
Перший етап (організаційний)	Здійснення процедури організації психологічного дослідження проблеми формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі	2016 р.
Другий етап (теоретичний)	Теоретичне дослідження проблеми формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі	2016-2017 рр.
Третій етап (емпіричний)	Емпіричне дослідження проблеми формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі	2017-2020 рр.
Четвертий етап (аналітичний)	Аналіз, інтерпретація та змістова презентація результатів теоретичного й емпіричного вивчення проблеми формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі	2020-2021 рр.

Перший етап дослідження – здійснення процедури організації психологічного дослідження проблеми формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі. На цьому етапі планувалося провести низку заходів та дій, зокрема:

– узагальнити об'єктивний науковий досвід у пізнанні характеристик та особливостей реальності, що зумовлюють виділення дослідження сімейних ролей і психологічних умов формування уявлень про них у студентської молоді як предмета дослідження;

– визначити мету та задачі дослідження, сформулювати гіпотезу, вибрати тип доцільних дослідницьких дій.

Другий етап – теоретичне дослідження проблеми формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі. На цьому етапі заплановано:

– розглянути предмет дослідження як самостійне, цілісне та багатомірне явище, що детерміноване низкою інших явищ;

– уточнити визначення сутності предмета дослідження стосовно його сутнісних, формально-логічних та інших ознак, визначити перелік сімейних ролей як моделей поведінки подружжя за основними функціями сім'ї;

– з'ясувати в процесі синтезу знань суттєві зав'язки між досліджуваним об'єктом і зовнішнім середовищем, проблемні питання, пов'язані з уявленнями молоді про сімейні ролі;

– обґрунтувати психологічні методики та практики формування у студентів закладу вищої освіти уявлень про моделі поведінки подружжя;

– пояснити й узагальнити результати експериментального дослідження та виявити загальні закономірності з їх наступною формалізацією;

– вибрати ефективні методи теоретичного й емпіричного дослідження.

Вибір методів теоретичного й емпіричного дослідження був обумовлений здатністю кожного з методів забезпечити повний набір пізнавальних дій зі змістом досліджуваних ознак предмета. Для вирішення задач і перевірки гіпотези нами було підібрано комплекс взаємопов'язаних теоретичних методів дослідження: аналіз (вивчення психологічної та педагогічної літератури, пов'язаної з дослідженням проблеми формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі), синтез (поєднання частин предмета, встановлення їх зв'язку), співставлення, порівняння (зіставлення предметів або явищ дійсності з метою встановлення схожості чи відмінності між ними, знаходження

загального, що може бути властивим двом чи декільком об'єктам дослідження), ранжування (визначення рангів) відносно кількісних оцінок в залежності від ступеня важливості, наприклад, певної сімейної ролі, узагальнення, систематизація.

Варто зазначити, що теоретичне дослідження ми запланували проводити таким чином, щоб визначити сутність предмета дослідження, побудувати змістовний простір цілісного дослідження формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі. За результатами цієї роботи нами планується розробити сукупність пізнавальних та перетворювальних дій щодо предмета дослідження. Зокрема це стосується розробки психологічного інструментарію формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі з врахуванням ефективних психологічних умов.

Теоретичною основою дослідження ми обрали теоретичні положення загальної, вікової, педагогічної, сімейної та соціальної психології, що розкривають різні закономірності сімейного життя та гармонійних сімейних взаємин як психологічної проблеми (Г. Абрамова [1], К. Абульханова [2], А. Адлера [10], Ю. Альошина [6-8], Г. Андрєєва [11], І. Бех [23], Л. Виготський [34], А. Волкова [37-39], П. Горностай [44-45], І. Кон [84], В. Кравець [87], Н. Максимова [100-101], В. Москаленко [109], Н. Оліфірович та ін. [118], К. Роджерс [145], В. Сатир [150], Е. Фромм [187], Е. Ейдемілер, В. Юстіцкіс [197-198], К. Юнг [200] та ін.).

Загалом другий етап нашого дослідження було присвячено теоретизації предмета дослідження та побудові теоретичної моделі дослідження в цілому.

Третій етап – емпіричне дослідження проблеми формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі (таблиця 1.3). Цей етап відображав організацію взаємодії з предметом дослідження, зокрема:

- проведення змістової диференціації психологічних характеристик та ознак, сукупність яких відображають психологічні умови формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі як предмета нашого дослідження;
- вибір і побудова ефективних прийомів та методів емпіричного

дослідження, а також вибір процедури емпіричного дослідження, яка дозволяє вивчати сутність предмету, зокрема визначати моделі поведінки подружжя щодо реалізації основних сімейних функцій та розробити психологічний інструментарій для діагностики та формування уявлень особистості про сімейні ролі;

– організація ситуацій дослідження, процедурних компонентів, які забезпечують ефективне проходження учасниками дослідження всіх запланованих процедур, а також найповнішу фіксацію даних про результати ранжування експертами моделей поведінки подружжя для опису сімейних ролей за основними функціями сім'ї; про хід та результати експериментального дослідження:

– щодо знання сімейних ролей подружжям;

– щодо з'ясування соціально-психологічних чинників, що сприяють усвідомленню молоддю сімейних ролей;

– щодо ефективності психологічного інструментарію для діагностики та формування уявлень особистості про сімейні ролі.

Таблиця 1.3 – Основні завдання емпіричного дослідження проблеми формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі та характеристика вибірки

Основні завдання емпіричного дослідження проблеми формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі	Кількість та категорія учасників дослідження
Визначення психологічних умов формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі. Аналіз психологічного інструментарію формування уявлень студентської молоді про моделі поведінки шлюбних партнерів.	38 експертів (членів Української асоціації сімейних психологів)
Опитування студентської молоді щодо знань сімейних ролей за різними функціями сім'ї. Визначення чинників, що здатні найбільше впливати на розвиток уявлення молоді про сімейні ролі.	132 студенти
Оцінка ефективності психологічного інструментарію формування уявлень студентської молоді про моделі поведінки шлюбних партнерів.	110 студентів
Опитування подружжя щодо типології сімейних ролей за різними функціями сім'ї.	70 сімейних пар (140 шлюбних партнерів)

У контексті вивчення предмету дослідження та конкретної ситуації його реалізації нами визначено такі методи емпіричного вивчення як: спостереження, бесіда, анкетування, опитування, тестування, метод експертних оцінок та методи статистичної обробки даних [28; 37; 80; 99].

Метод спостереження як первинний процес пізнання планується для збору психологічної інформації та її реєстрації про вияви емоційно-оцінного та поведінкового компонентів уявлень молоді про сімейні ролі (сприйняття та оцінка себе у різних сімейних ролях, оцінка свого шлюбного потенціалу та вияви моделей поведінки, що відображають образ майбутнього сім'янина). Отже об'єктом спостереження нами визначено особливості вияву емоційно-оцінного та поведінкового компонентів уявлень студентської молоді.

Що стосується *методу бесіди*, то його ми плануємо застосовувати для встановлення емоційного контакту з учасниками дослідження, уточнення необхідної інформації щодо їх уявлень про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів. Мета бесіди – з'ясування чинників, що впливають на формування уявлень молоді про сімейні ролі, визначення типології сімейних ролей, а також можливостей закладів вищої освіти (ЗВО) щодо формування у студентської молоді уявлень про ці ролі.

Застосування *методу анкетування* передбачало отримання первинної інформації щодо предмету дослідження. З цією метою нами розроблялися анкети: «Психологічні умови формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі» – для визначення найвагоміших психологічних умов формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі (додаток А); «Моделі поведінки, що відображають важливі сімейні ролі» – для визначення експертами важливих сімейних ролей за інтелектуально-світоглядною, морально-психологічною, інтимно-сексуальною, матеріально-фінансовою та господарською функціями (додаток Б), «Моделі поведінки, що відображають патологізуючі сімейні ролі» – для визначення експертами деструктивних моделей поведінки шлюбних партнерів, що здатні породжувати сімейні конфлікти та можуть здійснювати прямий чи опосередкований

психотравмуючий вплив на психічне здоров'я членів сім'ї (додаток В).

У процесі дослідження особлива роль приділялася різним опитувальникам, провідним організаційним моментом яких є застосування стандартизованих запитань та завдань (тестів) з певною шкалою значень [80; 114]. Для вирішення задач щодо формування уявлень студентської молоді про сімейні ролі шлюбних партнерів було підібрано низку стандартизованих психологічних опитувальників, зокрема:

– «Розподіл ролей у сім'ї» (Ю. Альошина, Л. Гозман, Є. Дубовська) [8] – для визначення ступеню реалізації чоловіком і дружиною тієї або іншої ролі: відповідального за матеріальне забезпечення сім'ї, господаря (господарки) будинку, відповідального за виховання дітей, організатора сімейної субкультури, розваг, сексуального партнера;

– «Рольові очікування й домагання у шлюбі» (О. Волкова, Г. Трапезникова) [39], який визначає уявлення подружжя: про значущість у сімейному житті сексуальних стосунків, особистісної згуртованості чоловіка і дружини, батьківських обов'язків, професійних інтересів кожного з подружжя, господарсько-побутової сфери, моральної й емоційної підтримки, зовнішньої привабливості партнерів;

– методика «Соціально-рольова адекватність» В. Торохтія [176] - для визначення ступеню адекватності уявлень людини про соціальні ролі партнера;

– «Сімейні ролі» (автори Д. Огден, Е. Зевін, адаптований О. Черніковим) призначений для опису ролевої структури сім'ї [118, с. 152-153].

За допомогою *методу експертних оцінок* було заплановано оцінювати моделі поведінки шлюбних партнерів, що різною мірою мають відношення до категорії «важливі сімейні ролі шлюбних партнерів» та деструктивні моделі поведінки шлюбних партнерів. Також експертів планується залучити до визначення психологічних умов формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі. У ролі експертів було залучено найбільш досвідчених та компетентних фахівців з сімейної психології (члени ГО «Українська асоціація сімейних психологів: викладачі Хмельницького національного університету,

КВНЗ Вінницька академія неперервної освіти, Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, а також сімейні консультанти). До експертів висувалися високі вимоги, насамперед: евристичність, інтуїція, компетентність, креативність, незалежність (таблиця 1.4).

Доцільно зазначити, що зарання було продумано, щоб робота експертами проводилася незалежно один від одного. При цьому важливе значення має відігравати компетентність та інтуїція експертів, відсутність контактів між ними. Крім того, експертам надається можливість не лише оперувати кількісними оцінками, а й аргументовано пояснювати свої думки. Такий підхід дозволить отримати більш надійні індивідуальні судження та оцінки.

Таблиця 1.4 – Якісні вимоги до експертів при плануванні експертної оцінки критеріїв компонентів уявлень молоді про сімейні ролі

Якісна вимога	Опис якісної характеристики експерта
Евристичність	Можливість бачити неочевидні проблемні ситуації у структурно-ролевій системі сім'ї
Інтуїція	Здатність несвідомо уловлювати істину, передбачати, спираючись на попередній досвід, знання психології сім'ї
Компетентність	Наявність достатніх знань у галузі сімейної психології
Креативність	Здатність вирішувати творчі завдання, пов'язані з реалізацією сімейних ролей, метод вирішення яких повністю чи частково невідомий
Незалежність	Можливість відстоювати свою точку зору на протигагу загальноприйнятим твердженням та стереотипним думкам

Варто зазначити, що визначення компетентності обраної групи експертів ми проводили за методикою А. Каверялга, згідно якої рейтинг кожного експерта було підраховано у балах з урахуванням стажу роботи, досвіду викладання та сімейного консультування. Обрахунки загальної компетентності експерта за усіма показниками здійснено за формулою:

$$K_p = \frac{\sum_{j=1}^3 X_{ji}}{\sum_{j=1}^3 X_{j\max}},$$

де X_{ji} – рейтинг і-го експерта за j-тим показником; $X_{j\max}$ – максимальна оцінка за j-тим показником.

Показником репрезентативності експертної групи стало середньоарифметичне значення компетентності усіх експертів, визначене за формулою:

$$K_p = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n K_i,$$

де n – кількість експертів, які входять до складу експертної групи.

Для вибору експертів ми використали також метод взаємних рекомендацій, аналіз анкетних даних й оцінку узгодженості кандидатів у експерти. Для перевірки узгодженості кандидатів використано коефіцієнт конкордації, визначений за формулою Кенделла, яка у випадку неспівпадіння рангів є такою:

$$W = \frac{15S}{m^2(n^3 - n)},$$

де m – кількість кандидатів в експерти; n – кількість питань;

$$S = \sum_{i=1}^n ((R_i - R_{-p})^2),$$

де $R_{-p} = \frac{1}{n} \sum R_i$ – середній ранг показника; R_i – сумарний ранг.

До групи експертів ми обрали тих кандидатів, які одержали не менше ніж 85 % позитивних відгуків.

Також нами було передбачено (для обробки експертної інформації, впорядкування та встановлення якісних результатів щодо визначення психологічних умов формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі) застосування статистичного методу ранжування. Він полягає у розподілі кількісних показників у певному порядку (за ступенем значимості та важливості). У контексті нашого дослідження це дозволить виключити випадкові та другорядні ознаки (умови). Отже залишаться лише ті психологічні умови формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі, які мають місткі характеристики для процесу підготовки молоді до сімейного життя. Статистично упорядковані дані ми плануємо заносити до таблиці Excel, яка дозволить відобразити умови компактно, у стислому вигляді, наочно та

систематизовано. Це буде сприяти детальному аналізу та інтерпретації отриманих результатів.

Стосовно методів математичної статистики, то специфіка нашого дослідження вимагає відібрати серед них такі, щоб можна було визначати типові та нетипові зсуви (різниці між другим і першим вимірюванням) і для порівняння результатів дослідження. Як свідчить аналіз наукової літератури [55; 80; 157; 184], для цього доцільно використовувати критерій відмінностей – G-критерій знаків.

Також для оброблення отриманих даних та узагальнення результатів планується використовувати комп'ютерну програму «IBM® SPSS Statistics®». Це статистичне програмне забезпечення дозволяє вирішувати широкий спектр дослідницьких завдань, зокрема проводити ситуативний аналіз та здійснювати перевірку і складання звітів.

Четвертий етап – аналіз, інтерпретація та змістова презентація результатів теоретичного й емпіричного вивчення проблеми формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі. На цьому етапі було передбачено здійснити:

- аналіз, інтерпретацію та тлумачення змістових і формально-логічних даних, отриманих під час теоретичного та емпіричного вивчення проблеми формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі;

- змістова презентація результатів та висновків дослідницьких дій щодо вивчення проблеми формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі;

- розробка за результатами дослідження практичних рекомендацій майбутнім шлюбним партнерам щодо розподілу сімейних ролей та обов'язків.

Цей етап відображає кінцеву мету нашого емпіричного дослідження – здійснити змістову презентацію результатів та висновків системи пізнавальних дій, об'єднаних дослідницьким задумом.

Для зручності оцінювання показників сформованості уявлень студентів про сімейні ролі заплановано використовувати інституційну чотирибальну

шкалу (за результатами виконання тестових завдань, розшифрування анограм). Не тестування відводиться до 15 хвилин. Правильні відповіді записуються у талоні відповідей. Для кожної теми, що виноситься на тестовий контроль, планується розробити тестовий блок, що містить 10 завдань. При цьому вірна відповідь за кожне завдання отримує один бал. Набрані бали за тестове завдання відповідають певній оцінці (таблиця 1.5).

Таблиця 1.5 Відповідність набраних балів оцінці, що виставляється студенту за тестовий блок

Назва шкали	Відповідність набраних балів оцінці			
Сума балів за тестове завдання	0-4	5-6	7-8	9-10
Оцінка за інституційною шкалою	2	3	4	5

Що стосується оцінювання практичного заняття, то доцільно звернути увагу на те, що вони спрямовані на виявлення вміння студентів творчо застосовувати набуті знання та навички, передбачати та вирішувати проблемні ситуації, які пов'язані з розподілом сімейних ролей. Критерії оцінювання практичного заняття:

- «відмінно» – студент повно і правильно, грамотно і логічно відповів на питання практичного завдання;
- «добре» – студент правильно відповів на питання практичного завдання, але висновки є недостатньо обґрунтованими;
- «задовільно» – студент неповно відповів на питання практичного завдання, у відповіді допустив неточності і суттєві помилки;
- «незадовільно» – студент не відповів або відповів неправильно на питання практичного завдання.

Наочне представлення отриманої інформації покликане сприяти осмисленню суті отриманих результатів. Отримані результати дослідження мають стати підґрунтям для розробки практичних рекомендацій майбутнім шлюбним партнерам щодо розподілу сімейних ролей та обов'язків.

Загалом така організація та методи дослідження проблеми формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі дозволить логічно та послідовно

здійснити теоретичне та емпіричне дослідження уявлень студентської молоді про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів і психологічні умови формування уявлень про них в умовах ЗВО.

Висновки до першого розділу

1. За результатами аналізу наукових досліджень визначено що основними функціями сім'ї є: виховна, економічна (матеріально-фінансова), господарсько-побутова, емоційно-психологічна, інтелектуально-світоглядна; сексуально-репродуктивна, соціального контролю. Кожна функція сім'ї реалізовується за допомогою конкретних сімейних ролей. У змісті Сімейного кодексу не має жодної статті, яка б давала чітке розуміння суті сімейних ролей та їх переліку. Окрім того, у науковій літературі відсутній обґрунтований перелік сімейних ролей, який давав би уявлення особистості про важливі сімейні обов'язки та розуміння того, які потреби членів сім'ї важливо задовольняти. Відсутність науково-обґрунтованої інформації про моделі поведінки шлюбних партнерів при реалізації сімейних функцій обумовлює низький рівень знань молоді про сімейні ролі.

2. З'ясовано, що інтерпретація поняття «сімейна роль» базується на уявленнях вітчизняних авторів про соціальну роль як модель поведінки, що об'єктивно задана соціальною позицією особистості в системі міжособистісних стосунків. У контексті нашого дослідження термін «соціальна роль» означає нормативні зразки поведінки в сім'ї, вимоги до кожного типу поведінки, а також функції, які виконують шлюбні партнери. Відтак отримані результати дозволяють розширити актуальний простір теоретичного пізнання феномену сімейних ролей та зрозуміти сутність поняття «сімейні ролі» як моделей поведінки членів сім'ї, що необхідні для реалізації сімейних функцій.

3. Поняття «уявлення молоді про сімейні ролі шлюбних партнерів» відображає стійкі переконання молодої людини, які забезпечують типове реагування на ситуацію рольового розподілу сімейних обов'язків відповідно до

сформованої в неї життєвої позиції. Психологічна структура уявлень студентської молоді про сімейні ролі відображає три взаємопов'язаних компоненти: когнітивний – система знань про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів (знання функцій сім'ї; знання сімейних ролей за інтелектуально-світоглядним чинником; знання сімейних ролей за морально-психологічним чинником; знання сімейних ролей за інтимно-сексуальним чинником; знання сімейних ролей за матеріально-фінансовим чинником; знання сімейних ролей за господарським чинником; знання патологізуючих сімейних ролей та причин їх появи); емоційно-оцінний компонент – ставлення до сімейного життя та обов'язків у майбутній сім'ї (сприймання та оцінка моделей поведінки батьків як шлюбних партнерів; емоційна ідентифікація з батьками; сприймання та оцінка моделей поведінки друзів як шлюбних партнерів; сприйняття та оцінка майбутнього шлюбного партнерства; сприйняття та оцінка свого ставлення до дітей; сприйняття та оцінка себе в ролі сім'янина; сприйняття стереотипних думок щодо ролі жінки та чоловіка у сім'ї); поведінковий компонент – ідентифікаційна поведінка в ролі майбутнього шлюбного партнера (вияви моделей поведінки, що відображають важливі сімейні ролі; розвиток свого шлюбного потенціалу; пізнання шлюбного потенціалу можливих майбутніх шлюбних партнерів). Ця інформація уможлиблює підбір ефективних прийомів та методів пізнання предмету дослідження і конкретизації наукового пошуку.

3. Для чіткої послідовності наукового пошуку обґрунтовано план дослідження особливостей формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі шлюбних партнерів, який відображає сукупність ефективних прийомів та методів пізнання предмету дослідження. При цьому визначено чотири послідовних етапи дослідження: здійснення процедури організації психологічного дослідження проблеми формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі; теоретичне дослідження проблеми формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі; емпіричне дослідження проблеми формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі; аналіз,

інтерпретація та змістова презентація результатів теоретичного й емпіричного вивчення проблеми формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі.

Основні наукові результати цього етапу дослідження було опубліковано в таких працях автора [66; 67; 68; 69; 70; 71; 72; 74; 75; 131].

РОЗДІЛ 2

ДЕТЕРМІНАНТИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ФОРМУВАННЯ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ УЯВЛЕНЬ ПРО СІМЕЙНІ РОЛІ

2.1 Чинники, що впливають на формування уявлень молоді про сімейні ролі

Не зважаючи на значний інтерес дослідників до проблем підготовки молоді до сімейного життя, проблема усвідомлення молодими людьми сутності сім'ї, соціальних ролей шлюбних партнерів поки що залишається малодослідженою. Підтвердженням такої думки служить те, що на сьогоднішній день у науково-психологічній літературі практично відсутні праці, в яких було б розкрито модель усвідомлення молоддю соціальних ролей подружжя. Як бачимо, феномен усвідомлення є досить складним для вивчення, насамперед, тому що має індивідуальний характер. Крім цього, на свідомість молодої людини впливають безліч соціальних, психологічних чинників, які носять характер припущення і необґрунтовані емпірично. Це означає, що питання про соціально-психологічні чинники, які впливають на рівень усвідомлення молоддю соціальних ролей шлюбних партнерів, залишається фактично відкритим. Основою для розгляду означеної проблеми виступають дослідження, які присвячені аналізу проблеми підготовки молоді до сімейного життя, зокрема про: особливості рольових очікувань майбутнього подружжя (А. Гнусіна) [40], особливості формування уявлень про майбутню сім'ю у старшокласників (Т. Демидова) [49], формування готовності студентської молоді до створення сім'ї (А. Карасевич) [65], психологічні чинники вибору молодою людиною цивільного шлюбу [77], теорія і практика дошлюбної підготовки молоді (В. Кравець) [87], фактори, що впливають на розвиток психологічної готовності студентів до створення сім'ї (Т. Левицька) [93]; гендерні стереотипи старшокласників про соціальні ролі (Д. Логвінова) [96]; як

будувати себе і свою сім'ю (В. Сатир) [150]; психологія та педагогіка сімейного спілкування (В. Семиченко, В. Заслуженюк) [155]; підготовка підлітків до сімейного життя (О. Сізанов) [160]; сімейні та дітородні орієнтири сучасної молоді (А. Склярук) [161]; вплив батьківської сім'ї та батьківських уявлень на формування образу сім'ї (П. Самсонова [149], Л. Строкач, Т. Захарчук [170], Г. Філіпчева, К. Бердо) [183].

Молоду сім'ю, особливості її функціонування і розвитку, подружні взаємини досліджували Т. Андрєєва [12-14], М. Арутюнян [16], А. Вишневецька [36], І. Гребенніков [46], М. Джеймс [50], В. Івлева [61], Р. Калініна [63], М. Корольчук [85], Н. Лагойда [92], Н. Максимова [100], Л. Михайлова [106], М. Мушкевич [112], Л. Орбан-Лембрик, С. Лембрик [119], В. Пілецький [124], К. Роджерс [145], Л. Савінов [148], О. Скромна [163], С. Сосніхіна [166], В. Сисенко [173], Фаринич О. Ю., Т. Щербан [178], Р. Федоренко [180] та інші.

Адже, як свідчить практика, підготовка майбутніх шлюбних партнерів до сімейного життя відсутня. Це завдання безсистемно виконує батьківська сім'я, яка власним прикладом демонструє дітям певні моделі сімейно-шлюбних стосунків [75; 110; 156; 183]. Проте, зважаючи на відсутність у батьків відповідних знань і умінь, а також, нездатність показувати правильні моделі поведінки, діти часто отримують поверхове або ж хибне уявлення про закономірності вибору шлюбного партнера, про основи побудови гармонійних сімейних стосунків та про важливі сімейні ролі.

За свідченням дослідників потрібно говорити про недостатню готовність молоді до виконання подружніх і батьківських обов'язків, наслідком якої є малодітність, сімейні конфлікти і розлучення. Хоча дослідники [84; 87], серед яких І. Кон, В. Кравець, вже тривалий період звертають увагу на те, що підготовка молодої людини до одруження та сімейного життя є не менш важливою, ніж підготовка до праці. Доречно зазначити, що на думку В. Кравця [87], готовність людини до шлюбу та сім'ї полягає в розумінні нею суспільного значення своїх дій, певних обов'язків між подружжям, відповідальності за сім'ю та дітей, добровільне прийняття непередбачених у

сімейному житті турбот і обмежень в особистісній свободі.

Принципово важливою є думка про те, що свідомість людини підпорядковується дії певних чинників культурного, соціального, психологічного характеру. Так, дослідник Л. Савінов [148] вважає, що першочергове значення мають соціально-культурні норми та традиції суспільства, ціннісні орієнтації як батьківської сім'ї, так і самого індивіда, взаємини батьків як подружжя, найближчого оточення, релігійні уявлення, вірування, наявність ідеалів, зразки наслідування, засоби масової інформації, позасімейні соціальні інститути, біологічні, психологічні та соціально-демографічні характеристики самого індивіда. Схожу думку має автор посібника «Підготовка підлітків до сімейного життя» О. Сізанов [160], який вказує на те, що готовність молодшої людини жити самостійно, створювати благополучну сім'ю суттєво залежить від батьків. При цьому зазначається, що в батьківській сім'ї діти набувають навички спілкування з близькими людьми, з людьми різного віку, різних професій. Крім того, сімейне спілкування проходить в умовах особливого емоційно-психологічного клімату, підґрунтям якого є почуття батьківської любові і турботи і взаємні почуття дітей. Принципово важливою є думка автора щодо того, що виховання сім'янина – це процес виховання в особистості таких рис як: акуратність, ввічливість, почуття обов'язку перед сім'єю, жіночість чи мужність, доброта, працелюбність, чесність, почуття жіночої чи чоловічої гідності, серйозне ставлення до вибору шлюбного партнера, вміння регулювати міжособистісні стосунки в сім'ї тощо. Соціальна обумовленість демонструє, як на рівень усвідомлення молоддю соціальних ролей шлюбних партнерів впливає вся система стосунків, в котрі вони включені з моменту свого народження. Сюди слід віднести стосунки, як з найближчим оточенням - своїми батьками, так і з іншими значимими людьми; так і сам вплив різних соціальних інститутів (школи, університету, ЗМІ) [122]. Схожу думку висловлюють Ю. Борисенко та А. Портнова [27], які відзначають важливу роль біологічних та соціальних чинників у формуванні особистості сучасної людини. При цьому вони акцентують увагу на тому, що біологічні

чинники визначають психофізіологічний рівень усвідомлення, готовності людини до виконання сімейної ролі, водночас, як соціальні – регламентують реалізацію цієї готовності.

Беручи до уваги вище сказане, ми можемо стверджувати, що усвідомлення молоддю соціальних ролей шлюбних партнерів детермінують соціально-культурні чинники та формуються на трьох рівнях:

– рівень власної сім'ї (вплив родинних умов на рівень усвідомлення соціальних ролей, життєвий сценарій, стилі виховання, особливості сімейного спілкування, участь у вихованні дитини обох батьків);

– рівень суспільства (вплив суспільних чинників, соціальних інститутів, засобів масової інформації);

– індивідуальний рівень (вплив особистого чинника: вікові особливості, тип темпераменту, особистісні мотиви).

За результатами досліджень деяких дослідників, зокрема В. Сисенко [15], Л. Орбан-Лембрик, С. Лембрик [119], А. Харчевого, М. Мацковського [189], батьківська сім'я займає перше місце серед елементів соціального мікросередовища. З цього приводу заслуговує уваги думка С. Ковальова, який зазначав, що молоді люди отримують свої уявлення про ролеві обов'язки на основі того, що спостерігають у своїй батьківських сім'ях та інших відомих їм сім'ях, у повсякденному житті і спілкуванні, в іграх «доньки-матері» та в інших ролевих іграх. При цьому молода людина має спочатку відчутти ці ролі, потім програти їх, після цього усвідомити і, нарешті, реалізувати свої уявлення про дружину і чоловіка, батьках і дітях у своїй сім'ї [78, с. 151]. Підтвердженням вищесказаного є й результати отримані Н. Шелест [195], яка визначила чинники, що здатні впливати на формування цілісного ставлення до створення сім'ї у студентської молоді: врахування структури сімейного життя в батьківській сім'ї, реальних взаємин між батьками та іншими членами сім'ї, сімейні традиції, розподіл сімейних ролей та їх виконання; загальний рівень освіченості з питань сімейно-шлюбних стосунків; стан матеріального благополуччя; рівень сформованості шлюбно-сімейних домагань; статеві

відмінності; мотивація до вступу у шлюб; приклад друзів, оточення; вплив суспільної думки тощо. Схожу думку можна знайти й в інших дослідженнях. Наприклад, Л. Строкач і Т. Захарчук [170], вказують, що діти свої перші уявлення про шлюбно-сімейні стосунки (власна концепція сім'ї) отримують саме в батьківській родині (впливає емоційний клімат батьківської родини, стосунки між батьками, структура сім'ї та її традиції, ролі батька та матері). Сім'я, на думку Л. Орбан-Лембрик, С. Лембрик [119], є тим соціальним інститутом, де відбувається відтворення й виховання молодого покоління, забезпечується піклування про рідних, складаються різні типи морально-правових відносин: чоловік - жінка, батьки - діти, батьки - інші члени сім'ї, діти - діти, діти - інші члени сім'ї. Повноцінною вважається така сім'я, де наявні всі названі типи стосунків. Суспільна цінність і соціально-психологічна значущість сім'ї зумовлена її відтворенням безпосередньо життя, вихованням дітей, передаванням від старших до молодших соціального досвіду, цінностей культури, формуванням індивідуальної свідомості, діалогічних форм взаємодії. Дослідниця соціалізації особистості в проблемній сім'ї А. Склярчук [162] зазначає, що на успішність сімейної соціалізації впливають три групи чинників: чинники мікрорівня (тип взаємин у сім'ї, особливості внутрішньосімейної комунікації, стилі сімейного виховання, система смислів і смисложиттєвих орієнтацій, духовно-моральних цінностей, життєвих позицій й моральних настанов сім'ї); чинники мезорівня (соціальне середовище, соціальні стандарти, сукупність соціальних норм і цінностей, якими керується сім'я у процесі своєї життєдіяльності, реалізуючи свої потреби інтереси у взаємодії з соціальним оточенням); чинники макрорівня (традиції та звички в контексті відображення зовнішніх і внутрішніх чинників впливу з урахуванням часового аспекту і як невід'ємний елемент морально-побутового та соціально-психологічного сімейного укладу).

Наведені вище думки чітко вказують на батьківську сім'ю як важливий чинник формування уявлень дітей про сімейне життя, а отже важливого суб'єкта формування майбутнього сім'янина. У зв'язку з цим виникає потреба

визначити характерні ознаки сім'ї як чинника, що здатен впливати на розвиток уявлень молоді про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів.

Як свідчить практика [48; 104; 149; 156; 170], батьки дають дітям приклад того, як повинно будуватися спільне життя чоловіка і дружини, як відбувається розподіл сімейних обов'язків. Для формування правильного уявлення молоді про сімейні ролі подружжя важливим є наслідування прикладу поведінки обох батьків: матері та батька. В неповних сім'ях формування уявлення про сімейні ролі ускладнюється внаслідок деформації рольової соціалізації. Відсутність одного з батьків позбавляє можливості формування правильного та адекватного уявлення про розподіл ролей, оскільки за відсутності шлюбного партнера, чоловік (дружина) бере на себе всі ролі [48]. Юнаки ототожнюють себе з батьками, відповідної статті. Вони ідентифікують їхні звичаї, поведінку, зразки поводження, манеру спілкування, сімейні обов'язки, способі вирішення конфліктів, інакше кажучи засвоює свою майбутню подружню роль. Таким чином, на підставі аналізу низки досліджень [49; 104; 174] ми дійшли висновку, що основним механізмом формування уявлень молоді про сімейні ролі шлюбних партнерів є процес ідентифікації, тобто придбання, чи засвоєння цінностей, ідеалів, ролей, моральних якостей у батьківських сім'ях. Найбільш характерною психологічною особливістю уявлення є те, що в ньому поєднується образність і узагальненість. Як правило, уявлення про той чи інший об'єкт формується в процесі його багаторазового сприймання. З точки зору П. Самсонової [149], уявлення про сімейні ролі подружжя формуються за допомогою двох механізмів: трансляції та компенсації. При цьому поняття «трансляція» відображає уявлення своєї сім'ї як копії батьківської. Сімейні ролі в такій сім'ї повністю відповідають ролям, які виконували їхні батьки у сім'ї. Який буде рівень якості спілкування, ступінь негативних чи позитивних прогнозів розвитку сім'ї, чи будуть стосунки засновані на почутті любові, наскільки позитивним є образ майбутньої половини, які стилі вирішення конфліктів у майбутній сім'ї переважатимуть – все це залежить від рівня функціональності батьківської сім'ї. Другий механізм формування уявлення

молоді – компенсація передбачає внесення необхідних на їхню думку змін, додавання відсутніх сторін сімейного життя для побудови більш благополучної сім'ї. Наприклад, якщо у батьківській сім'ї, з тих чи інших причин (смерть партнера, розлучення) всі сімейні ролі виконував один із членів, то дитина, яка спостерігала таку картину, буде намагатися у своїй особистій сім'ї розподілити обов'язки таким чином, щоб кожний із подружжя виконував певну роль, властиву йому.

Варто зазначити, що досить часто вплив батьківської сім'ї набуває патологічного характеру. Е. Фромм [187] наголошує, що власна нерозірваність з батьками (відсутність сепарації) складає основу невротичної любові, коли вже будучи дорослими, люди переносять очікування і страхи, які переживали стосовно батьків, на кохану людину. Наприклад, дитина, яка жила з батьками постійно спостерігала за їхніми діями, розподілом між ними домашніх обов'язків та ролей. Пізніше, вона буде намагатися відтворити цю систему у власній сім'ї, буде нав'язувати своєму партнеру ті обов'язки, які виконувалися в неї дома батьками. При цьому вона не враховує індивідуальність свого шлюбного партнера, його особистісні властивості, психологічні особливості.

Розглядаючи основні чинники формування уявлення студентської молоді про сімейні ролі подружжя варто відзначити вплив «сценаріїв», як їх називає Е. Берн [22], тобто життєвого плану, який формується в ранньому дитинстві, в основному, під впливом батьків та постійно розвивається. Варто зазначити, що молода людина підсвідомо боїться незнайомих стилів поведінки протилежної статі, тому у більшості випадків вона обирає, на її думку, схожого на батьків шлюбного партнера. Продовжуючи вести мову про життєві сценарії варто відзначити можливість виникнення подружніх конфліктів, у тому випадку, якщо життєвий сценарій партнера відрізняється, тобто у ньому переважають інші цінності, переконання. І навпаки - чим ближчі сценарії сім'ї, у яких виховуються майбутні чоловік та дружина, тим більше у них шансів створити гармонійний союз. Отже уявлення подружжя про сімейні ролі повинні бути компліментарні чи хоча б не суперечливі один до одного. Для цього важливу

роль відіграє розуміння суб'єктивного благополуччя особистості в шлюбі, якими можуть бути стабільність сім'ї як результат ефективного виконання нею основних сімейних функцій, задоволеність шлюбом та можливість самореалізації в шлюбі [124].

Теоретичний аналіз проблеми рольових очікувань [82; 97; 123; 143; 182], дав нам змогу виявити конфліктогенні особливості розподілу сімейних ролей шлюбних партнерів, які безпосередньо впливають на неправильне формування уявлень в молоді про сімейні ролі подружжя: невизначеність рольових очікувань подружжя, суперечливість сімейних ролей, вузькі межі їх виконання, що не задовольняють особистісних потреб членів сім'ї, невідповідність сімейних ролей можливостям особистості, рольова перевантаженість шлюбних партнерів.

Враховуючи вище сказане, можемо зробити висновок, що на формування уявлень про сімейні ролі шлюбних партнерів у студентської молоді впливають: особливості структури сімейного життя в батьківському домі; розподіл сімейних ролей між батьками, додержання їхнього виконання; індивідуально-психологічні якості особистості подружжя (характер, ціннісні орієнтації, переконання, смаки, звички, особливості потребно-мотиваційної сфери); уявлення про ідеал дружини чи чоловіка (очікування, пов'язана з шлюбом, вимоги до сімейного життя); просімейна мотивація; статева ідентичність; уявлення особистості про ролі чоловіка й жінки в сім'ї.

Розглядаючи чинники, що детермінують рівень усвідомлення молоддю соціальних ролей шлюбних партнерів, варто відзначити важливість соціального чинника. До соціальних умов, особливо значущих для розвитку установок і переконань молоді, її уявлень про сім'ю і шлюб, усвідомлення соціальних ролей шлюбних партнерів, обов'язків, які покладені на них можна віднести засоби масової інформації [122]. Враховуючи те, що у дослідженні наша увага зосереджена на молоді, то виникає потреба детального дослідження впливу ЗМІ на рівень усвідомлення ними соціальних ролей, оскільки телебачення, Інтернет відіграє важливу роль у їхньому житті. Сьогодні молодь засвоює ролі й правила

поведінки з телевізійних передач, фільмів, журналів, тобто під дією ЗМІ у них формується світогляд, зразки поведінки, життєві цінності, оцінки, установки, ставлення до себе і до інших [86]. Таким чином, можна вважати встановленим фактом, що перегляд телепередач серйозно впливає на моральний розвиток молоді, його соціальну й статеву ідентифікацію, процес соціалізації. Провідне місце серед джерел інформації займає телебачення, оскільки являється для молоді популярним джерелом необхідної інформації. Крім того отримати цю інформацію вони можуть без особливих зусиль, на відміну від друкованої продукції, отримання інформації з якої вимагає певних і тривалих зусиль. Проте, ніхто із молодих людей не враховує ступінь правдивості та достовірності отриманої інформації. Певний вплив на свідомість молоді здійснюють різні телесеріали, які здебільшого деформують образ сім'ї, сімейного життя, обов'язки членів родини. Більшість молодих людей не можуть адекватно усвідомлювати побачене на екрані, оскільки воно суперечить їхній життєвій позиції, і взагалі дійсності. Сучасне телебачення також активно втручається в традиційну систему батьківського виховання, в систему суспільно-виховного процесу, демонструючи неправильні та некоректні методи виховання дітей. Щодо телереклами, то її негативний вплив полягає в неправдивій демонстрації образу жінки та чоловіка, що суттєво відрізняється від образу чоловіка або жінки в житті. На екрані чоловічий та жіночий образи постають перед нами у вигляді ідеалів. У зв'язку з таким викривленням, невідповідністю образів, у молоді будуть виникати проблеми з пошуком партнера, оскільки реальність не буде відповідати складеному, завдяки телебаченню, ідеалу. Крім цього, система цінностей, спосіб життя, який пропонується через рекламу, не вписується в традиційні статево-рольові моделі поведінки і руйнують свідомість людини та всю її систему взаємовідносин, включаючи сімейні відносини. Також українські ЗМІ сприяють формуванню та трансляції гендерних стереотипів, що безумовно впливає на усвідомлення молоддю рольового розподілу між подружжям, правил поведінки відповідно до їхньої ролі.

Великого впливу на свідомість молоді надають закладу вищої освіти (ЗВО), як соціальному середовищу людини. Згідно з поглядами деяких дослідників [87; 122; 148; 156; 195], робота виховних та навчальних підрозділів ЗВО повинна бути спрямована на формування у студентів відношення до сім'ї як до важливої цінності; розширення уявлень про особливості подружніх взаємин, формування усвідомлення цінностей сімейного життя, його складнощів, уміння з ними боротися; усвідомлення свого місця в родині, соціальних ролей шлюбних партнерів; відповідальності за їхнє дотримання; народження та виховання дітей; підвищення відповідальності молоді за сімейне життя; розвиток таких якостей, як поважне ставлення до бажань та потреб членів сім'ї, рівність у правах, довіра, взаємодопомога та взаємопідтримка подружжям один одного.

Пристаючи до розгляду третього – індивідуального чинника, який детермінує рівень усвідомлення молоддю соціальних ролей шлюбних партнерів, варто відзначити, що для формування усвідомлення подружніх взаємин має значення також вікова складова. Ще з дитинства, на основі уявлень дитини про образ сім'ї, відбувається усвідомлення нею сімейних законів, цінностей. Можна сказати, що образ сім'ї – це ті уявлення про сімейне життя (розподіл ролей у сім'ї, стилі виховання дітей, особливості поведінки з чоловіком/дружиною, з молодшими та старшими членами сім'ї та ін.), які формуються у людини під час життя у родині та взаємодії з навколишнім середовищем. Дитина наслідуючи своїх батьків засвоює чоловічу та жіночу ролі, і у подальшому житті вона несвідомо буде використовувати систему батьківських стосунків у своїй власній сім'ї, незалежно від того, подобались вони чи ні їй у дитинстві. Отже, аби підтвердити наше припущення, про те що усвідомлення соціальних ролей шлюбних партнерів (відповідно на зразках батьків) відбувається ще в дитинстві, проаналізуємо вікові етапи розвитку дитини. Фахівці з вікової психології [1] дійшли висновку, що вже у 2-3 роки, коли дитина знає свою стать і починає співвідносити «своє Я» з уявленнями про людей своєї та іншої статі, в рольових іграх вона демонструє маскулінну та

фемінну поведінку, перш за все подружню та батьківську. Пізніше у 3-5 років у своїх іграх вона імітує життя власної сім'ї, правила поведінки в ній, обов'язки батьків, які вона спостерігає кожний день. У 5-6 років у дітей починається процес засвоєння статевих ролей, які вони демонструють у своїх рольових іграх. Дошкільнята розуміють, які домашні обов'язки властиві для жінки, а які для чоловіка. У зв'язку із цим формується образ мужності та жіночності. До 6-7 років діти чітко усвідомлюють приналежність і незмінність своєї статі та правил поведінки які притаманні їхньому образу. Етап формування рольових позицій чоловіка та жінки завершується у юнацькому віці, коли молодь будучи фізично і соціально зрілими особистостями, починають усвідомлювати цінності та складнощі сімейного життя. У цей період відбувається зіткнення власних уявлень молодої людини із вимогами реального життя, що потребує усвідомлення факту розбіжностей уявлень і дійсності. Враховуючи думку К. Юнга [200], який вважав, що розвиток уявлень про сім'ю та, зокрема, про соціальні ролі подружжя йде від несвідомих до більш усвідомлених мотивів, потягів. Відповідно за його словами людина лише у другій половині свого життя, після подолання певних конфліктів, може усвідомити справжні мотиви шлюбу, сімейні складнощі. Мабуть, саме тому деякі дослідники [1; 84] визначають оптимальний вік створення сім'ї для чоловіків – 30-32 роки, а для жінок – 28-30 років, оскільки саме в цьому віці відбувається повне усвідомлення молоддю образу сім'ї.

Проведений аналіз науково-психологічної літератури [1; 27; 84; 142] свідчить про те, що серед соціально-психологічних чинників, що детермінують рівень усвідомлення соціальних ролей шлюбних партнерів, важливе місце займають особистісно-індивідуальні характеристики молоді: власні мотиви особистості, особливості темпераменту, ступінь відповідальності, рівень шлюбно-сімейних домагань. Про рівень усвідомлення молоддю соціальних ролей шлюбних партнерів свідчить сформованість мотивів створення сім'ї, в результаті яких погляди, установки і орієнтації, що сформувалися в певній обстановці, спонукають їх до активізації діяльності в напрямку задоволення

їхніх соціальних та природних потреб у шлюбі. Тобто чим вищий ступінь зрілості поглядів і установок на шлюб, тим вище ступінь усвідомлення молодою людиною образу сімейного життя. Теж саме, можна сказати і про шлюбно-сімейні домагання людини. Про усвідомлення особистістю соціальних ролей подружжя, можна говорити у тому випадку, якщо в неї наявні адекватні очікування відносно шлюбу, партнера, сформований образ шлюбного партнера.

Іншою властивістю особистості є прийняття на себе відповідальності. Вона повинна усвідомлювати свою відповідальність перед сім'єю, за результати своєї поведінки та діяльності. Дослідники [12; 173; 189] для позначення цього значення використовують поняття «локус контролю», який характеризує схильність людини приписувати відповідальність за результати своєї діяльності зовнішнім силам чи власним зусиллям. Саме локус контролю є одним із провідних чинників, що визначає психологічну зрілість, самоповагу і самостійність особистості, які, у свою чергу, характеризуються усвідомленням та взяттям на себе відповідальності за власне життя, взаємини, партнера, за дітей. Крім цього, особистість повинна уміти розуміти емоційний стан шлюбного партнера, вміти йому співпереживати, проявляти терпимість до вираження його емоцій, бути готовою узгоджувати свої дії. Важливо також усвідомлення особистістю значущості розумно організованих господарсько-побутових справ для гармонізації подружніх стосунків; формування психологічної установки на необхідність ведення домашнього господарства; формування таких психологічних рис як емпатія, емоційна гнучкість, емоційна стабільність, пластичність, лабільність, розуміння потреб партнера; подолання хибних патріархальних установок щодо розподілу домашньої праці на чоловічу і жіночу; розуміння психологічних відмінностей чоловіка і жінки, уміння враховувати їх у міжстатевому спілкуванні; вміння спілкуватись і співпрацювати, йти назустріч ознайомлення зі системою стандартів, вказівок, нормативів, яким повинна відповідати людина тієї чи іншої статі; готовності і вміння регулювати складні конфліктні ситуації в міжособистісному спілкуванні та сім'ї.

За допомогою анкетування та індивідуальних бесід зі студентською молоддю Хмельницького національного університету, Київського національного торговельно-економічного університету, Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. ми отримали первинну інформацію, яка дозволила з'ясувати усвідомлення ними типології сімейних ролей. З цією метою студенти відповідали на кілька питань, зокрема: «Чи знаєте Ви типологію сімейних ролей за інтелектуально-світоглядною функцією сім'ї»? «Чи знаєте Ви типологію сімейних ролей за морально-психологічною функцією сім'ї»? «Чи знаєте Ви типологію сімейних ролей за інтимно-сексуальною функцією сім'ї»? «Чи знаєте Ви типологію сімейних ролей за матеріально-фінансовою та господарською функціями сім'ї»? (таблиця 2.1).

Таблиця 2.1 – Результати аналізу думки студентської молоді щодо своїх знань типології сімейних ролей за різними функціями сім'ї

Типологія сімейних ролей	Варіанти відповідей студентів (n=132), %		
	Знаю	Важко відповісти	Не знаю
За інтелектуально-світоглядною функцією сім'ї	39 (29,5)	42 (31,8)	51 (38,6)
За морально-психологічною функцією сім'ї	43 (32,6)	48 (36,4)	41 (31)
За інтимно-сексуальною функцією сім'ї	59 (44,7)	47 (35,6)	26 (19,7)
За матеріально-фінансовою функцією сім'ї	85 (64,4)	47 (35,6)	–
За господарською функцією сім'ї	94 (71,2)	38 (28,8)	–

Результати аналізу думки студентської молоді щодо своїх знань типології сімейних ролей за різним функціями сім'ї виявили цікаву тенденцію у розумінні респондентів сімейних ролей. З'ясувалося, що найбільший відсоток опитаних вважає, що вони знають типологію сімейних ролей за господарською функцією (71,2%) та за матеріально-фінансовою функцією (64,4%). При цьому жоден студент не визнав того, що не знає цієї типології, лише 28,8% і відповідно 35,6% вказали, що їм важко відповісти. Такі результати наштовхнули нас на припущення, що незнання науково-обґрунтованого переліку сімейних ролей (через його відсутність), створює у студентів ілюзію

того, що господарська та матеріально-фінансова сфери сімейного життя є для них добре відомими. У цьому ми переконалися при проведенні індивідуальних бесід з учасниками опитування, зокрема при уточненні переліку сімейних ролей. Більшість з них могли назвати лише кілька сімейних ролей, що притаманні кожній з цих функцій.

Викликає тривогу те, що багато студентів, знаходячись на передшлюбному етапі, визнають те, що вони не знають типологію сімейних ролей, особливо це стосується інтелектуально-світоглядної та морально-психологічної функцій сім'ї (38,6% і відповідно 31%). Крім того, вибір студентами відповіді «важко відповісти» теж є виявом невпевненість в своїх знаннях, а отже підтвердженням гіпотези нашого дослідження, що молодь має низький рівень знань про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів при реалізації сімейних функцій.

На думку Т. Левицької [93], усвідомлення молоддю соціальних ролей та особливостей сімейного життя залежить від ступеню їх зрілості і свідчить про психологічну готовність до шлюбу. Серед дослідників (Т. Андрєєва [14], І. Кон [84], М. Левківський [95]) існує думка, що соціальна зрілість відображає інтеграцію індивіда в систему соціальних ролей (концепція соціалізації М. Спіро) та засвоєння системи цінностей. Прийнято виділяти три основні рівні зрілості людини, які прямо чи опосередковано можуть впливати на усвідомлення молоддю сімейних ролей шлюбних партнерів:

– фізична зрілість: свідченням якої є завершення фізичного розвитку людини, коли в неї повністю сформовані всі життєво важливі органи, функції, завершився період статевого дозрівання. Фізіологи вважають рівень фізичного розвитку людини одним з найбільш відповідальних у житті людини;

– соціальна зрілість: показниками соціальної готовності до створення сім'ї є завершення освіти, набуття професії або продовження здобування вищої освіти, початок самостійної трудової діяльності. Соціальна зрілість включає усвідомлення молодими людьми того, що вони беруть на себе відповідальність один за одного, за сім'ю, за дітей;

– етико-психологічна готовність до шлюбу, яка включає низку чинників, що взаємодіють між собою, зокрема: сформованість ідеалу сучасної сім'ї, наявність чіткого уявлення про те чого чекають від сім'ї, які родинні стосунки хочуть побудувати, які обов'язки на них накладає шлюб, батьківство.

Отже, осмислення сказаного нами вище свідчить про те, що усвідомлення молоддю соціальних ролей та особливостей сімейного життя залежить від ступеню їх зрілості та від соціально-психологічних чинників. Проте, як зазначають вчені [1; 48; 156], не усвідомлення людиною своєї сімейної ролі може призвести до виникнення конфліктів, які ґрунтуються на незадоволених потреб в цінності і значущості свого «Я», порушення відчуття гідності іншим партнером, його зверхнє, зневажливе ставлення.

Для виявлення чинників, що здатні найбільше впливати на уявлення студентської молоді про сімейні ролі, нами знову було залучено студентів і детально вивчено їхню думку з цього приводу (n=132). Для цього учасники дослідження відповідали на питання «Які, на вашу думку, об'єктивні чинники здатні найбільше впливати на розвиток уявлень молоді про сімейні ролі?». Результати вивчення впливу об'єктивних чинників представлені в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2 – Результати опитування студентської молоді щодо об'єктивних чинників, що здатні найбільше впливати на розвиток їхнього уявлення про сімейні ролі, %

Варіанти відповідей	Учасники опитування (n=132)
Батьківська сім'я (сімейне середовище)	93,9
Друзі	73,5
Заклад вищої освіти (освітнє середовище)	52,3
Засоби масової інформації та мережа Інтернет	89,4
Суспільна думка	41,7

З'ясувалося, що переважна більшість опитаних 93,9% вважають, що на розвиток їхнього уявлення про сімейні ролі найбільш впливає батьківська сім'я. Очевидно, що такі результати є логічним підтвердженням основних положень культурно-історичної теорії Л. Виготського [34], відповідно до якої, середовище, в якому розвивається людина, є головним чинником розвитку її особистості, варто відзначити важливість впливу сім'ї на особистість, оскільки

процес її становлення та формування основних її вмінь, знань починається саме в родині. Моделі батьківства фіксуються в психіці дитини, сімейні традиції успадковуються дитиною на свідомому та несвідомому рівнях і проявляються в її майбутньому. Дитина, спостерігаючи за спілкуванням батьків, поступово засвоює гендерні взаємовідносини, які у свою чергу впливатимуть у майбутньому на вибір моделі родини. В сім'ї дитина першочергово засвоює стилі партнерської взаємодії та сімейного виховання, зразки поведінки, погляди на виховання дітей, економічні питання, уявлення стосовно розподілу обов'язків. Отже, від сімейних цінностей, які були засвоєні у батьківській сім'ї, залежить рівень усвідомлення людиною себе, як майбутнього сім'янина, соціальних ролей подружжя, їхній розподіл, усвідомлення відповідальності, способу життя родини загалом. Водночас важливо усвідомити те, що вплив батьків і сімейних стосунків на розвиток уявлень молоді про сімейні ролі потрібно розглядати з багатьох точок зору: моделі поведінки батьків як зразок для наслідування, стилі батьківського виховання дитини як майбутнього сім'янина, батьківські норми та цінності, психологічна підтримка дітей та участь у формуванні особистості дитини. Також важливо, щоб батьки володіли необхідною інформацією про типологію сімейних ролей за різними функціями сім'ї, яка б сприяла поглибленню знань дітей та усвідомленню ними моделей поведінки шлюбних партнерів.

Привертає увагу, що значний відсоток учасників опитування (89,4%) вказали на ЗМІ як чинник, що здатен суттєво впливати на розвиток їх уявлень про сімейні ролі. Це є свідченням того, що роль ЗМІ в житті молоді невпинно зростає і причиною цього є потужний розвиток ЗМІ та посилення їх функцій, зокрема: комунікативної – спостереження за подіями і розповсюдження відомостей про них; освітня функція – поширення різних знань; функція соціалізації – засвоєння людиною певних норм, цінностей, зразків поведінки, що сприяють адаптації до соціальної дійсності, тощо. Водночас кожна інформація, що надходить каналами ЗМІ, не зважаючи на джерела походження, є певним чином стереотипізована і набуває форми ціннісних орієнтацій та

установок, що закріплюються у свідомості молоді. Звідси виникає небезпека розповсюдження недостовірної інформації чи стереотипів про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів, а отже викривлених уявлень молоді про сімейне життя загалом. У цьому випадку ЗМІ може виступати чинником, що здійснює негативний вплив на процес психологічного відображення дійсності та становлення особистості молодої людини. Адже, як показує практика, під впливом медіа психічні пізнавальні процеси особистості можуть зазнавати негативних змін. Прикладом цього слугують результати досліджень психологічних чинників впливу ЗМІ на формування особистості сучасної молоді Л. Король та С. Максимець [86], які зазначають, що у молоді втрачається адекватність сприймання явищ, реалістичність образів уяви, увага та пам'ять зосереджуються на несуттєвому, що постійно повторюється і вирізняється своєю привабливістю [86]. То ж виникає потреба, щоб ЗМІ поширювали науково-обґрунтовану, достовірну інформацію про типологію сімейних ролей за інтелектуально-світоглядною, морально-психологічною, інтимно-сексуальною, матеріально-фінансовою і господарською функціями сім'ї.

Варто зазначити, що за результатами опитування студентської молоді досить високий відсоток набрав ще один чинник, що здатен впливати на розвиток уявлень про сімейні ролі, а саме – друзі (73,5%). Це вказує на те, що у юнацькому віці дружба є важливим виявом емоційної прихильності та міжособистісних стосунків, що сприяє не тільки саморозкриттю, а ще й розумінню інших людей та моделей їхньої поведінки. За свідченням студентів, старші за віком друзі часто виступають для них певним зразком сім'янина, а їхні сімейні стосунки – прикладом втілення сімейних ролей. Проте, незважаючи на важливу місію дружби, друзі не завжди можуть бути прикладом гармонійних сімейних стосунків. По-перше, у них також відсутні досвід та системні знання про позитивні моделі поведінки шлюбних партнерів. По-друге, вони не завжди здатні правильно передати свій досвід друзям. По-третє, їхня сімейні стосунки можуть бути не вдалими. Таким чином, друзі можуть теж виступати чинником,

що має негативний вплив на формування уявлень молоді про сімейні ролі.

Зважаючи на те, що предметом нашого дослідження є уявлення про сімейні ролі саме студентської молоді, окрему увагу привертає думка учасників опитування щодо впливу на розвиток цих уявлень такого чинника як «заклад вищої освіти». На жаль, лише 52,3% учасників опитування вказали, що ЗВО (освітнє середовище) здатний впливати на розвиток в них уявлень про сімейні ролі. Очевидно цей результат вказує на те, що можливості ЗВО щодо підготовки молоді до сімейного життя використовуються не на повну міру. Звідси виникає потреба в аналізі потенціалу ЗВО щодо проведення такої роботи, а також активізації роботи щодо забезпечення усвідомлення студентською молоддю сімейно-ціннісних орієнтацій та соціально-психологічної мотивації до вивчення сімейних ролей як моделей поведінки шлюбних партнерів.

Що стосується впливу суспільної думки на розвиток уявлень студентської молоді про сімейні ролі, то на цей чинник вказали біля 41,7% учасників опитування. Цей результат вказує на те, що наявна в нашому суспільстві сукупність суджень і оцінок, які відображають синтезовану позицію громадськості щодо сімейних ролей як моделей поведінки шлюбних партнерів, мають певний вплив на свідомість студентської молоді. Водночас суспільна думка не позбавлена стереотипів, які можуть давати хибне уявлення про сімейні ролі чоловіка та жінки. Крім того, далеко не усі явища та процеси, що відбувалися раніше і відбуваються у сучасних сім'ях мають адекватне відображення в громадській свідомості, а відтак формують думку молоді. Мова йде про розуміння підґрунтя для появи патологізуючих сімейних ролей, яким, зазвичай, є прагнення людини задовольняти будь-яку потребу наперекір (в обхід) моральним нормам. Через те громадська свідомість не здатна виробити чітку позицію щодо моделей поведінки чоловіка чи жінки, чий шлюбні партнери є, наприклад, алкоголіками, ігроманами, інфантилами, наркоманами, моралістами, трудоголіками тощо. Відтак громадська думка теж може виступати чинником, що має негативний вплив на формування уявлень

молоді про сімейні ролі.

Результати вивчення впливу суб'єктивних чинників представлені в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3 – Результати опитування студентської молоді щодо суб'єктивних чинників, що здатні найбільше впливати на розвиток їхнього уявлення про сімейні ролі, %

Варіанти відповідей	Учасники опитування (n=132)
Динамічність особистості (темперамент)	58,3
Наявність знань про сімейно-шлюбне життя (освіченість)	89,4
Прагнення здобути знання про моделі поведінки шлюбних партнерів (вмотивованість)	100
Ставлення до сімейного життя та обов'язків у майбутній сім'ї (емоційна рефлексія)	41,7
Стійкі індивідуально-психологічні особливості (характер)	69,9
Усвідомлення своєї відповідальності за майбутню сім'ю (соціальна зрілість)	100

Для цього учасники дослідження відповідали на питання «Які, на вашу думку, суб'єктивні чинники здатні найбільше впливати на розвиток уявлень молоді про сімейні ролі?». З'ясувалося, що 100% учасників опитування вважають, що на розвиток їхнього уявлення про сімейні ролі здатні найбільше впливати «прагнення здобути знання про моделі поведінки шлюбних партнерів (вмотивованість)», а також «усвідомлення своєї відповідальності за майбутню сім'ю (соціальна зрілість)». Ці результати свідчать про те, що важливо з дитинства розвивати в дітей потяг до знань про закономірності створення та існування сім'ї. Такі знання будуть сприяти розумінню цінності сім'ї як соціального інституту та ролі особистості у побудові гармонійних сімейних стосунків. Водночас потрібно проводити системну роботу щодо усвідомлення молоддю своєї відповідальності за долю майбутньої сім'ї. Це буде сприяти прагненню здобувати необхідні знання, робити правильний вибір, приймати осмислені рішення, брати на себе відповідальність за них, адекватно взаємодіяти з соціумом та втілювати позитивні моделі поведінки сім'янина. Загалом така робота допоможе запобігти появі рис інфантильної особистості, що може уособлювати негативний тип майбутнього шлюбного партнера.

Наступним суб'єктивним чинником, що здатний впливати на розвиток

уявлень студентів про сімейні ролі, більшість респондентів (89,4%) назвали «наявність знань про сімейно-шлюбне життя. Очевидно, що освіченість дозволяє людині усвідомлювати свої недоліки, нестачу знань, зокрема щодо сімейних ролей і спонукати до усунення цього недоліку. Серед інших варіантів відповідей щодо суб'єктивних чинників учасники опитування назвали «стійкі індивідуально-психологічні особливості (характер)» (69,9%), «динамічність особистості» (58,3%), а також «ставлення до сімейного життя та обов'язків у майбутній сім'ї (емоційна рефлексія)» (41,7%). На нашу думку усвідомлення таких чинників дозволить студентській молоді виступати в ролі суб'єктів саморозвитку в контексті підготовки до майбутнього шлюбного життя. Крім того, ця інформація буде цінною при організації в умовах ЗВО роботи зі студентською молоддю щодо розвитку їхнього уявлення про сімейні ролі.

За результатами аналізу науково-психологічної літератури та опитування респондентів м дійшли висновку, що уявлення студентської молоді про сімейні ролі залежать від низки суб'єктивних і об'єктивних чинників (рисунок 2.1).

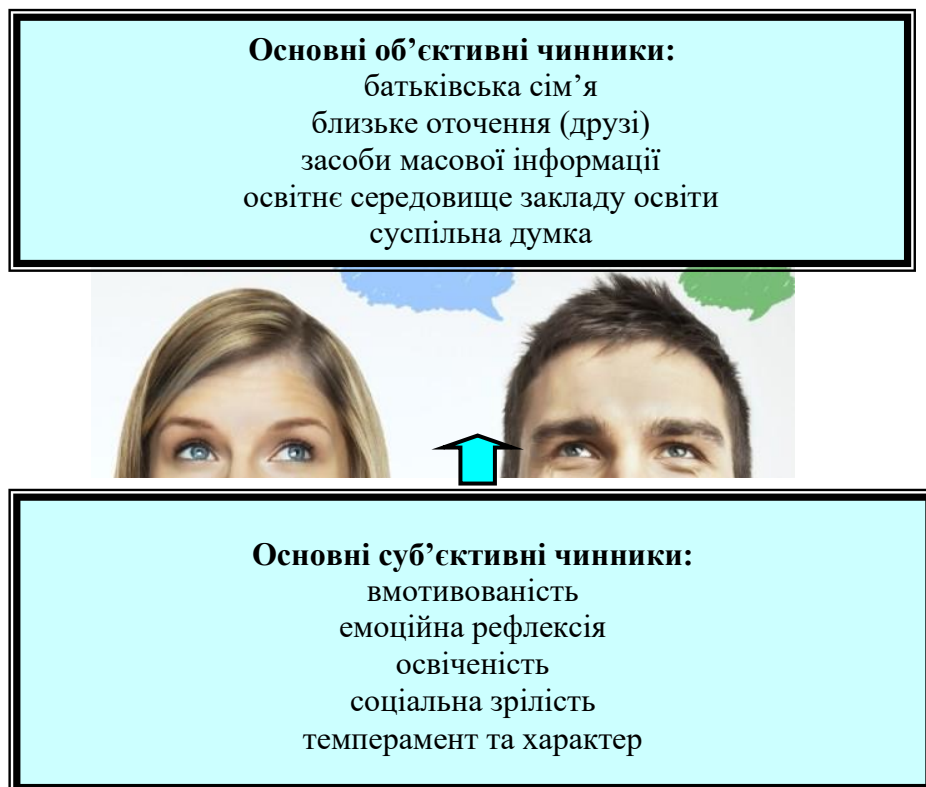

Рис. 2.1 – Основні суб'єктивні та об'єктивні чинники, що впливають на усвідомлення студентською молоддю сімейних ролей

При цьому варто зазначити, що суб'єктивні чинники базуються на певних індивідуально-психологічних характеристиках особистості, а саме:

- вмотивованість (прагнення здобути знання про моделі поведінки шлюбних партнерів, оволодіти роллю сім'янина);
- емоційна рефлексія (ставлення до сімейного життя та обов'язків у майбутній сім'ї);
- освіченість (наявність знань про сімейно-шлюбне життя);
- соціальна зрілість (засвоєння зразкових норм сімейно-шлюбного життя та усвідомлення своєї відповідальності за майбутню сім'ю);
- темперамент та характер (активність як здатність бути енергійним, діяльним; відповідальність як здатність відповідати за свої вчинки, дії, слова; наполегливість як здатність завзято досягати певної мети; старанність як здатність дбайливо та ретельно здобувати знання; терплячість як здатність виявляти терпіння під час самовдосконалення та ін.).

Що стосується об'єктивних чинників, які детермінують уявлення молоді про сімейні ролі, то тут мова йде про елементи життєвого середовища, що здатні прямо чи опосередковано впливати на студентську молодь, зокрема:

- батьківська сім'я;
- друзі (наприклад, які вже створили свою сім'ю);
- засоби масової інформації;
- освітнє середовище закладу освіти (вибіркові навчальні дисципліни, студентські гуртки, факультативні заняття тощо);
- суспільна думка.

Осмислення вищесказаного дозволяє дійти висновку, що у значній мірі уявлення студентської молоді про сімейні ролі подружжя формуються за допомогою двох механізмів: трансляції та компенсації, які суттєво пов'язані із знаннями про батьківську сім'ю і, на основі цього, сімейного сценарію та прагненням здобути знання про моделі поведінки шлюбних партнерів. Отримані результати дозволяють виокремити найважливіші чинники об'єктивного та суб'єктивного характеру, що впливають на розвиток уявлень

студентської молоді про сімейні ролі і підтверджують наше припущення про детермінованість рівня знань молоді про сімейні ролі низкою чинників.

2.2. Аналіз потенціалу закладу вищої освіти щодо формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі

Пошук ефективних психологічних умов формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі потребує здійснити аналіз потенціалу ЗВО щодо проведення такої роботи. Мова йде про виявлення сукупності усіх наявних засобів, можливостей, продуктивних сил установи, що здійснює освітню діяльність на певних рівнях вищої освіти. Насамперед потрібно зазначити, що студентська молодь є суспільною диференційованою спільнотою, якій притаманні специфічні фізіологічні, психічні, пізнавальні, культурно-історичні риси, що характеризують її біосоціальне дозрівання як здійснення самовираження її внутрішніх сил і соціальних покликань [195]. Характерною особливістю студентства є активна соціалізація в різних сферах суспільства, у процесі якої відбувається освоєння соціальних ролей (!), громадянських і духовних якостей особистості. У зв'язку з цим видається закономірним те, що ЗВО повинен сприяти в освоєнні студентами соціальних ролей загалом і сімейних ролей зокрема. Тим більше, що юнацькій вік, за свідченням дослідників (Л. Канішевська, І. Кон) є періодом визначення свого місця в соціальному середовищі, здійснення професійного вибору, статевого дозрівання й пошуку партнера в інтимній сфері [64; 84]. У цьому контексті виникає питання про роль ЗВО у формуванні ціннісного ставлення студентської молоді до створення сім'ї та у формуванні її психологічної готовності до цього процесу.

Вочевидь освітнє середовище ЗВО має свою специфіку, що забезпечує здобуття особами вищої освіти відповідного ступеня за обраними ними спеціальностями. Проте студентоцентрикований підхід потребує розглядати

здобувача вищої освіти як суб'єкта з власними унікальними інтересами, потребами і досвідом, спроможного бути самостійним і відповідальним учасником освітнього процесу. Звідси виникає потреба враховувати інтереси та потреби студентської молоді у знаннях, які є важливими не тільки для успішної професійної діяльності за певною спеціальністю (фахові компетентності), а й для самореалізації в ролі сім'янина. У цьому контексті доречно використовувати й таке поняття як «сімейні компетентності», що відображає динамічну комбінацію знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, інтелектуально-світоглядних та морально-психологічних якостей, яка визначає здатність людини гармонійно організовувати своє сімейне життя. Важливо зазначити, що мова йде не просто про отримання якомога більше знань, а й здатності використовувати їх. Саме компетентнісний підхід покликаний змінювати традиційну модель поведінки здобувача вищої освіти від пасивного засвоєння знань до активної, самостійної, дослідницько-творчої діяльності. Таким чином, процес навчання студентської молоді має набувати розвивального характеру і спонукати до розвитку здатності практично діяти, а також творчо застосовувати набуті знання та отриманий досвід у різних видах, формах майбутньої життєдіяльності.

Очевидно, що саме компетентнісний та студентоцентрований підходи прямо чи опосередковано спонукають багатьох дослідників вивчати систему підготовки молоді не тільки до професійної діяльності, а й до сімейного життя. До прикладу, А. Карасевич [65] досліджувала формування готовності студентської молоді до створення сім'ї. Заслуговує на увагу, розроблена й апробована нею структурно-функціональна модель формування готовності студентської молоді до створення сім'ї. Дослідниця дійшла висновку, що така робота буде ефективною за таких умов [65, с. 11]:

– забезпечення усвідомлення сімейно-ціннісних орієнтацій, життєвого самовизначення, соціально-психологічної мотивації студентської молоді до сімейного життя;

– врахування у виховній роботі рівнів готовності студентської молоді до

створення сім'ї;

- науково-методичне забезпечення засвоєння студентами ЗВО навчально-виховної програми «Формування готовності студентів до створення сім'ї» та виховної роботи кураторів академічних груп зі студентами;

- дотримання у взаєминах між викладачем і студентом особистісно-орієнтованого підходу.

Розвиток психологічної готовності студентської молоді до створення сім'ї був предметом дослідження Т. Левицької [94], яка розробила 4-х етапну програму підготовки студентської молоді до створення сім'ї (етап вивчення студентської молоді та підготовка її до роботи; етап презентації та реалізації знань про сім'ю; етап психологічної допомоги; етап фіксації). Авторська програма передбачає:

- виховання у молодих людей почуття відповідальності за виконання шлюбно-сімейних і батьківських обов'язків, підвищення престижу сім'ї як соціального інституту;

- сприяння розв'язанню психологічних проблем студентських сімей, зокрема сімейних конфліктів;

- інформаційно-просвітницьке забезпечення роботи зі студентською молоддю;

- залучення громадських організацій до проведення заходів щодо підготовки молоді до сімейного життя;

- сприяння створенню зі студентів груп «підготовки до створення сім'ї».

Дослідниця пропонує проводити зі студентами факультативні заняття з психології шлюбу та сім'ї на важливі теми. У першій лекції «Особливості створення молодої сім'ї» справедливо акцентує увагу на складній проблемі розподілу сімейних ролей та сфер відповідальності (засвоїти подружні обов'язки, з'ясувати сфери відповідальності та розподілити обов'язки та ін.). Проте у змісті авторських занять відсутній перелік основних сімейних ролей, які потрібно засвоїти шлюбним партнерам. Очевидно, що це не буде сприяти розумінню студентами моделей поведінки подружжя при розподілі сфер

відповідальності.

Враховуючи результати дослідження Т. Левицької, можна зробити висновок, що формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі буде ефективним за певних умов, а саме:

- створення та функціонування студентських гуртків;
- організація роботи інформаційно-консультативних служб з питань сімейно-шлюбної взаємодії та планування сім'ї;
- проведення занять з психології шлюбу та сім'ї;
- проведення круглих столів та зустрічей зі спеціалістами, які займаються проблемами створення та життєдіяльності молоді сім'ї;
- розповсюдження інформаційних матеріалів та буклетів з питань підбору шлюбних партнерів та сімейного життя;
- організація заходів, присвячених святкуванню Міжнародного дня сім'ї, Дня матері, Дня батька та інших свят.

Водночас варто зазначити, що ефективність засвоєння студентами знань про сімейне життя загалом та про сімейні ролі зокрема залежить від спроможності ЗВО зробити ці знання доступними до слухачів і рівня підготовленості викладачів, які будуть проводити ці заняття та керувати студентськими гуртками.

Заслуговують на увагу результати дослідження формування ціннісного ставлення до створення сім'ї у студентів аграрних коледжів у позааудиторній діяльності, яке проводила Н. Шелест [195]. Дослідниця дійшла висновку, що сформованість ціннісного ставлення до створення сім'ї у студентів є результатом цілісного організованого впливу освітнього середовища навчального закладу на особистість студента та характеризується усвідомленими мотивами до створення сім'ї; глибокими знаннями щодо її функцій у суспільстві; набутими навичками вдосконалення себе як майбутнього сім'янина; спрямованістю на збереження сімейних традицій українського народу; готовністю до відповідального материнства та батьківства. Для кураторів студентських груп нею пропонується певна тематика занять «години

наставника»: «Законодавство України про сім'ю та шлюбно-родинні стосунки» (для 1-го курсу). Мета – актуалізувати знання студентів щодо своїх прав і обов'язків як членів сім'ї; «Сучасна сім'я: форми, типи, функції» (для 2-го курсу). Мета – поглиблення знання студентів про типи і функції сім'ї; формування ціннісного ставлення слухачів до створення сім'ї; «Проблема вибору шлюбного партнера» (для 2-го курсу). Мета – обговорення мотивів вступу молоді до шлюбу; розкриття наукової теорії вибору шлюбного партнера; розгляд наявних міфів про вибір шлюбного партнера; аналіз уявлень студентів про ідеального партнера; «Моя майбутня сім'я» (для 2-го курсу). Мета – моделювання слухачами образу майбутньої сім'ї; «Сімейні цінності» (для 2-го курсу). Мета – актуалізація уяви студентів про майбутню сім'ю та поглиблення розуміння поняття «сімейні цінності»; «Перші кроки молодої сім'ї» (для 2-го курсу). Мета – формування готовності до переживання сімейних труднощів; «Подружні конфлікти: причини виникнення та шляхи подолання» (для 2-го курсу). Мета – активізація засвоєння понять «конфлікт», «взаємні претензії»; визначення типів подружніх конфліктів, причин їх виникнення та шляхів подолання; «Збереження та зміцнення репродуктивного здоров'я молоді» (для 3-го курсу). Мета – формування відповідального ставлення до репродуктивного здоров'я; «Відповідальне материнство» (для 3-го курсу). Мета – сприяти усвідомленню материнства як життєвого завдання жінки та розкрити значущість відповідального вибору у питаннях сексуальних взаємин.

Як бачимо Н. Шелест пропонує змістовну та цікаву тематику занять для студентів. Водночас жодна тема не розкриває типологію сімейних ролей. Хоча при розкритті змісту теми «Сучасна сім'я: форми, типи, функції» акцентує увагу на типах сімей та функціях сучасної сім'ї. На нашу думку, при аналізі та ранжуванні функцій сім'ї було б доцільним визначати перелік важливих сімейних ролей за кожною з функцій. Далі варто було конкретизувати інформацію про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів при розгляді теми «Перші кроки молодої сім'ї», в якій автор звертає увагу на те, що молодій парі необхідно прийняти безліч рішень з різних питань, серед яких –

узгодити подружні ролі. Крім того, було б логічним розглянути деструктивні моделі поведінки подружжя, що породжують сімейні конфлікти та можуть здійснювати психотравмуючий вплив на психічне здоров'я членів сім'ї при розкритті теми «Подружні конфлікти: причини виникнення та шляхи подолання». Ця б тема могла сприяти усвідомленню суті суть патологізуючих сімейних ролей, що здатні викликати дисгармонію сімейного життя, наприклад, алкоголіка, грубіяна, егоїста, ігромана, ледаря, наркомана, прокрастинатора, ревнивця, садиста та ін.

Слід зазначити, що дослідницею обґрунтовано та здійснено перевірку таких умов формування ціннісного ставлення до створення сім'ї у студентів [94, с. 191] як:

- розробка та впровадження у позааудиторну діяльність авторської програми «Я – майбутній сім'янин»;
- використання педагогічного потенціалу традицій українського народу щодо формування ціннісного ставлення студентів до створення сім'ї;
- методична підготовка наставників студентських груп до формування ціннісного ставлення студентів до створення сім'ї.

Як бачимо Н. Шелест справедливо акцентує увагу на важливій ролі кураторів навчальних груп у формуванні ціннісного ставлення студентів до створення сім'ї. Цілком логічно, що цю думку доречно використовувати при формуванні уявлень студентської молоді про сімейні ролі.

За свідченням Т. Демидової [49], яка вивчала особливості формування уявлень про майбутню сім'ю у старшокласників, розширення уявлень про майбутню сім'ю можливе за умов спеціально організованого активного соціально-психологічного навчання, спрямованого на послаблення ідентифікації юнаків і дівчат з батьківською родиною, за допомогою проведення цілеспрямованої роботи по створенню нових моделей сім'ї, поглиблення знань і уявлень про майбутню сім'ю в процесі підготовки молоді до сімейного життя. Дослідниця пропонує для цілеспрямованої підготовки до сімейного життя використовувати тренінг, у якому слід поєднати техніки

різних психологічних шкіл. Її авторська тренінгова програма «Основи сімейного життя» складається з двох взаємопов'язаних блоків, які включають 21 заняття. Перший блок поєднує 11 занять, які мають сприяти усвідомленню деяких своїх особливостей, визначенню власної ідентичності, формуванню адекватних міжособистісних взаємин юнаків і дівчат, оптимізації міжособистісного спілкування. Особливе значення у цьому блоці занять автор надає системі прийомів невербальної комунікації, відпрацюванню навичок оптимального спілкування і взаємодії з представниками іншої статті. Другий блок поєднує 10 занять, які мають сприяти усвідомленню учасниками себе в системі сімейних взаємин, спілкування і діяльності. На цьому етапі акцентується увага на відпрацюванні вправ, спрямованих на розвиток здібностей, навичок і умінь, необхідних для сімейного життя, вивчення психологічних основ спілкування в родині, закріплення нових поведінкових моделей (!). На жаль, не зважаючи на те, що дослідниця звернула увагу на такий важливий аспект підготовки молоді до сімейного життя як «закріплення нових поведінкових моделей», у роботі не відображено перелік сімейних ролей, які б давали розуміння слухачам обов'язків шлюбних партнерів при реалізації важливих функцій сім'ї.

У контексті нашого дослідження заслуговують на увагу результати досліджень Н. Гусак [47], котра вивчала процес підготовки юнаків-старшокласників до виконання соціальних ролей чоловіка та батька в умовах загальноосвітньої школи. Дослідниця дійшла висновку, що при підготовці юнаків до майбутнього сімейного життя важливо враховувати гендерний підхід, який дозволяє юнакам усвідомлювати свою приналежність до чоловічої статті, набувати психологічних, поведінкових, соціальних та культурних властивостей, що пов'язано із засвоєнням певної гендерної ролі, стереотипу, який традиційно асоціюється із чоловічою соціальною функцією. За результатами свого дослідження Н. Гусак розробила спецкурс «Майбутній чоловік і батько», який спрямований на вирішення низки важливих завдань, зокрема: формування у юнаків старших класів упевненості в соціальній і

особистісній значущості; всебічної підготовки себе до створення благополучної сім'ї, виховання моральних якостей, необхідних сучасному чоловікові та батькові; розширення уявлень і понять про особливості життя сучасної молодої сім'ї, актуальні проблеми виховання дітей; набуття необхідних знань про фізіологію і психологію представників своєї і протилежної статті; вироблення вмінь і навичок спілкування, керування своїми емоціями; формування вмінь та навичок, необхідних для виконання сімейних функцій.

Цікавими та корисними для нашого дослідження є результати наукового пошуку Л. Яворської [199], яка вивчала підготовку молоді до сімейного життя в США. Дослідниця з'ясувала, що американська школа, готуючи молодь до сімейного життя, зосереджує увагу на підготовці до шлюбу, статевому вихованні та підготовці до відповідального батьківства. При цьому метою дошлюбної підготовки молоді є засвоєння сукупності теоретичних знань про шлюб та інтимні взаємини з подальшим формуванням практичних умінь і навичок їх застосування. Зміст цієї роботи спрямований на розвиток навичок побудови успішних взаємин членів сім'ї і відображає:

- формування ефективної комунікативної системи;
- опанування нестандартними способами вирішення конфліктних ситуацій;
- виховання почуття відданості та здатності піклуватись і сприяти індивідуальному розвитку шлюбного партнера;
- вдосконалювати вміння щиро та відверто висловлювати свої емоції та думки, аргументовано відстоювати особисті погляди, не провокуючи конфліктних ситуацій та ін.

Як бачимо розвиток навичок побудови успішних взаємин членів сім'ї потребує розвивати уявлення молоді про моделі поведінки шлюбних партнерів, зокрема про ролі медіаторів, миротворців, опонентів, порадників, співрозмовників, слухачів тощо.

Звертає на себе увагу те, що в США паралельно функціонує два типи навчальних програм із дошлюбної підготовки молоді:

– навчальні курси, які відображають найкращі зразки світової літератури, що формують моделі поведінки молоді шляхом наслідування дій і вчинків літературних героїв;

– програми, які спрямовані на розвиток необхідних для молоді практичних умінь і навичок сімейного життя (в абстрактних зразках поведінки виділяються складові елементи, аналізуються та доносяться до слухачів).

Осмислення вищесказаного дозволяє дійти висновку, що американський досвід підготовки молоді до сімейного життя доцільно використовувати при формуванні уявлень студентської молоді про сімейні ролі. Це можливо за умов:

– запровадження факультивного курсу з формування майбутнього сім'янина;

– розробки, апробації та впровадження новітніх навчальних програм «Психологія сімейного життя» як вибіркової дисципліни (відповідно до статті 62, пункту 15 Закону України «Про вищу освіту»);

– розробка та поширення методичних і практичних рекомендацій для засвоєння студентською молоддю сімейних ролей як моделей поведінки шлюбних партнерів;

– створення студентських наукових гуртків, метою яких є залучення студентської молоді до осмислення актуальних проблем психології сім'ї та усвідомлення сімейних функцій і обов'язків.

Враховуючи викладене вище, стає очевидною необхідність використання можливостей студентських наукових гуртків та факультативних занять для підготовки студентської молоді до сімейного життя. На думку дослідників (І. Трефаненко, О. Хухліна) [177] студентський науковий гурток покликаний не тільки розвивати творче та аналітичне мислення, розширяти світогляд гуртківця, він також допомагає виробляти вміння застосовувати теоретичні знання в практичній діяльності. Очевидно, що поглиблене вивчення питань, пов'язаних з сімейним життям та моделями поведінки шлюбних партнерів здатне сприяти формуванню особистості майбутнього сім'янина. Керівник гуртка має змогу знайомити студентів-гуртківців з обраною темою у вигляді

міні-лекції, формувати систему знань про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів. Крім цього можна залучати студентів до самостійного опрацювання найбільш вагомих новітніх здобутків за темою і на заняттях ділитися своїми поглядами, наприклад, щодо ставлення до сімейного життя та обов'язків у майбутній сім'ї. Студенти, які готуються до виступу на гуртку, пізнають нову, важливу для майбутньої життєдіяльності інформацію, осмислюють її, розвивають в собі важливі риси – творче мислення, відповідальність і уміння ділитися думками та аргументовано відстоювати свою позицію.

Для бажаючих стати членом студентського наукового гуртка на сайті кафедри доцільно подати інформацію про назву, мету та графік діяльності гуртка на навчальний рік. За погодженням з учасниками гуртка його робота може проводитися в Інтернеті в режимі реального часу (онлайн). Таким чином діяльність студентського наукового гуртка як добровільного наукового об'єднання студентів здатна не тільки сприяти їх науково-дослідницькій діяльності, а й формувати уявлення про сімейне життя загалом і сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів зокрема.

Факультативні заняття можуть забезпечити поглиблене вивчення навчальних дисциплін, пов'язаних з психологією сім'ї. Викладач має право обирати найбільш актуальні теми та оптимальні види діяльності студентів. Особливостями факультативних курсів є добровільність вибору, вихід за межі тематики навчальних дисциплін інваріантної складової, а також використання активних форм і методів навчальної діяльності. Доречно звернути увагу на те, що для проведення факультативних занять можна запрошувати фахівців з інших закладів вищої освіти, а також досвідчених сімейних психологів.

Пошук ефективних психологічних умов формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі в умовах ЗВО потребує звернути увагу на розвиток у здобувачів вищої освіти навичок самопізнання. Мова йде про процес пізнання себе як суб'єкта майбутнього сімейного життя, побудова та корекція образу «Я», наповнення змістом самосвідомості майбутнього сім'янина.

Адже, якщо людина вміє усвідомлювати свою власну систему потреб, то в неї з'являється можливість розуміти потреби і систему цінностей інших людей. А це, у свою чергу, відіграє важливу роль у виборі шлюбного партнера, з яким буде високий рівень міжособистісної сумісності та узгодження з ним сімейних ролей як ефективних моделей поведінки шлюбних партнерів. Результатом такого самопізнання виступає динаміка змін в контексті формування образу майбутнього сім'янина, тобто усвідомлення та осмислення студентами власних змін з позиції самого себе, свого місця у майбутньому сімейному житті, свої життєві програми і визначення цінності цих змін для себе, що сприяє формуванню психологічної готовності до майбутнього сімейного життя.

Результати наших досліджень засвідчили, що ефективним психологічним інструментом формування уявлень особистості про сімейні ролі за основними функціями сім'ї є тестові завдання, кросворди, анаграми. Як свідчить практика, тестові завдання доцільно широко проваджувати не тільки для оцінки освітніх досягнень слухачів, а й для їх засвоєння. Ми ведемо мову про їхню розвивальну та орієнтувальну функцію, коли їх застосування сприяє активізації уваги та стимулюванню мислення слухачів [120; 146].

Для ефективного формування уявлень особистості про сімейні ролі в умовах ЗВО доцільно використовувати тестові завдання різних когнітивних рівнів. За свідченням дослідників (А. Анастасі, І. Булах, М. Мруга) [10; 29], набуття будь-яких когнітивних умінь має певну послідовність: слухач розуміє і запам'ятовує знання, вчиться з окремих вивчених елементів складати ціле (синтез) або застосовувати їх, а потім повертається до вивчення нових фрагментів знань. Зважаючи на це, тестові завдання можуть бути таких когнітивних рівнів як:

– *рівень знань* (вимагають згадати раніше засвоєний матеріал, перевіряють знання термінології, фактів, визначень, класифікацій, правил, методів, критеріїв, принципів, теорій тощо);

– *рівень розуміння* (вимагають інтерпретації матеріалу, графіків і

рисуноків);

– *рівень застосування* (характеризує здатність використовувати вивчений матеріал у новій ситуації, застосування законів, теорій, концепцій у практичних ситуаціях тощо);

– *рівень аналізу* (вимагає не лише володіння знаннями, а й розуміння взаємозв'язків між різними типами інформації, характеризує здатність розкласти ціле на частини: розрізнення фактів та наслідків, вибір доречних даних);

– *рівень синтезу* (процес складання цілого з частин);

– *рівень оцінювання* (характеризує здатність давати оцінку процедурам, висновкам, доказам, перспективам).

У процесі теоретичного вивчення предмета нашого дослідження ми узагальнили наявну інформацію щодо ефективних умов формування готовності молоді до сімейного життя і за допомогою експертів (38 членів Української асоціації сімейних психологів) визначили психологічні умови, які найбільше сприяють формуванню у студентської молоді уявлень про сімейні ролі (таблиця 2.4).

За результатами роботи експертів щодо визначення психологічних умов формування уявлень молоді уявлень про сімейні ролі з'ясувалося, що найпершою умовою для цього має бути «наявність у студентів бажання розширити свої уявлення про сімейні ролі та обов'язки». Таку думку висловили 100% експертів, акцентуючи тим самим увагу на важливості *прагнення (хотіння)* студентства отримати такого роду знання. Вочевидь, що відсутність такого хотіння здатне нівелювати всі зусилля закладів вищої освіти щодо підготовки здобувачів вищої освіти до сімейного життя. Звідси вникає потреба в організації просвітницької роботи зі студентською молоддю для того, щоб викликати в них таке, насамперед, базове бажання як зацікавленість в інформації.

Таблиця 2.4 – Результати роботи експертів щодо визначення психологічних умов формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі

Психологічні умови формуванню у студентської молоді уявлень про сімейні ролі	Експерти, %	Ранг
Використання традицій українського народу щодо формування ціннісного ставлення студентів до сім'ї	28,9	X
Виховання у молоді почуття відповідальності за виконання шлюбно-сімейних і батьківських обов'язків, підвищення престижу сім'ї як соціального інституту	31,6	IX
Забезпечення усвідомлення сімейно-ціннісних орієнтацій, життєвого самовизначення, соціально-психологічної мотивації студентської молоді до сімейного життя	26,3	–
Залучення громадських організацій до проведення заходів щодо підготовки молоді до сімейного життя	15,8	–
Інформаційно-просвітницьке забезпечення роботи зі студентською молоддю з питань формування уявлень про сімейне життя	26,3	–
Наявність у викладачів (кураторів) знань, умінь, навичок та бажання формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі та обов'язки	92,1	II
Наявність психологічного інструментарію формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі	89,5	III
Наявність у студентів бажання розширяти свої уявлення про сімейні ролі та обов'язки	100	I
Проведення круглих столів та зустрічей зі спеціалістами, які займаються проблемами створення та життєдіяльності молодої сім'ї	23,7	–
Підготовка кураторів студентських груп як мотиваторів студентської молоді щодо активного пізнання психології сімейного життя	18,4	–
Організація студентських конкурсів та рольових ігор на тему «Я майбутній сім'янин»	21	–
Поглиблення знань про майбутню сім'ю та сімейні ролі в процесі підготовки студентської молоді до сімейного життя	13,6	–
Розробка та поширення психологічних рекомендацій студентській молоді щодо засвоєння сімейних ролей як моделей поведінки шлюбних партнерів	34,2	VIII
Розміщення у популярних соціальних сітках психологічних матеріалів про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів	71	IV
Розробка рольової гри для студентів з ідентифікації поведінки в ролі майбутнього сім'янина	39,5	VII
Розробка та впровадження новітніх навчальних програм «Психологія сімейного життя» як вибіркового навчального дисциплін	42,2	VI
Розробка та впровадження у позааудиторну діяльність програми «Я – майбутній сім'янин»	28,9	–
Створення студентських гуртків для вивчення моделей гармонійних сімейних стосунків	65,8	V

Далі найбільший відсоток експертів (92,1%) вказали на таку умову як «наявність у викладачів (кураторів) знань, умінь, навичок та бажання формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі та обов'язки». Таким чином експерти підкреслюють важливу роль викладачів, особливо кураторства як головного стратегічного напрямку виховної роботи зі студентством щодо формування у них уявлень про сімейне життя та моделі поведінки шлюбних партнерів. Водночас робота кураторів щодо цього питання не може бути ефективною при відсутності відповідної підготовки та методичного і практичного інструментарію. Очевидно, на цій підставі більшість експертів (89,5%) виокремили ще таку психологічну умову як «наявність психологічного інструментарію формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі». Такий вибір більшості експертів вказує на наявну потребу викладачів (кураторів академічних груп) в ефективних методиках та практичних розробках, які сприяли б набуттю студентами важливих когнітивних умінь використовувати сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів. Слід зазначити, що це питання привертає особливу увагу ще й тим, що потребує від викладача (куратора) не тільки володіти інноваційними формами навчання, а й уміти поєднувати теорію з практикою й мати певний досвід практичної роботи. Адже, як свідчить практика, відсутність досвіду практичної роботи викладачі намагаються компенсувати надмірною теоретизацією навчального матеріалу [134]. Задля усунення такої проблеми виникає потреба підвищити у викладачів (кураторів) рівень знань, умінь і навичок формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі та обов'язки.

Серед широкого переліку психологічних умов суттєвий відсоток експертів (71%) звернули увагу на таку умову як «розміщення у популярних соціальних сітках психологічних матеріалів про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів». Тим самим фахівці визнають Інтернет невід'ємною частиною життя студентської молоді, який дозволяє їй отримувати багато цікавої та корисної інформації. Зважаючи на реалії сьогодення варто

використовувати можливості соціальних сіток для просвіти молоді з важливих питань сімейно-шлюбного життя.

Ще однією важливою умовою, на думку експертів (65,8%), є «створення студентських гуртків для вивчення моделей гармонійних сімейних стосунків». За свідченням фахівців проведення такої роботи буде сприяти залученню молоді до осмислення актуальних проблем психології сім'ї та усвідомлення важливих сімейних функцій і обов'язків. Це також надає можливість студенту будь-якої спеціальності отримати важливі для його успішної соціалізації знання про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів.

Біля 42,2% експертів серед переліку виокремили умову «розробка та впровадження новітніх навчальних програм «Психологія сімейного життя» як вибіркового навчальних дисциплін». Такий вибір експерти пояснюють тим, що наявність дисципліни «Психологія сімейного життя серед вибіркового навчальних дисциплін дозволить слухачам вищої освіти включити її до свого індивідуального навчального плану і здійснювати поглиблене вивчення. Це надає можливість студенту будь-якої спеціальності отримати важливі для його успішної соціалізації знання. Поділяючи таку думку, ми, зважаючи на специфіку нашого дослідження, були змушені провести додаткове опитування експертів щодо з'ясування психологічного змісту цієї умови. Не зважаючи на вагомість цієї умови, фахівці одностайно визнали її педагогічною, а отже такою, що виходить за межі предмету нашого дослідження.

Серед решти умов 39,5% експертів ще виділили «розробку рольової гри для студентів з ідентифікації поведінки в ролі майбутнього сім'янина». Логіка цього вибору учасники дослідження пояснили необхідністю забезпечити навчальну функцію за допомогою створення моделей поведінки шлюбних партнерів і процесу ототожнення індивіда з ними. Це, на думку експертів, буде сприяти засвоєнню студентами сімейних ролей як конкретних моделей поведінки.

Наступною умовою експерти (34,2%) назвали «поширення психологічних рекомендацій студентській молоді щодо засвоєння сімейних ролей як моделей

поведінки шлюбних партнерів». На думку фахівців студентська молодь потребує узагальнену, стислу, впорядковану інформацію про сутність і класифікацію сімейних ролей за інтелектуально-світоглядною, морально-психологічною, інтимно-сексуальною, господарською та матеріально-фінансовою функціями. Фактично мова йде про визначення чіткої типології сімейних ролей як моделей поведінки шлюбних партнерів.

Певний відсоток (31,6%) набрала ще така умова як «виховання у молоді почуття відповідальності за виконання шлюбно-сімейних і батьківських обов'язків, підвищення престижу сім'ї як соціального інституту». Очевидно при виокремленні цієї умови експерти керувалися основними положеннями Сімейного кодексу України [158], зокрема щодо утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї. Мова йде про свідоме ставлення особи до сімейних обов'язків, здатність особи взяти на себе обов'язок відповідати за себе (за вчинки, роботу, слова) та свою сім'ю. Звідси важливо, щоб молодь навчилася усвідомлювати суть та значення своєї поведінки та діяльності в ролі сім'янина. Гарним підґрунтям для цього може послужити така умова як «використання традицій українського народу щодо формування ціннісного ставлення студентів до сім'ї», на яку вказали 28,9% експертів.

Зважаючи на результати роботи експертів ми дійшли висновку, що формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі буде ефективним за таких умов, які за результатами роботи експертів набрали більше 50%:

- наявність у студентів бажання розширяти свої уявлення про сімейні ролі та обов'язки;
- наявність у викладачів (кураторів) знань, умінь, навичок та бажання формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі та обов'язки;
- наявність психологічного інструментарію формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі;
- розміщення у популярних соціальних сітках психологічних матеріалів про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів;

– створення студентських гуртків для вивчення моделей гармонійних сімейних стосунків.

Що стосується інших умов, то вони будуть враховані при розробці психологічного інструментарію формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі та алгоритму роботи з ним.

Таким чином ми з'ясували, що заклади вищої освіти мають потужний потенціал для підготовки студентської молоді до сімейного життя і, зокрема, щодо формування в неї уявлень про сімейні ролі. Студентоцентрикований підхід спонукає ЗВО враховувати інтереси та потреби студентської молоді у знаннях, які є важливими для майбутньої самореалізації не тільки у професійній сфері (як професіонал), а й у сімейному житті (як сім'янин). По-перше, відповідно до розділу X статті 62 Закону «Про вищу освіту» (№ 1556-VII від 01.07.2014 року) здобувачі вищої освіти мають право обрати навчальну дисципліну «Психологія сім'ї» як дисципліну вільного вибору. По-друге, здобувачі вищої освіти мають право відвідувати студентські наукові гуртки для вивчення психології сім'ї та моделей гармонійних сімейних стосунків. Це надає можливість студенту будь-якої спеціальності отримати важливі для його успішної соціалізації знання. По-третє, студентська молодь має можливість відвідувати психологічні тренінги, семінари викладачів, тематика яких стосується вивчення проблемних питань психології сім'ї. Крім того, студенти мають можливість отримати необхідну літературу з психології сімейних стосунків у бібліотеці ЗВО (електронна бібліотека університету, електронний каталог, інститутський репозитарій, бази даних іноземних наукових видань, наукометричні бази даних тощо).

Висновки до другого розділ

1. З'ясовано, що рівень усвідомлення студентською молоддю сімейних ролей детермінують чинники соціально-психологічного характеру, зокрема: батьківська сім'я молодої людини, близьке оточення (друзі), освітне

середовище закладу освіти, засоби масової інформації, суспільна думка. Крім того, варто відзначити важливу роль у процесі формування усвідомлення сімейних ролей, індивідуального чинника: освіченість (наявність знань про сімейно-шлюбне життя), вмотивованість (прагнення здобути знання про моделі поведінки шлюбних партнерів, оволодіти роллю сім'янина), емоційна рефлексія (ставлення до сімейного життя та обов'язків у майбутній сім'ї); соціальна зрілість (засвоєння зразкових норм сімейно-шлюбного життя та усвідомлення своєї відповідальності за майбутню сім'ю), темперамент та характер.

2. Зважаючи на результати дослідження визначено, що формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі буде ефективним за таких психологічних умов: наявність у студентів бажання розширяти свої уявлення про сімейні ролі та обов'язки; наявність у викладачів (кураторів) знань, умінь, навичок та бажання формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі та обов'язки; наявність психологічного інструментарію формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі; розміщення у популярних соціальних сітках психологічних матеріалів про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів; створення студентських гуртків для вивчення моделей гармонійних сімейних стосунків.

Основні результати цього етапу дослідження було опубліковано в таких працях автора [69; 70; 72; 73; 74; 75].

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ УЯВЛЕНЬ ПРО СІМЕЙНІ РОЛІ

3.1 Обґрунтування типології сімейних ролей як основи для формування уявлень про моделі поведінки шлюбних партнерів

Ефективне формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі потребує ефективного психологічного інструментарію. У цьому контексті привертають увагу наукові дослідження, що стосуються інформації про типологію важливих сімейних ролей та розробок, які доцільно застосовувати для підготовки молоді до сімейного життя. Адже уявлення молоді мають відображати конкретні образи моделей поведінки подружжя. Звідси виникає потреба визначити перелік сімейних ролей, який буде основою для формування у слухачів уявлень про важливі моделі поведінки подружжя.

За результатами попереднього аналізу науково-психологічної літератури [15; 46; 82; 83; 104], ми з'ясували, що шлюбні партнери мають низький рівень знань про типологію сімейних ролей та особливостей розподілу сфер відповідальності. Цю інформацію також було підтверджено і в процесі проведеного нами у 2017-2020 рр. опитування 70 сімейних пар (зі стажем сімейного життя від 1 до 15 років). За результатами проведеного опитування з'ясовано, що біля 50% серед 140 шлюбних партнерів відчували певні труднощі у визначенні сімейних ролей, не змогли диференціювати їх за основними сімейними функціями і ледве назвали кілька сімейних ролей (таблиця 3.1).

При цьому більше 15 сімейних ролей змогли назвати лише жінки. Жоден чоловік (!) не зміг назвати більше 14 сімейних ролей, пояснюючи це тим, що професійна сфера забирає у них весь час, а домашніми справами займаються дружина чи представники старшого покоління (батьки шлюбної пари). \

Таблиця 3.1 – Результати опитування шлюбних партнерів щодо знання типології сімейних ролей

Знання типології сімейних ролей	Загальна кількість шлюбних партнерів, %
до 10 сімейних ролей	44,3%
10-14 сімейних ролей	29,3%
15-20 сімейних ролей	16,4%
більше 20 сімейних ролей	10%

Крім того учасники опитування вказали, що часто конфліктують через:

- перевантаженість домашніми обов'язками (73,6%);
- невідповідність моделей поведінки партнерів взаємним очікуванням (65,7%);
- різне розуміння своїх сімейних ролей (51,4%).

Варто, також, звернути увагу на те, що усі 100% учасників опитування вказали на те, що їм ніколи не доводилося мати доступ до джерела інформації (книг, фільмів), в яких була б інформація про перелік основних сімейних ролей та потреби членів сім'ї, які вони задовольняють. Для підтвердження чи спростування цього тривожного сигналу, нами було проведено аналіз психолого-педагогічної літератури з метою визначення наявної у загальному доступі інформації про перелік сімейних ролей.

Звертає на себе увагу той факт, що більшість дослідників вивчаючи уявлення старшокласників та студентів про сім'ю, чомусь не звертають увагу на вивчення уявлень молоді про сімейні ролі, зокрема про конкретний перелік моделей поведінки подружжя при реалізації основних функцій сім'ї. Підтвердженням такої думки можуть служити дисертаційні дослідження А. Карасевич (формування готовності студентської молоді до створення сім'ї, 2009) [65], Г. Кошонько (психологічні особливості становлення сімей майбутніх офіцерів, 2005), Т. Левицької (розвиток психологічної готовності молоді до створення сім'ї, 2007) [94], Є. Маценової (уявлення про сім'ю в різних групах старшокласників і студентів, 2001) [104], Н. Хлопоніної (вплив рольових очікувань подружжя на характер сімейного спілкування, 2007) [190] та ін. Викликає подив, що навіть у дисертаційному дослідженні Є. Антонюк [15], присвяченому аналізу сучасного досвіду вивчення сімейних ролей і

початкового періоду сімейного циклу, відсутній перелік сімейних ролей. Не зважаючи на заявлену назву дисертації, у її змісті не має опису моделей поведінки подружжя. Таким чином дисертаційне дослідження не дає нам уявлення про типологію сімейних ролей, яку б можна було використовувати як основу для формування уявлень про моделі поведінки шлюбних партнерів.

Заслуговує на увагу класифікацію соціальних ролей подружжя у сім'ї відповідно найважливіших функцій сім'ї, яку виділяє С. Ковальов [78]. Дослідник вказує, що функціонально-рольова узгодженість подружжя є основою стабільності та благополуччя шлюбного союзу. До переліку основних ролей він включає такі як:

✓ добувач – така роль визначає комплекс обов'язків, пов'язаних із забезпеченням сім'ї необхідним рівнем добробуту, матеріальним забезпеченням. Добувач піклується про забезпечення сім'ї потрібними речами, їжею, можливістю дітей здобувати освіту;

✓ господар (господарка) – виконання цієї ролі передбачає організацію і ведення домашнього господарства, обслуговування членів родини, піклування про них, задоволення їхніх побутових потреб;

✓ сексуальний партнер – ця роль пов'язана з проявом активності у сфері сексуальних стосунків, надання моральної підтримки і сексуального задоволення, жвавого і цікавого спілкування партнерів один з одним;

✓ опікун – виконання цієї ролі передбачає забезпечення дитині фізичного і психічного комфорту, піклування про неї, її стан здоров'я, прояв турботливого ставлення;

✓ вихователь – така роль передбачає розвиток особистості дитини, прийняття безпосередньої участі у її вихованні, застосування заохочень та покарань, здійснення контролю шкільних успіхів;

✓ порадник – реалізація цієї ролі забезпечує організацію спілкування з родичами, участь у сімейних ритуалах і церемоніях. Порадник може підтримати в будь-який момент, допомогти знайти вихід із конфліктних ситуацій, надати пораду, запропонувати свою допомогу;

- ✓ друг – виконання цієї ролі припускає ініціацію й організацію життєдіяльності сім'ї у сфері дозвілля;
- ✓ організатор сімейної субкультури – ця роль орієнтує на формування у членів сім'ї певних культурних цінностей, інтересів і захоплень;
- ✓ сімейний психотерапевт – ця роль включає дії, спрямовані на розв'язання особистісних проблем членів сім'ї.

Детальний аналіз запропонованого С. Ковальовим переліку сімейних ролей свідчить про те, що у цій типології досить поверхово відображені сімейні ролі, які б дозволяли членам сім'ї задовольняти свої господарські та матеріально-фінансові потреби. Також відсутні деякі важливі ролі для задоволення інтелектуально-світоглядних та морально-психологічних потреб шлюбних партнерів, зокрема такі як мотиватор, порадник, слухач, співрозмовник, романтик та ін. Отже, обмежений обсяг та недостатність інформації про моделі поведінки шлюбних партнерів не можуть сприяти осмисленому обґрунтуванню типології сімейних ролей та формуванню стійких переконань, що здатні забезпечити повноцінне реагування майбутнього сім'янина на ситуацію рольового розподілу сімейних обов'язків.

Варто зазначити, що схожу класифікацію подає і Ю. Альошина [6-7]. Дослідниця пропонує виділяти ролі «відповідального за матеріальне забезпечення сім'ї», «відповідального за догляд немовляти», «відповідального за підтримку родинних зав'язків», господар-господарка, сексуальний партнер, організатор розваг, організатор сімейної субкультури (сімейні традиції), «психотерапевт сім'ї». На нашу думку така типологія є малоінформативною і не дає чіткого уявлення про перелік важливих сімейних ролей. Також викликає подив вибіркоче використання автором поняття «відповідальний». Зважаючи на те, що це слово означає «такий, на якого покладена відповідальність за яку-небудь ділянку роботи, справу тощо» [115], за логікою речей його варто було використовувати для позначення кожної ролі або ж взагалі не прибирати. Крім того, не зрозуміло, чому дослідниця окремо виділяє роль «відповідального за догляд немовляти», яка фактично відображає лише таку роль як «нянька»,

ігноруючи при цьому такі важливі батьківські ролі як «вихователь» та «учитель».

Характеристику ролей «чоловіка» та «дружини» вивчала Є. Фотеева [186], яка здійснила аналіз цих образів через стереотипи буденної свідомості. Дослідник G. Applebury (*The Role of a Father in the Family: Today & in the Past*) [204] привертає увагу до такої важливої ролі як роль «батька». При цьому в роботі акцентується увага на тому, що поняття «батько» виходить за межі біологічних стосунків та стосунків «чоловік-дружина». Ми поділяємо таку думку, проте не знаходимо в роботі автора глибокого аналізу цієї ролі, її взаємозв'язок з іншими сімейними ролями, а також відсутнє обґрунтування переліку обов'язків, пов'язаних з нею.

Більше інформації про соціальні ролі чоловіка і батька вдається знайти у дисертаційному дослідженні Н. Гусак [47], в якому розкриваються зміст, форми та методи підготовки юнаків до виконання соціальних ролей чоловіка та батька. Дослідниця інтерпретує соціальну роль чоловіка як сукупність норм, що обумовлені сформованими у нього загальнокультурними, моральними, матеріальними цінностями та традиціями сім'ї, які визначають його поведінку в системі «чоловік-дружина». При цьому вона визначає низку моральних вимог до ролі «чоловіка», зокрема: знання про взаємні, особистісні права і обов'язки сім'янина; рівність чоловіка і жінки при розподілі сімейних обов'язків; спільне вирішення всіх питань життя сім'ї; надання один одному необхідної допомоги; активна участь у повсякденному житті родини; взаємна підтримка; бережливе ставлення до сімейної честі; потреба мати і виховувати дітей; увага і взаєморозуміння в сім'ї; вимогливість о себе і членів сім'ї; рівноправність подружжя в сімейних стосунках. Варто зазначити, що ця інформація, на нашу думку, здатна не тільки сприяти осмисленому обґрунтуванню молоддю типології сімейних ролей, а й формувати в неї правильне розуміння моделей поведінки чоловіка і жінки, оскільки автор чітко наголошує на таких вимогах як рівність чоловіка і жінки при розподілі сімейних обов'язків та рівноправність подружжя в сімейних стосунках. Не менш важливими є результати розгляду дослідницею

соціальної ролі батька, яку вона розтлумачує як сукупність функцій, реалізація яких забезпечує створення сприятливих умов для розвитку та виховання дитини на основі дотримання батьківських прав та обов'язків.

У роботі про психологію сімейних криз (автори Н. Оліфірович та ін.) [118], ми знайшли цілий підрозділ, який присвячений розгляду психологічної проблеми прийняття шлюбними партнерами на себе подружніх обов'язків. Проведений нами аналіз змісту цієї ґрунтовної праці, дозволив виявити, що у ній відсутня інформація щодо моделей поведінки подружжя, хоча розглядаються етапи діагностики та консультативної роботи з молодою сім'єю при розподілі сімейних ролей і обов'язків. Лише на ст. 15 вищезгаданої праці зазначається, що існують:

– сімейні ролі, які описують взаємини членів сім'ї на мікросистемному рівні: ролі подружжя (чоловік, дружина); ролі, які відображають дитячо-батьківську підсистему (батько, мама, донька, син); ролі, які відображають сиблінгову підсистему (брат, сестра);

– сімейні ролі, які описують взаємини членів сім'ї на макросистемному рівні: ролі, обумовлені подружніми зв'язками (зять, невістка, свекруха, теща та ін.); ролі, що обумовлені кровним зв'язком (бабуся, дідусь, онук, двоюрідний брат (сестра) та ін.)

Далі на ст. 41 [118] розглядаються ролі «чоловіка і дружини», а на ст. 57 [118] ролі «батька і матері». Вочевидь, що така узагальнена інформація не сприяє усвідомленню читачем багатогранних інваріантів поведінки подружжя при реалізації основних сімейних функцій. Тим більше, що наведені ролі за своїм змістом більше відображають моделі поведінки членів родини, чим сім'ї.

Продовжуючи пошук переліку сімейних ролей, ми провели детальний аналіз ґрунтовної праці Є. Ільїна «Психологія спілкування і міжособистісних взаємин» [62]. Автор присвятив цілу главу міжособистісним стосункам і спілкуванню в сім'ї. Посилаючись на результати досліджень М. Мацковського [189], він виділяє три типи дружин: «дружина-господиня», «дружина-коханка»,

«дружина-товариш». При цьому зазначається, що дружина-господиня більше частину свого часу приділяє догляду за дітьми та веденню домашнього господарства. Вона живе інтересами своїх близьких і неухильно визнає авторитет свого чоловіка, слова якого для неї є законом. Серед її недоліків є те, що вона не встигає доглядати, як слід, за собою, мало читає, зрідка буває в кіно, її культурні запити обмежуються телевізійними програмами. Що стосується жінки-коханки, то такі жінки роблять усе для того, щоб подобатися чоловікові і його оточенню. Для цього вона ретельно доглядає за собою і прагне, щоб чоловік вважав її привабливою жінкою і цікавою людиною. Вона також живе інтересами чоловіка, проте основну увагу приділяє його духовним запитам. Для ведення господарства в неї не вистачає часу і бажання. Третій тип «дружина-друг» має інтереси, які виходять за межі сім'ї. По будь-яких питаннях вона має власну думку і часто дає чоловікові корисні поради. Подружжю цікаво спілкуватися, тому що мають багато спільних інтересів. Водночас така дружина не бажає брати на себе усі сімейні справи, а прагне ділити її навпіл.

Очевидно, що наведені типи дружин можуть відображати три важливі моделі поведінки жінок у шлюбі, а саме ролі «господині», «коханки» та «друга». Не зважаючи на певну суб'єктивність та обмеженість в описі типології жінок, ця інформація є корисною для обґрунтування переліку сімейних ролей. На жаль, автор чомусь акцентує увагу на жінках, залишивши поза увагою розгляд типів чоловіків, що не сприяє з'ясуванню важливих моделей поведінки чоловіка у шлюбі.

Більш інформативним, у контексті нашого дослідження, є видання «Психологія і психотерапія сім'ї» (автори Е. Ейдемілер, В. Юстіцкіс), в якому ціла глава присвячена розгляду порушень структурно-ролевого аспекту життєдіяльності сім'ї [197, с. 238-252]. Дослідники виділяють цілу низку ролей «батько, мама», «чоловік, дружина», «дитина», «родич», «улюбленець», проте більший акцент роблять на розгляді патологізуючих сімейних ролей – моделей поведінки, що здійснюють патологічний вплив на членів сім'ї. Зрозуміло, що аргументоване обґрунтування моделей поведінки подружжя при реалізації

сімейних функцій потребує більш ґрунтовнішого та детальнішого висвітлення позитивних сімейних ролей.

Схожа ситуація характерна і для інших наукових публікацій. Дослідники [98; 123; 143; 182; 186; 193] дружно розтлумачують сутність поняття «сімейна роль», розглядають вплив гендерних стереотипів на розподіл сімейних ролей, особливості рольових стосунків у дистантних сім'ях, у подружніх парах із суттєвою різницею у віці, вплив рольових очікувань на сімейне спілкування, проте уникають детально вивчати очікувані подружжям моделі поведінки для задоволення інтелектуально-світоглядних, морально-психологічних, інтимно-сексуальних, матеріально-фінансових та господарсько-побутових потреб членів сім'ї.

Загалом з'ясувалося, що найбільш інформативними щодо визначення переліку сімейних ролей є зміст деяких психологічних опитувальників, зокрема «Ролеві очікування та прагнення у шлюбі» (РОП) (автори А. Волкова) [39; 118], «Розподіл ролей в сім'ї» (автори Ю. Альошина, Л. Гозман, Є. Дубровська) [52, с. 616-619], «Сімейні ролі» (автори Д. Огден, Е. Зевін, адаптований О. Черніковим) [118, с. 152-153].

Варто зазначити, що найбільший перелік ролей відображено в опитувальнику «Сімейні ролі» [118, с. 152-153], в якому розкрито низку ролей-обов'язків: організатор домашнього господарства, покупець продуктів, хто заробляє гроші, скарбник, поганий виконавець своїх обов'язків, хто прибирає квартиру, хто виносить сміття, кухар, хто прибирає зі столу після обіду, хто доглядає за тваринами, організатор свят та розваг, хлопчина на побігеньках, людина, що приймає рішення, хто ремонтує зламане; низку ролей-взаємодії: буфер, посередник у конфлікті, любитель хворіти, прихильник строгої дисципліни, головний звинувачувач, самотній вовк, хто умиротворяє ображених, хто ухиляється від сімейних розборок, жертвувач заради інших, сімейний вулкан, хто затаїв образу, жартівник. Як бачимо, опитувальник відображає 28 ролей (14 ролей-обов'язків та 14 ролей-взаємодії), які, певною мірою, сприяють розширенню уявлень партнерів про перелік моделей

поведінки при реалізації сімейних функцій. Проте назви деяких ролей, що відображені у змісті опитувальника, є нечіткими і мають суб'єктивний характер (наприклад, самотній вовк, хлопчина на побігеньках, сімейний вулкан). На нашу думку, це може служити причиною різного розуміння шлюбними партнерами функціонального змісту вказаних сімейних ролей, а отже призводити до виникнення міжособистісних конфліктів. Крім того, в опитувальнику не відображено низку таких важливих ролей як вихователь, мотиватор, порадник, романтик, слухач тощо.

Результати вивчення змісту опитувальника «Розподіл ролей в сім'ї» [52, с. 616-619] дозволили з'ясувати, що він призначений для вивчення рольової структури сім'ї, розподілу типових сімейних ролей, а саме: виховання дітей, емоційний клімат в сім'ї, матеріальне забезпечення сім'ї, організація дозвілля, роль господаря-господині, роль сексуального партнера, роль організатора сімейної субкультури. Вочевидь таке змістовне наповнення опитувальника дає більше уявлення про сфери відповідальності шлюбних партнерів, ніж про перелік конкретних сімейних ролей. Однак декілька конкретних ролей в ньому відображено, зокрема ролі: господаря-господині, вихователя дітей, відповідального за матеріальне забезпечення сім'ї, організатора дозвілля, організатора сімейної субкультури, сексуального партнера. Очевидно, що для повного розуміння усього різноманіття сімейних ролей цього переліку не вистачає. Серед основного спектру питань, які виникають до опитувальника, є потреба в конкретизації обов'язків організатора сімейної субкультури та уточнення переліку ролей стосовно кожної сфери відповідальності.

На жаль, опитувальник «Роліві очікування та прагнення у шлюбі» (РОП) [37; 52, с. 597-601], дає ще менше інформації про конкретний перелік сімейних ролей, хоча покликаний виявляти взаємні очікування партнерів при реалізації конкретних функцій сім'ї: господарсько-побутової, виховної, сексуальної, психотерапевтичної та дозвілля. Не зважаючи на те, що опитувальник призначений для визначення рівня сумісності подружжя у шлюбі та виявлення розбіжностей у поглядах на сімейні цінності, ми не знаходимо типології

сімейних ролей, за виключенням таких традиційних ролей як «дружина» та «чоловік». Отже ця розробка теж не сприяє розвитку уявлень подружжя про важливі сімейні ролі.

Поглиблене вивчення різної наукової літератури засвідчило, що не зважаючи на значний інтерес дослідників до проблеми сімейно-шлюбних стосунків, не має ґрунтовних досліджень, в яких було б чітко визначено перелік сімейних ролей, які потрібно знати шлюбними партнерами для ефективної реалізації сімейних функцій. Безумовно, що не можна залишати без уваги проблемні питання, які стосуються повсякденного життя сотні тисяч сімей. Логіка вирішення цієї проблеми потребувала скласти загальний перелік сімейних ролей, потім залучити експертів та за допомогою експертних оцінок визначити оптимальний перелік сімейних ролей для реалізації важливих функцій сім'ї. За результатами аналізу наукової літератури та опитування 70 сімейних пар нами в алфавітному порядку було складено перелік можливих сімейних ролей (додаток Б). При цьому ми не брали до переліку моделі поведінки, що можуть мати психотравмуючий вплив на членів сім'ї (патологізуючі сімейні ролі), а відбирали лише конвенціональні та міжособистісні ролі [197; 198].

Далі експерти (38 членів Української асоціації сімейних психологів) здійснили альтернативне ранжування тих сімейних ролей, які найбільше відображають характеристику моделей поведінки подружжя у сімейних стосунках за інтелектуально-світоглядною, морально-психологічною, інтимно-сексуальною, господарською та матеріально-фінансовою функціями сім'ї. Варто зазначити, що для посилення ймовірності відсутності помилок та суб'єктивності при визначенні потрібних для дослідження моделей поведінки подружжя – експертам пропонувалося вказати свій варіант сімейної ролі, потрібної для реалізації певної функції та визначити її ранг у порядку убутання значущості кожної ролі, що дало змогу визначити переваги однієї моделі поведінки подружжя над іншою та уточнити її відношення до реалізації конкретної функції. Порівняльний аналіз здійснено на підставі інтегральної

оцінки, зіставляючи значення кожної ролі із середнім. Також кожна роль отримала оцінку за шкалою від 0 до 6, де «6» – сімейна роль є найбільш вираженою, безпосередньо стосується конкретної функції сім'ї; «0» – сімейна роль взагалі відсутня, не стосується конкретної функції сім'ї. Це дозволило її описати як точку чи вектор у заданому багатовимірному семантичному полі, а також здійснити аналіз різних ролей й описати їх як розходження точок або векторів багатомірного семантичного диференціала. Далі вирахували частоту зустрічі певної ролі при реалізації функції сім'ї у групі експертів. Велика частота свідчила про значущість уявлень цієї ролі у свідомості експертів. Сукупність значущих сімейних ролей визначалася на основі заданого критерію значущості.

Далі нами було застосовано метод вільного асоціативного експерименту, згідно якого експерти мали можливість запропонувати будь-які асоціації, пов'язані з поняттям «сімейні ролі». Для первинного набору ми обрали найбільш вагомні дескриптори.

За результатами проведеного дослідження нами було підраховано частоту появи певної назви сімейної ролі та визначено, які із них є найбільш придатними для опису понять «сімейна роль за інтелектуально-світоглядною функцією сім'ї», «сімейна роль за морально-психологічною та інтимно-сексуальною функціями сім'ї», «сімейна роль за господарською та матеріально-фінансовою функціями сім'ї». З'ясувалося, що на думку експертів найважливішими моделями поведінки подружжя (які посідають перші десять рангів) для опису «сімейна роль за інтелектуально-світоглядною функцією сім'ї» (див. таблицю 3.2) є: порадник (той, хто надає корисні, мудрі поради), одностудець (той, хто має однакові погляди з важливих сімейних питань), співрозмовник (той, хто розмовляє на цікаві теми з членами сім'ї), учитель (той, хто навчає членів сім'ї), слухач (той, хто вислуховує думки членів сім'ї), вихователь (той, хто виховує членів сім'ї), компаньйон (той, хто є співучасником сімейних проєктів, ігор), експерт (той, хто дає оцінку задумам, планам, діям членів сім'ї), інтелектуал (той, хто володіє розвиненим

інтелектом), гуру (той, хто має винятковий авторитет в сім'ї).

Таблиця 3.2 – Результати ранжування експертами моделей поведінки подружжя для опису «сімейна роль за інтелектуально-світоглядною функцією сім'ї», %

Моделі поведінки подружжя	Відповідний ранг від 1 до 20	Моделі поведінки подружжя	Відповідний ранг від 1 до 20
Винахідник	17	Модник	16
Вихователь	6	Однодумець	2
Гід	14	Опонент	20
Гуру	10	Порадник	1
Експерт	8	Прагматик	19
Естет	15	Слухач	5
Інтелектуал	9	Соціалізатор	18
Компаньйон	7	Співрозмовник	3
Лідер	12	Спортсмен	13
Медіатор	11	Учитель	4

Сукупність значущих ролей визначалася на основі заданого критерію значущості на рівні не менше 90%, що підсилює репрезентативність отриманої семантичної універсалії. Для оптимізації і прискорення узагальнення отриманих результатів було використано програмне комп'ютерне забезпечення «IBM® SPSS Statistics®». Узагальнені дані, отримані за допомогою зазначених методів дозволило нам отримати сукупність стійких подібних оцінок від експертів – семантичну універсалію сімейних ролей за інтелектуально-світоглядною функцією.

Щодо найважливіших моделей поведінки подружжя для опису «сімейна роль за морально-психологічною та інтимно-сексуальною функціями сім'ї» (таблиця 3.3), то такими на думку експертів є: мотиватор (той, хто надихає членів сім'ї), берегиня (захисник) (той, хто оберігає сім'ю і дає відчуття безпеки), коханець (той, хто задовольняє інтимно-сексуальні потреби шлюбного партнера), активіст (хто, хто є енергійним, діяльним), миротворець (той, хто йде на примирення, примиряє членів сім'ї), розрадник (той, хто втішає, розраджує), друг (той, хто виявляє прихильність, довір'я), ініціатор (той, хто є джерелом різних сімейних справ), репродуктор (той, хто задовольняє потребу партнера у продовженні роду), романтик (той, хто створює романтичну атмосферу).

Таблиця 3.3 – Результати ранжування експертами моделей поведінки подружжя для опису «сімейна роль за морально-психологічною та інтимно-сексуальною функціями сім'ї», %

Моделі поведінки подружжя	Відповідний ранг від 1 до 20	Моделі поведінки подружжя	Відповідний ранг від 1 до 20
Активіст	4	Контролер	20
Акуратист	11	Коханець	3
Альтруїст	13	Креативщик	16
Батько (мама)	17	Миротворець	5
Берегиня (захисник)	2	Мораліст	15
Донька (син)	18	Мотиватор	1
Друг	7	Оптиміст	12
Жартівник	14	Репродуктор	9
Зять (невістка)	19	Розрадник	6
Ініціатор	8	Романтик	10

За результатами ранжування експертами моделей поведінки подружжя для опису «сімейна роль за господарською та матеріально-фінансовою функцією сім'ї» (таблиця 3.4) з'ясовано, що найважливішими серед них є: добувач (той, хто добуває засоби для існування сім'ї), господарник (той, хто веде домашнє господарство), годувальник (той, хто годує і доглядає членів сім'ї), організатор (той, хто організовує побут сім'ї), нянька (той, хто доглядає дитину), масовик (той, хто дбає про відпочинок та розваги членів сім'ї), підприємець (той, хто організовує прибуткові для сім'ї справи), покупець (той, хто купує товари для сім'ї), кухар (той, хто готує їжу для членів сім'ї), прибиральник (той, хто прибирає житло, територію проживання сім'ї).

Таблиця 3.4 – Результати ранжування експертами моделей поведінки подружжя для опису «сімейна роль за господарською та матеріально-фінансовою функцією сім'ї», %

Моделі поведінки подружжя	Відповідний ранг від 1 до 20	Моделі поведінки подружжя	Відповідний ранг від 1 до 20
Годувальник	3	Нянька	5
Господарник	2	Організатор	4
Дбайливець	19	Обліковець	18
Дизайнер	15	Підприємець	7
Дієтолог	17	Почувець	8
Добувач	1	Прибиральник	10
Економіст	13	Ремонтник	14
Кухар	9	Садівник	20
Масовик	6	Стиліст	16
Медик	11	Фінансист	12

Загалом проведена нами робота дозволила з'ясувати перелік основних сімейних ролей, які очікуються шлюбними партнерами одне від одного при реалізації сімейних функцій, а також розробити психологічну методичку «Діагностика сімейних ролей подружжя (ДСРП) (свідоцтво про реєстрацію авторського права від 09.06.2020 р. №97934) (Додаток Г). Особливістю авторської методички є те, що вона дозволяє не тільки визначати рівень виконання шлюбними партнерами сімейних ролей і з'ясувати проблемні сфери їх розподілу, а ще й сприяє усвідомленню подружжям переліку важливих сімейних ролей, що здатні впливати на гармонію сімейного життя. У подальшому ці напрацювання стали основою психологічного інструментарію формування у студентської молоді уявлення про сімейні ролі.

За результатами дослідження нами з'ясовано, що у психологічній теорії і практиці не знайшли належного висвітлення питання чіткої диференціації моделей поведінки подружжя при реалізації сімейних функцій. З'ясовано, що кожна функція сім'ї реалізовується за допомогою конкретних сімейних ролей – моделей поведінки членів сім'ї при реалізації сімейних функцій, або ж дій, що очікуються подружжям одне від одного у сімейних взаєминах. Виявлено, що найважливішими моделями поведінки подружжя для реалізації: інтелектуально-світоглядної функції сім'ї є: порадник, одностудець, співрозмовник, учитель, слухач, вихователь, компаньйон, експерт, інтелектуал, гуру; морально-психологічної та інтимно-сексуальної функцій сім'ї є: мотиватор, берегиня (захисник), коханець, активіст, миротворець, розрадник, друг, ініціатор, репродуктор, романтик; господарської та матеріально-фінансової функції сім'ї є: добувач, господарник, годувальник, організатор, нянька, масовик, підприємець, покупець, кухар, прибиральник. Загалом ці результати можуть суттєво сприяти розширенню уявлень студентської молоді, як майбутніх шлюбних партнерів, про перелік сімейних ролей у конкретних сферах їхньої відповідальності.

Водночас ми звернули увагу на те, що крім позитивних моделей поведінки подружжя існують й деструктивні, що здатні породжувати сімейні

конфлікти та можуть здійснювати прямий чи опосередкований психотравмуючий вплив на психічне здоров'я членів сім'ї. Наприклад, в опитувальнику «Сімейні ролі» (Додаток Е) [118, с. 152-153], можна знайти низку таких ролей-обов'язків як «поганий виконавець своїх обов'язків», «хлопчина на побігеньках», «любитель хворіти», «прихильник строгої дисципліни», «головний звинувачувач», «одинокий вовк», «хто створює неприємності для інших», «хто ухиляється від сімейних розбірок», «жертвувач заради інших», «сімейний вулкан», «хто затаїв образу». Детальне вивчення цих моделей поведінки за допомогою експертів Української асоціації сімейних психологів дає підстави стверджувати, що виконання шлюбними партнерами таких ролей може мати негативні наслідки як для виконавця певної ролі, так і для його шлюбного партнера. Адже, наприклад, поганий виконавець може втілювати кілька моделей поведінки, зокрема «егоїста», «ледаря», «невдахи», «прокрастинатора»:

– роль «егоїста» – модель поведінки себелюбною особи, яка дбає тільки про себе і байдужа до членів своєї сім'ї;

– роль «ледаря» – модель поведінки ледачого члена сім'ї, який не любить працювати;

– роль «невдахи» – модель поведінки члена сім'ї, якому не щастить у різних сферах життя;

– роль «прокрастинатора» – модель поведінки члена сім'ї, який відкладає справи на потім.

Що стосується ролі «хлопчина на побігеньках», то, беручи до уваги, змістовну інтерпретацію у словниках української мови [115; 116] поняття «побігеньки» як виконання дрібних доручень, пов'язане з посиленням куди-небудь, з біганиною, можемо припустити, що тут теж існують різні моделі поведінки шлюбних партнерів, а саме:

– роль «безхребетника» – модель поведінки безвольного, безхарактерного члена сім'ї;

– роль «інфантила» – модель поведінки несамостійної особи залежної від

інших членів своєї сім'ї;

– роль «мученика» – модель поведінки особи, яка страждає через своє сімейне життя;

– роль «невдахи» – модель поведінки члена сім'ї, якому не щастить у різних сферах життя.

Окремої уваги заслуговує розуміння ролі «любителя хворіти», адже поняття «любитель» вказує на певну схильність особи похворіти [115-116], яка може мати різну мотивацію та інваріанти у поведінці члена сім'ї, наприклад:

– роль «іпохондрика» – модель поведінки члена сім'ї, який виявляє постійне занепокоєння з приводу можливості захворіти;

– роль «маніпулятора» – модель поведінки члена сім'ї, який виявляє хитрість для досягнення своїх цілей;

– роль «скиглія» – модель поведінки члена сім'ї, який постійно скаржиться на стан здоров'я.

Як свідчить практика, модель поведінки «прихильника строгої дисципліни» теж може виявлятися у різних сімейних ролях, які уособлюють строгість, непохитність, суворість шлюбного партнера. Учасники дослідження під час опитування часто вказували на прагнення шлюбного партнера повчати, давати вказівки, керувати, підпорядковувати, контролювати, робити членів сім'ї залежними від себе. Вочевидь, що такі вербальні чи поведінкові вияви можуть свідчити про свідоме або несвідоме прагнення виступати в ролі «начальника» – модель поведінки особи, яка поводить з членами сім'ї як з підлеглими. Крім такої поведінки, учасники опитування відмічали певні ознаки члена подружнього союзу, який намагається всебічно домінувати і отримати повну владу над партнером, поступово придушуючи її волю. Серед вербальних і поведінкових реакцій такого партнера найчастіше називали прагнення псувати настрій, ображати, принижувати, руйнувати плани, іноді, наносити тілесні ушкодження, завдавати морального і фізичного болю. Осмислення цієї поведінки подружньої пари дозволяє нам виділити сімейну роль «садиста» – модель поведінки шлюбного партнера, яка часто виявляє безжалісність,

жорстокість, насолоду від страждань інших членів своєї сім'ї. Доречно зазначити, що зі схожими ознаками, проте дещо іншими характеристиками виявляють себе шлюбні партнери, які часто не в змозі відчувати почуття співпереживання, вірять у власну унікальність і зверхність, паратизують на рідних і близьких, виявляють імпульсивність та вередливість. Систематизація психологічних ознак такої людини дозволяє виокремити ще одну таку сімейну роль як «самодур» (психопат) – модель поведінки надмірно вольового, примхливого, свавільного члена сім'ї.

Загалом за результатами аналізу наукової літератури та опитування 70 сімейних пар нами в алфавітному порядку було складено перелік можливих моделей поведінки, що відображають патологізуючі сімейні ролі, які здатні породжувати сімейні конфлікти та можуть здійснювати прямий чи опосередкований психотравмуючий вплив на психічне здоров'я членів сім'ї (додаток В). Далі експерти (38 членів Української асоціації сімейних психологів) здійснили альтернативне ранжування тих сімейних ролей, які найбільше відображають характеристику деструктивних моделей поведінки шлюбних партнерів у сімейних стосунках. Для посилення ймовірності відсутності помилок та суб'єктивності при визначенні потрібних для дослідження деструктивних моделей поведінки шлюбних партнерів – експертам пропонувалося вказати свій варіант патологізуючої сімейної ролі та визначити її ранг у порядку убуття значущості кожної ролі, що дало змогу визначити деструктивність однієї моделі поведінки подружжя над іншою. Порівняльний аналіз здійснено на підставі інтегральної оцінки, зіставляючи значення кожної ролі із середнім. Також кожна роль отримала оцінку за шкалою від 0 до 6, де «6» – сімейна роль є найбільш вираженою, безпосередньо стосується деструктивної моделі поведінки шлюбних партнерів; «0» – сімейна роль взагалі відсутня, не стосується деструктивної моделі поведінки шлюбних партнерів. Це дозволило її описати як точку чи вектор у заданому багатовимірному семантичному полі, а також здійснити аналіз різних патологізуючих ролей й описати їх як розходження точок або векторів

багатомірного семантичного диференціала. Далі вирахували частоту зустрічі певної патологізуючої ролі у групі експертів. Велика частота свідчила про значущість уявлень цієї ролі у свідомості експертів.

Далі нами було застосовано метод вільного асоціативного експерименту, згідно якого експерти мали можливість запропонувати будь-які асоціації, пов'язані з поняттям «патологізуючі сімейні ролі». Для первинного набору ми обрали найбільш вагомі дескриптори.

За результатами проведеного дослідження було підраховано частоту появи певної назви деструктивної моделі поведінки шлюбних партнерів та визначено, які із них є найбільш придатними для опису понять «патологізуюча сімейна роль». Отримана інформація також увійшла до психологічного інструментарію формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі. При цьому ми звернули увагу на уточнення переліку:

– *патологізуючих сімейних ролей, що детерміновані фізіологічною та психічною залежністю особи;*

– *патологізуючих сімейних ролей, що відображають залежність від шлюбного партнера;*

– *патологізуючих сімейних ролей, що відображають зверхнє та зневажливе ставлення до членів сім'ї.*

Результати робот з експертами дозволили з'ясувати найдеструктивніші моделі поведінки шлюбних партнерів для опису «*патологізуюча сімейна роль, що детермінована фізіологічною та психічною залежністю особи*». Такими є: алкоголік (модель поведінки члена сім'ї, який має залежність від алкоголю), ігроман (модель поведінки члена сім'ї, який постійно прагне грати в азартні ігри), наркоман (модель поведінки члена сім'ї, який має хворобливий потяг до вживання наркотиків), ревнивець (модель поведінки людини, що виявляє тривогу через відсутність упевненості в прихильності об'єкта любові), сексоголік (модель поведінки шлюбного партнера, який виявляє залежність від сексу і постійно прагне отримати сексуальну розрядку), трудоголік (модель поведінки члена сім'ї, який має залежність від роботи), фанатик (модель

поведінки одержимого члена сім'ї, який перебуває в полоні будь-якої ідеї, пристрасті), шопоголік (модель поведінки члена сім'ї, який не контролює здійснення зайвих покупок).

Що стосується основних *патологізуючих сімейних ролей, що відображають залежність від шлюбного партнера*, то до їх переліку експерти віднесли такі моделі поведінки як: безхребетник (модель поведінки безвольного, безхарактерного члена сім'ї); вигнанець (модель поведінки особи, яку через різні причини періодично виганяють із своєї сім'ї); жертва (модель поведінки особи, яка постійно терпить звинувачення, образи та приниження від інших членів своєї сім'ї); інфантил (модель поведінки несамостійної особи залежної від інших членів своєї сім'ї); мученик (модель поведінки особи, яка страждає через своє сімейне життя); невдаха (модель поведінки члена сім'ї, якому не щастить у різних сферах життя); нетямущий (модель поведінки члена сім'ї, який часто виявляє низький рівень інтелекту, виражає нерозуміння, недогадливість); скиглій (модель поведінки члена сім'ї, який постійно на щось скаржиться).

Окрему увагу ми приділили уточненню *патологізуючих сімейних ролей, що відображають зверхнє та зневажливе ставлення до членів сім'ї*. За результатами опитування експертів такими є: грубіян (модель поведінки члена сім'ї, який поводить себе грубо, використовує ненормативну лексику); егоїст (модель поведінки себелюбної особи, яка дбає тільки про себе і байдужа до членів своєї сім'ї); мегаломан (модель поведінки члена сім'ї з манією величності); нарцис (модель поведінки зарозумілого, закоханого в себе члена сім'ї); начальник (модель поведінки особи, яка поводить з членами сім'ї як з підлеглими); насильник (модель поведінки особи, яка насилує чи експлуатує інших членів сім'ї); садист (модель поведінки особи, яка часто виявляє безжалісність, жорстокість, насолоду від страждань інших членів своєї сім'ї); самодур (модель поведінки надмірно вольового, примхливого, свавільного члена сім'ї); цинік (модель поведінки особи, що демонструє відверто зневажливе, зухвале ставлення до членів своєї сім'ї).

Узагальнені дані, отримані за допомогою зазначених методів дозволило нам отримати сукупність стійких подібних оцінок від експертів – семантичну універсальну патологізуючих сімейних ролей.

За результатами теоретичного та експериментального дослідження нами обґрунтовано типологію сімейних ролей як основи для формування уявлень про моделі поведінки шлюбних партнерів. У свою чергу це уможливорює розробити психологічний інструментарій формування у студентської молоді уявлень про моделі поведінки подружжя.

3.2. Психологічні способи та прийоми формування у студентської молоді уявлень про моделі поведінки подружжя

Процес формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі потребує теоретичного обґрунтування, з'ясування процесуально-описових та процесуально-дієвих аспектів. У науковому розумінні ці дії певним чином відображає таке поняття як «технологія», що означає сукупність певних способів чи методів. Логіка розгортання теоретизації предмету нашого дослідження потребує розглянути це поняття у контексті з такими словосполученнями як «формування уявлень» та «сімейні ролі». За результатами аналізу наукової літератури, ми дійшли висновку, що технологія формування уявлень про сімейні ролі відображає *сукупність способів сприяння усвідомленню особистістю моделей поведінки членів сім'ї (насамперед, ролей шлюбних партнерів), які забезпечують типове реагування на ситуацію рольового розподілу відповідно до сформованої в неї життєвої позиції.*

За своєю структурою ця технологія має складатися з:

– концептуальних основ (визначення наукових концепцій, що здійснюють психологічне обґрунтування шляхів досягнення мети усвідомлення студентською молоддю сімейних ролей як моделей поведінки шлюбних партнерів);

– змістовної частини формування уявлень особистості про сімейні ролі та обов'язки (мети, завдань, змісту роботи щодо формування уявлень студентської молоді про сімейні ролі та обов'язки);

– процесуальної частини – технологічного процесу (психологічного інструментарію формування уявлень особистості про сімейні ролі та обов'язки).

Узагальнення результатів теоретичного вивчення предмета нашого дослідження дозволило розробити психологічний інструментарій формування у студентської молоді уявлень про моделі поведінки шлюбних партнерів. Логіка розгортання теоретизації предмету дослідження потребує у змісті психологічного інструментарію відобразити сукупність інформації про план дій, методики та практики формування у студентської молоді уявлень про моделі поведінки шлюбних партнерів. При цьому його метою є поглиблення знань студентської молоді про важливі сімейні ролі та усвідомлення моделей поведінки шлюбних партнерів, що здатні впливати на гармонію сімейного життя. Розробка та застосування психологічного інструментарію дозволить виконувати низку важливих завдань, зокрема:

– надати викладачам (кураторам) стисло упорядковану інформацію про сутність і типологію сімейних ролей та алгоритм дій щодо формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі й обов'язки;

– сприяти розумінню студентською молоддю важливих функцій сім'ї та сімейних обов'язків;

– мотивувати студентську молодь до засвоєння знань про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів;

– виховати у молодих людей почуття відповідальності за виконання шлюбно-сімейних і батьківських обов'язків, розуміння важливої ролі сім'ї як соціального інституту;

– посилити інформаційно-просвітницьке забезпечення роботи зі студентською молоддю з питань психології сімейного життя;

– визначати проблемні сфери розподілу сімейних ролей за

інтелектуально-світоглядним, морально-психологічним, інтимно-сексуальним, матеріально-фінансовим та господарським чинником;

– формувати психологію майбутнього сім'янина та підвищувати готовність до сімейно-шлюбного життя.

Крім того студенти, які перебувають у шлюбі мають можливість:

– усвідомити моделі своєї поведінки в ролі шлюбного партнера та можливі порушення їх розподілу;

– з'ясувати відповідність виконання шлюбною парою сімейних ролей взаємним очікуванням.

Зважаючи на потенціал ЗВО (див. підрозділ 2.1), головними суб'єктами формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі мають бути викладачі (куратори навчальних груп). Цю роботу вони можуть проводити як керівники студентських наукових гуртків або ж організатори факультативних курсів для поглибленого вивчення навчальних дисциплін «Психологія сім'ї», «Робота психолога з сім'єю» тощо. Застосування авторської розробки надає можливість здобувачам вищої освіти будь-якої спеціальності розширити свої уявлення про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів та формувати свою психологічну готовність до майбутнього сімейне життя.

У процесі дослідження нами з'ясовано, що структура психологічного інструментарію формування у студентської молоді уявлень про моделі поведінки шлюбних партнерів має відображати психологічні засоби формування когнітивного компоненту як системи знань про сімейні ролі, що відображають моделі поведінки шлюбних партнерів (знання функцій сім'ї; знання сімейних ролей за інтелектуально-світоглядним чинником; знання сімейних ролей за морально-психологічним чинником; знання сімейних ролей за інтимно-сексуальним чинником; знання сімейних ролей за матеріально-фінансовим чинником; знання сімейних ролей за господарським чинником; знання патологізуючих сімейних ролей та причин їх появи). Крім цього наша авторська розробка має формувати ставлення студентів до сімейного життя та обов'язків у майбутній сім'ї (емоційно-оцінний компонент), а також сприяти

ідентифікаційній поведінці в ролі майбутнього шлюбного партнера (поведінковий компонент).

Осмилення результатів нашого дослідження дозволило нам дійти висновку, що психологічний інструментарій формування студентської молоді про сімейні ролі має включати два блоки лекційних та практичних занять (рисунок 3.1) щодо:

– формування уявлень студентів про сутність та типологію сімейних ролей та проблемні сфери їх розподілу;

– формування уявлень студентів про сутність та типологію патологізуючих сімейних ролей.

Рисунок 3.1 – Психологічний інструментарій формування уявлень студентської молоді про сімейні ролі

БЛОК 1. ПОЗИТИВНІ СІМЕЙНІ РОЛІ

Мета – формування уявлень студентів про сутність та типологію важливих сімейних ролей та сфери їх розподілу.

1.1 Проведення лекції на тему «Сімейні ролі як моделі поведінки подружжя».

Мета заняття – розкрити сутність та типологію сімейних ролей, а також проблемні сфери їх розподілу.

Для того, щоб слухачі усвідомили сутність та типологію сімейних ролей, при проведенні лекції важливо звернути увагу на те, що:

1) Сім'я покликана виконувати низку важливих функцій, а саме: *виховну* – задовольняє потреби бути батьком чи матір'ю, виховувати дітей та самореалізовуватися в дітях; *економічну (матеріально-фінансову)* – задовольняє потреби добробуту, забезпечує достаток; *господарсько-побутову* – задовольняє потреби у веденні домашнього господарства, в організації загального укладу життя сім'ї, сприяє збереженню здоров'я та відновленню фізичних сил; *емоційно-психологічну* – задовольняє потреби в емоційній підтримці, повазі, у психічному захисті, симпатії; *інтелектуально-світоглядну* – задовольняє потреби у взаємному духовному збагаченні та спільному проведенні дозвілля; *сексуально-репродуктивну* – задовольняє статево-еротичні потреби подружжя та продовження роду; *соціального контролю* – забезпечує виконання членами сім'ї суспільних норм.

Кожна функція сім'ї реалізується за допомогою конкретних сімейних ролей, що відображають певні моделі поведінки членів сім'ї для реалізації сімейних функцій. Мова йде, насамперед, про дії шлюбних партнерів, що очікуються один від одного для задоволення потреб своєї сім'ї.

2) Поняття «сімейна роль» є складним утворенням, яке відображає реальну поведінку, очікування, почуття, а також цілі, до яких має прагнути член сім'ї. Крім того, вона також включає санкції та норми (*певні правила, які вироблені і прийняті сім'єю і яких мають дотримуватися її члени, щоб бути разом*). Норми визначають, що конкретно має виконувати шлюбний партнер при реалізації певних сімейних функцій.

Найважливішими сімейними ролями шлюбних партнерів є:

а) «за інтелектуально-світоглядною функцією сім'ї»: *порадник* (той, хто

надає корисні, мудрі поради), однодумець (той, хто має однакові погляди з важливих сімейних питань), співрозмовник (той, хто розмовляє на цікаві теми з членами сім'ї), учитель (той, хто навчає членів сім'ї), слухач (той, хто вислуховує думки членів сім'ї), вихователь (той, хто виховує членів сім'ї), компаньйон (той, хто є співучасником сімейних проєктів, ігор), експерт (той, хто дає оцінку задумам, планам, діям членів сім'ї), інтелектуал (той, хто володіє розвиненим інтелектом), гуру (той, хто має винятковий авторитет в сім'ї);

б) *«за морально-психологічною та інтимно-сексуальною функціями сім'ї»*: мотиватор (той, хто надихає членів сім'ї), берегиня (захисник) (той, хто оберігає сім'ю і дає відчуття безпеки), коханець (той, хто задовольняє інтимно-сексуальні потреби шлюбного партнера), активіст (той, хто є енергійним, діяльним), миротворець (той, хто йде на примирення, примиряє членів сім'ї), розрадник (той, хто втішає, розраджує), друг (той, хто виявляє прихильність, довір'я), ініціатор (той, хто є джерелом різних сімейних справ), репродуктор (той, хто задовольняє потребу партнера у продовженні роду), романтик (той, хто створює романтичну атмосферу);

в) *«за господарською та матеріально-фінансовою функцією сім'ї»*: добувач (той, хто добуває засоби для існування сім'ї), господарник (той, хто веде домашнє господарство), годувальник (той, хто годує і доглядає членів сім'ї), організатор (той, хто організовує побут сім'ї), нянька (той, хто доглядає дитину), масовик (той, хто дбає про відпочинок та розваги членів сім'ї), підприємець (той, хто організовує прибуткові для сім'ї справи), покупець (той, хто купує товари для сім'ї), кухар (той, хто готує їжу для членів сім'ї), прибиральник (той, хто прибирає житло, територію проживання сім'ї);

Потреба розподілу (перерозподілу) сімейних ролей та обов'язків найчастіше виникає при появі:

- кризи *«прийняття на себе подружніх обов'язків»* (адаптація шлюбних партнерів до сімейного життя та один до одного);
- кризи *«засвоєння подружжям батьківських ролей і прийняття факту появи нового члена сім'ї»* (перехідний етап життєвого циклу сім'ї, що

обумовлений фактор народження дитини);

– кризи «включення дітей у зовнішню соціальну структуру» (входження дитини до нової соціальної структури – дошкільний навчальний заклад, школа);

– кризи «повторний шлюб» (адаптація шлюбних партнерів до сімейного життя, членів нової сім'ї, виконання батьківських обов'язків щодо рідних та нерідних дітей);

– кризи «важка хвороба члена сім'ї» (поява члена сім'ї з будь-якою серйозною соматичною чи нервово-психічною хворобою, алкоголізмом, наркоманією тощо).

Вплив моделі батьківської сім'ї на розвиток міжособистісних стосунків у подружній парі (наприклад: автономний розподілі сімейних ролей у батьківській сім'ї може стати причиною того, що доросла дитина хоче у своїй сім'ї теж певної автономності, що не завжди подобається партнеру, який ріс в сім'ї з демократичним розподілом ролей; син, який виріс в сім'ї, де батько ніколи не мив посуд, може вважати це не чоловічою справою і принципово уникати такої ролі у своїй сім'ї).

Існують ефективні шляхи підвищення мотивації шлюбних партнерів до втілення позитивних моделей поведінки у сімейному житті, а саме: прагнути подобатися своєму партнеру та виявляти турботу (флірт, компліменти, приємні сюрпризи), бути цікавим співрозмовником, мотиватором, порадиником, розрадиником; уважно слухати партнера і коректно висловлювати свої думки щодо *розподілу ролей та координації сімейних планів*. Важливо використовувати кожну вільну хвилину для розмови з рідними людьми; не ображати і не ображатись (*запобігання конфліктів та збереження психічного здоров'я*); демонструвати дітям приклад гармонійних сімейних стосунків, оберегати їхню психіку від травм і бути для них мудрим порадиником і мотиватором особистісного розвитку; організовувати відпочинок та розваги для сім'ї для відновлення душевного та фізичного здоров'я.

1.2. Проведення практичного заняття «Розподіл сімейних ролей за інтелектуально-світоглядною функцією сім'ї».

Мета заняття – сприяти усвідомленню слухачами типології сімейних ролей, за допомогою яких задовольняються інтелектуально-світоглядні потреби членів сім'ї.

1) Застосування тестового завдання №1 «Сімейні ролі за інтелектуально-світоглядною функцією сім'ї» як психологічного засобу формування уявлень студентів про сімейні ролі (таблиця 3.5). Метою якого є визначення знань про розподіл сімейних ролей за інтелектуально-світоглядною функцією сім'ї. Також тест сприяє усвідомленню назв та переліку сімейних ролей, які дозволяють задовольняти інтелектуально-світоглядні потреби членів сім'ї. Для виконання кожного завдання потрібно «вибрати одну правильну відповідь».

Таблиця 3.5 – Тестове завдання №1 «Сімейні ролі за інтелектуально-світоглядною функцією сім'ї»

Функція сім'ї	Сімейні ролі
Інтелектуально-світоглядна функція сім'ї реалізується подружжям за допомогою таких сімейних ролей:	а) вихователь, одностуденець, порадник, слухач, співрозмовник; б) годувальник, одностуденець, порадник, слухач, співрозмовник; в) кухар, одностуденець, порадник, слухач, співрозмовник; г) нянька, одностуденець, порадник, слухач, співрозмовник; д) прибиральник, одностуденець, порадник, слухач, співрозмовник.
Задоволення інтелектуально-світоглядних потреб членів сім'ї не потребує:	а) створювати щось нове для покращення сімейного побуту; б) виховувати членів сім'ї; в) надавати корисні, мудрі поради членам сім'ї; г) розмовляти на цікаві теми з членами сім'ї; д) контролювати фінансові витрати членів сім'ї.
Надання корисних, мудрих порад членами сім'ї здійснюється за допомогою сімейної ролі:	а) гід; б) медіатор; в) порадник; г) слухач; д) співрозмовник.
Прийняття серйозних рішень і вирішення важливих сімейних проблем здійснюється за допомогою сімейної ролі:	а) винахідник; б) вихователь; в) опонент; г) лідер; д) учитель.
Розвиток світогляду та моральних принципів членів сім'ї здійснюється за допомогою сімейної ролі:	а) гід; б) вихователь; в) порадник; г) лідер; д) медіатор.

Закінчення таблиці 3.5

Сприяння конструктивному обговоренню сімейних проблем і порозумінню членів сім'ї здійснюється за допомогою сімейної ролі:	а) гід; б) компаньйон; в) медіатор. г) одностудець; д) співрозмовник.
Обговорення цікавих тем з членами сім'ї здійснюється за допомогою сімейної ролі:	а) естет; б) одностудець; в) опонент; г) соціалізатор; д) співрозмовник.
Залучення власним прикладом членів сім'ї до здорового способу життя здійснюється за допомогою сімейної ролі:	а) гід; б) експерт; в) порадник; г) співрозмовник; д) спортсмен.
Створення чогось нового для покращення сімейного побуту здійснюється за допомогою сімейної ролі:	а) винахідник; б) експерт; в) одностудець; г) соціалізатор; д) учитель.
Передача членам сім'ї знань, умінь, досвіду здійснюється за допомогою сімейної ролі:	а) експерт; б) опонент; в) прагматик; г) слухач; д) учитель.
Правильні відповіді за тестом №1: 1. а; 2. д; 3. в; 4 г; 5. б; 6. в; 7. д; 8. д; 9 а; 10 д.	

2) Проведення аналізу проблемних сімейних ситуацій, пов'язаних з розподілом сімейних ролей за інтелектуально-світоглядною функцією:

Проблемна ситуація №1. Чоловік часто дорікає дружині тим, що вона кілька років назад, не допомогла йому розгледіти аферистів, не переконала його в тому, що вкладати кошти в їхній бізнесу є помилковим рішенням. Як наслідок сім'я втратила 5000 доларів. Дружина навпаки вважає, що вся проблема в ньому, бо він не вміє вислуховувати її думку і хворобливо реагує, якщо вона дає оцінку його задумам, планам чи діям. Визначити перелік сімейних ролей, що породжують конфлікти. Які поради для подружньої пари слід надати?

Проблемна ситуація №2. Чоловіка, який не має вищої освіти, викликає роздратування думка дружини (яка працює у банківській сфері) про те, що він погано виховує дітей (двох синів 5 і 7 років), навчає їх дурницям і грає з ними у примітивні ігри. У свою чергу, чоловік каже, що вона взагалі не

займається вихованням дітей. Діти її не поважають і не діляться з нею своїми таємницями. Визначити перелік сімейних ролей, що породжують конфлікти. Організуйте комунікацію та узгодження сімейних обов'язків в ролі «чоловіка» і в ролі «дружини».

3) Застосування анаграми №1 «Сімейні ролі за інтелектуально-світоглядною функцією сім'ї» як психологічного засобу формування уявлень студентів про сімейні ролі (таблиця 3.6).

Мета – розшифрувати анаграму та засвоїти типологію сімейних ролей за інтелектуально-світоглядною функцією сім'ї.

Таблиця 3.6. – Анаграма «Сімейні ролі за інтелектуально-світоглядною функцією сім'ї»

Анаграма №1 «Сімейні ролі за інтелектуально-світоглядною функцією сім'ї»		
№	Слово з переставленими буквами	Назва сімейної ролі
1	ВДИНАНХКІИ	_____
2	ПРЕКСЕТ	_____
3	ПКЬМНОНАЙО	_____
4	ДЛРІЕ	_____
5	АМЕІРДТО	_____
6	КМИДОН	_____
7	НОДОДМЕУЦЬ	_____
8	НОПЕТОН	_____
9	КСОПЗВВРОМНІИ	_____
10	СОНПСТМРЕ	_____

Правильні відповіді анаграми №1: *винахідник, експерт, компаньйон, лідер, медіатор, модник, одностудець, опонент, співрозмовник, спортсмен*

1.3. Проведення практичного заняття «Розподіл сімейних ролей за морально-психологічною функціями сім'ї».

Мета заняття – сприяти усвідомленню слухачами типології сімейних ролей, за допомогою яких задовольняються морально-психологічні потреби членів сім'ї.

1) Застосування тестового завдання №2 «Сімейні ролі за морально-психологічною функціями сім'ї» як психологічного засобу формування уявлень студентів про сімейні ролі (таблиця 3.7). Метою заняття є визначення знань про розподіл сімейних ролей за морально-психологічною функцією сім'ї. Також тест сприяє усвідомленню назв та переліку сімейних ролей, які дозволяють

задовольняти морально-психологічні потреби членів сім'ї. Для виконання кожного завдання потрібно «вибрати одну правильну відповідь».

Таблиця 3.7 – Тестове завдання №2 «Сімейні ролі за морально-психологічною функцією сім'ї»

Функція сім'ї	Сімейні ролі
Морально-психологічна функція сім'ї реалізується подружжям за допомогою таких сімейних ролей:	а) берегиня, друг, мотиватор, розрадник, романтик; б) годувальник, друг, мотиватор, розрадник, романтик; в) кухар, друг, мотиватор, розрадник, романтик; г) прибиральник, друг, мотиватор, розрадник, романтик; д) садівник, друг, мотиватор, розрадник, романтик.
Задоволення морально-психологічних потреб членів сім'ї не потребує:	а) оберігати сім'ю і давати відчуття безпеки; б) бути джерелом різних сімейних справ; в) надихати членів сім'ї; г) втішати та розраджувати членів сім'ї; д) готувати їжу для членів сім'ї.
Вияви енергійності та діяльності у сімейному житті здійснюється за допомогою сімейної ролі:	а) активіст; б) акуратист; в) альтруїст; г) контролер; д) романтик.
Вияви прихильності та довіри між членами сім'ї здійснюється за допомогою сімейної ролі:	а) активіст; б) друг; в) контролер; г) мораліст; д) мотиватор.
Прагнення оберігати членів сім'ї та підтримувати відчуття безпеки втілюється за допомогою сімейної ролі:	а) активіст; б) акуратист; в) захисник; г) мораліст; д) оптиміст.
Прагнення робити життя сім'ї цікавішим і яскравішим втілюється за допомогою сімейної ролі:	а) акуратист; б) альтруїст; в) друг; г) креативщик; д) мотиватор.
Прагнення надихати членів сім'ї втілюється за допомогою сімейної ролі:	а) акуратист; б) альтруїст; в) друг; г) мотиватор; д) розрадник.
Прагнення виявляти бадьорість та життєрадісність втілюється за допомогою сімейної ролі:	а) акуратист; б) альтруїст; в) оптиміст; г) мотиватор; д) романтик.

Закінчення таблиці 3.7

Прагнення втішати членів сім'ї втілюється за допомогою сімейної ролі:	а) акуратист; б) альтруїст; в) друг; г) мотиватор; д) розрадник.
Прагнення створювати романтичну атмосферу втілюється за допомогою сімейної ролі:	а) акуратист; б) альтруїст; в) оптиміст; г) мотиватор; д) романтик.
Правильні відповіді за тестом №2: 1. а; 2. д; 3. а; 4 б; 5. в; 6. г; 7. г; 8. в; 9 д; 10 д.	

2) Проведення аналізу проблемних сімейних ситуацій, пов'язаних з розподілом сімейних ролей:

Проблемна ситуація №1. Чоловік після вживання спиртних напоїв часто дорікати дружині, у грубій формі висловлює свої претензії. Наступного дня чоловік йде на примирення і просить вибачення, дарує квіти, робить приємні сюрпризи. Дружина перестає ображатися, проте через певний час чоловік знову повторює таку модель поведінки. Визначити перелік сімейних ролей, що породжують конфлікти. Які поради для подружньої пари слід надати?

Проблемна ситуація №2. Чоловік вдома постійно виявляє бадьорість та життєрадісність, полюбляє подуріти під час гри з дітьми, за що дружина дорікає йому, говорить, що він «поводить себе, наче дурень». Каже, що він подає поганий приклад для дітей. Визначити перелік сімейних ролей, що породжують конфлікти. Організуйте комунікацію та узгодження сімейних обов'язків в ролі «чоловіка» і в ролі «дружини».

3) Застосування анаграми №2 «Сімейні ролі за морально-психологічною функцією та інтимно-сексуальною функціями сім'ї» як психологічного засобу формування уявлень студентів про сімейні ролі (таблиця 3.8). Мета – розшифрувати анаграму та засвоїти типологію сімейних ролей за морально-психологічною функцією та інтимно-сексуальною функціями сім'ї.

Таблиця 3.8 – Анаграма «Сімейні ролі за морально-психологічною функцією та інтимно-сексуальною функціями сім'ї»

Анаграма №2 «Сімейні ролі за морально-психологічною функцією та інтимно-сексуальною функціями сім'ї»		
№	Слово з переставленими буквами	Назва сімейної ролі
1	ТАТКИІВС	_____
2	ГБЕЕИРНЯ	_____
3	АРТІВЖИНК	_____
4	ИКРАКТЕВИЩ	_____
5	РОКНЛТЕОР	_____
6	ОМТРЛАІС	_____
7	МОТРОРВЪЕИЦ	_____
8	ТОСПИТИМ	_____
9	УРЕКРОРДПТО	_____
10	РТКОМНАИН	_____

Правильні відповіді анаграми №2: *активіст, берегиня, жартівник, креативщик, контролер, мораліст, миротворець, оптиміст, репродуктор, романтик*

1.4. Проведення практичного заняття «Розподіл сімейних ролей за господарською та матеріально-фінансовою функціями сім'ї».

Мета заняття – сприяти усвідомленню слухачами типології сімейних ролей, за допомогою яких задовольняються господарські та матеріально-фінансові потреби членів сім'ї.

1) Застосування тестового завдання №3 «Сімейні ролі за господарською та матеріально-фінансовою функціями сім'ї» як психологічного засобу формування уявлень студентів про сімейні ролі (таблиця 3.9). Метою завдання є визначення рівня знань про розподіл сімейних ролей за господарською та матеріально-фінансовою функціями сім'ї. Також тест сприяє усвідомленню назв та переліку сімейних ролей, які дозволяють задовольняти господарсько-побутові та матеріально-фінансові потреби членів сім'ї. Для виконання кожного завдання потрібно «вибрати одну правильну відповідь».

Таблиця 3.9 – Тестове завдання №3 «Сімейні ролі за господарською та матеріально-фінансовою функціями сім'ї»

Функція сім'ї	Сімейні ролі
Господарсько та матеріально-фінансова функції сім'ї реалізуються за допомогою таких сімейних ролей:	<p>а) <i>господарник, кухар, нянька, прибиральник, фінансист;</i></p> <p>б) <i>коханець, кухар, нянька, прибиральник, фінансист;</i></p> <p>в) <i>модник, кухар, нянька, прибиральник, фінансист;</i></p> <p>г) <i>романтик, кухар, нянька, прибиральник, фінансист;</i></p> <p>д) <i>спортсмен, кухар, нянька, прибиральник, фінансист.</i></p>

Закінчення таблиці 3.9

Задоволення господарських та матеріально-фінансових потреб членів сім'ї не потребує:	а) вести домашнє господарство; б) доглядати за дітьми; в) займатися грошовими справами сім'ї; г) залучати членів сім'ї до здорового способу життя; д) знайомити членів сім'ї з природою та історичними пам'ятками.
Обов'язки щодо ведення домашнього господарства виконуються за допомогою сімейної ролі:	а) господарник; б) медик; в) нянька; г) кухар; д) покупець.
Контроль фінансових витрат членів сім'ї здійснюється за допомогою сімейної ролі:	а) господарник; б) дизайнер; в) економіст; г) покупець; д) ремонтник.
Прагнення дбати про відпочинок та розваги членів сім'ї втілюється за допомогою сімейної ролі:	а) господарник; б) дизайнер; в) економіст; г) масовик; д) стиліст.
Прагнення дбати про здоров'я членів сім'ї втілюється за допомогою сімейної ролі:	а) дизайнер; б) добувач; в) медик; г) нянька; д) фінансист.
Прагнення організувати прибуткові для членів сім'ї справи втілюється за допомогою сімейної ролі:	а) дизайнер; б) підприємець; в) покупець; г) прибиральник; д) стиліст.
Прибирання житла, території проживання сім'ї здійснюється за допомогою сімейної ролі:	а) годувальник; б) дієтолог; в) прибиральник; г) ремонтник; д) садівник.
Прагнення доглядати за кімнатними рослинами, клумбами, садом втілюється за допомогою сімейної ролі:	а) годувальник; б) дієтолог; в) прибиральник; г) ремонтник; д) садівник.
Прагнення дбати про зовнішній вигляд членів сім'ї втілюється за допомогою сімейної ролі:	а) добувач; б) економіст; в) обліковець; г) стиліст; д) фінансист.
Правильні відповіді за тестом №3: 1. а; 2. д; 3. а; 4 в; 5. г; 6. в; 7. б; 8. в; 9 д; 10 г.	

2) Проведення аналізу проблемних сімейних ситуацій, пов'язаних з розподілом сімейних ролей за господарською та матеріально-фінансовими функціями сім'ї:

Проблемна ситуація №1. Донька скаржиться матері на те, що чоловік не хоче їй допомагати по господарству, вона дуже втомлюється, оскільки цілий день змушена займатися домашніми справами: готувати, прибирати, прати, паралельно доглядати за маленькою дитиною, які лише 1,7 років. Реакція чоловіка, який працює експедитором у виробничо-торгівельній організації : «Я з ранку до ночі працюю, заробляю кошти, а домашніми справами має займатися дружина». Визначити перелік сімейних ролей, що породжують сімейні конфлікти. Які поради для доньки може надати мати?

Проблемна ситуація №2. Подружжя перебуває у шлюбі 7 років. Останнім часом між шлюбними партнерами часто почали виникати конфлікти. Чоловік дорікає дружині, що вона готує несмачну їжу, не дбає про здорове харчування членів сім'ї та робить нераціональні фінансові витрати, а дружина дорікає йому, що він не приділяє їй уваги, не робить комплементи, не вислуховує її думку, не створює романтичну атмосферу. Визначити перелік сімейних ролей, що породжують конфлікти. Організуйте комунікацію та узгодження сімейних обов'язків в ролі «чоловіка» і в ролі «дружини».

3) Застосування анаграми №3 «Сімейні ролі за господарською та матеріально-фінансовою функціями сім'ї як психологічного засобу формування уявлень студентів про сімейні ролі (таблиця 3.10). Мета – розшифрувати анаграму та засвоїти типологію сімейних ролей за господарською та матеріально-фінансовою функціями сім'ї.

4) Застосування головоломки №1 «Сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів» (таблиця 3.11) та психологічного кросворду «Сімейні ролі» (додаток Е). Мета головоломки та психологічного кросворду – з'ясувати засвоєння студентами типології сімейних ролей за важливими сімейними функціями.

Інструкція: по вертикалі та по горизонталі відшукайте 25 слів (сімейних ролей за інтелектуально-світоглядною, морально-психологічною, інтимно-

сексуальною, господарською та матеріально-фінансовою функціями сім'ї).

Таблиця 3.10 – Анаграма «Сімейні ролі за господарською та матеріально-фінансовою функціями сім'ї»

Анаграма №3 «Сімейні ролі за господарською та матеріально-фінансовою функціями сім'ї»		
№	Слово з переставленими буквами	Назва сімейної ролі
1	УБДВОЧА	
2	ЗРДИАНЙЕ	
3	ОЕКОТНСМІ	
4	КМСАОИВ	
5	ЯНКЪАН	
6	ІОБЛЬОКЦВЕ	
7	РИБИАПРЪНИЛК	
8	МРИНТОНЕК	
9	КСВАІНДИ	
10	ТСЛСІИТ	

Правильні відповіді анаграми №3: *добувач, дизайнер, економіст, масовик, нянька, обліковець, прибиральник, ремонтник, садівник, стиліст*

Таблиця 3.11 – Головоломка «Сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів»

Р	Л	Ш	Н	М	С	Т	И	Л	І	С	Т	Р	О	Г	Н	З	Я	Т	Ь	Е	Щ
О	Н	Т	Н	И	К	Б	Д	Н	О	Т	И	П	О	К	У	П	Е	Ц	Ь	Б	Д
З	Ш	Г	У	Р	У	Н	Т	І	З	Х	Ж	Б	Ь	Д	Р	У	Г	К	З	Л	Є
Р	З	Щ	І	Ш	Ю	Б	Н	П	Р	Е	П	М	И	Т	Ь	Н	Я	Н	Ь	К	А
А	А	Д	І	Н	К	Г	Р	Г	Е	Ф	І	Н	А	Н	С	И	С	Т	Л	К	Я
Д	О	І	Щ	Ф	Е	Н	З	І	Ь	Т	И	М	А	К	У	І	А	Ч	Я	П	І
Н	П	Р	И	Є	С	Е	Ц	Д	М	С	У	Ц	Й	Д	І	Є	Т	О	Л	О	Г
И	З	Х	І	Д	Т	О	Г	Н	М	И	Д	И	З	А	Й	Н	Е	Р	Ь	Л	Ш
К	О	С	П	О	Е	Б	Р	Н	А	К	Д	І	Щ	Н	Л	Є	І	І	Г	Ж	Н
У	В	Й	Л	Ь	Т	И	Т	Ю	Т	Щ	Б	Ь	Л	Ш	Г	Р	Н	Е	П	М	Г
І	И	И	Я	І	С	Й	Ф	Є	И	Ж	З	Щ	О	П	О	Н	Е	Н	Т	К	О
В	І	Ц	Й	Т	Ь	Л	О	Р	К	І	К	М	И	Р	Н	Е	П	Р	К	У	Д
І	Ч	М	О	Т	И	В	А	Т	О	Р	І	Г	Н	Е	К	Б	Ь	Т	Ж	З	У
Ш	Г	Е	В	В	С	Ч	І	У	Ц	Ц	Й	Г	Ш	Щ	З	Д	Л	О	Т	И	В
Б	Л	І	М	Е	Р	О	І	Т	К	Ю	Д	А	Л	Ь	Т	Р	У	Ї	С	Т	А
А	Т	І	Е	І	Р	И	Т	З	У	Ь	Б	О	І	Ш	Н	Е	С	П	І	Е	Л
Т	А	П	Д	О	Г	Н	К	О	Х	А	Н	Е	Ц	Ь	Б	Ж	І	Д	Х	Ю	Ь
Ь	Т	И	И	С	Ч	В	И	Н	А	Х	І	Д	Н	И	К	Є	Х	З	Щ	Ш	Н
К	А	Р	К	І	В	Н	И	Ж	Р	К	У	Ц	Р	І	Е	П	Р	Т	Д	У	И
О	О	Р	Т	Д	Л	О	М	С	В	І	Н	І	Ц	І	А	Т	О	Р	Т	О	К
Ш	Л	Д	Б	Б	И	Е	М	П	К	У	В	П	О	Р	А	Д	Н	И	К	Б	Ь
Т	І	Н	Т	Е	Л	Е	К	Т	У	А	Л	Ю	Д	Ц	І	Т	Я	Ч	Ц	Х	Т

Відповідь: *альтруїст, батько, винахідник, гід, годувальник, гуру, дизайнер, друг, дієтолог, естет, зять, ініціатор, інтелектуал, коханець, кухар, мати, медик, мотиватор, нянька, опонент, порадник, покупець, розрадник, стиліст, фінансист*

5) Застосування психологічні методики «Діагностика сімейних ролей подружжя» (додаток Г). Мета – визначення рівня виконання шлюбними партнерами сімейних ролей та з'ясування проблемних сфер їх розподілу.

Діагностика розподілу та виконання шлюбними партнерами сімейних ролей дозволяє: усвідомити студентською молоддю сімейні ролі, що здатні впливати на гармонію сімейного життя; виявити рівень виконання шлюбними партнерами сімейних ролей та порушення у їх розподілі; з'ясувати відповідність виконання шлюбною парою сімейних ролей взаємним очікуванням подружжя; визначити проблемні сфери розподілу сімейних ролей та потребу подружжя у психологічній допомозі.

Методика відображає 60 найбільш розповсюджених сімейних ролей шлюбних партнерів. Кожне твердження оцінюється від 1 до 5 балів. Розробка може застосовуватися для: розвитку уявлення особистості про перелік сімейних ролей та розуміння того, які потреби вони задовольняють; самооцінки учасником психологічного опитування (респондентом) особистісного рівня виконання сімейних ролей за інтелектуально-світоглядним, морально-психологічним, інтимно-сексуальним, матеріально-фінансовим та господарським чинниками; оцінки учасником психологічного опитування (респондентом) рівня виконання сімейних ролей своїм шлюбним партнером. Також дозволяє з'ясувати відповідність виконання шлюбними партнерами сімейних ролей їх взаємним очікуванням і запобігти виникненню сімейних конфліктів.

Під час занять також передбачене використання та обговорення результатів за різними опитувальниками, зокрема «Розподіл ролей у сім'ї» (Ю. Альошина, Л. Гозман, Є. Дубовська) [8], «Рольові очікування й домагання у шлюбі» (О. Волкова, Г. Трапезникова) [39], методика «Соціально-рольова адекватність» В. Торохтія [176] Сімейні ролі» (автори Д. Огден, Е. Зевін, адаптований О. Черніковим) [118, с. 152-153]. Така робота дозволяє моделювати своє майбутнє сімейне життя, можливі варіанти розподілу сімейних ролей та сфер відповідальності шлюбних партнерів.

До прикладу, за результатами застосування психологічного опитувальника «Рольові очікування й домагання у шлюбі» учасники опитування мають змогу подискутувати про значущість у сімейному житті сексуальних стосунків, особистісної згуртованості чоловіка і дружини, батьківських обов'язків, професійних інтересів кожного з подружжя, господарсько-побутової сфери, моральної й емоційної підтримки, зовнішньої привабливості партнерів тощо. Схожа дискусія організовується за результатами опитувальника «Розподіл ролей у сім'ї», при цьому особлива увага звертається на ступінь реалізації чоловіком і дружиною низки важливих ролей та усвідомлення типології моделей поведінки шлюбних партнерів: відповідального за матеріальне забезпечення сім'ї, господаря (господарки) будинку, відповідального за виховання дітей, організатора сімейної субкультури, розваг, сексуального партнера.

БЛОК 2. ПАТОЛОГІЗУЮЧІ СІМЕЙНІ РОЛІ

Мета – формування уявлень студентів про сутність та типологію патологізуючих сімейних ролей.

2.1. Проведення лекції на тему «Патологізуючі сімейні ролі як деструктивні моделі поведінки шлюбних партнерів».

Мета заняття – розкрити сутність та типологію патологізуючих сімейних ролей, що породжують сімейні конфлікти та можуть здійснювати прямий чи опосередкований психотравмуючий вплив на психічне здоров'я членів сім'ї.

Для того, щоб слухачі усвідомили сутність та типологію патологізуючих сімейних ролей, при проведенні лекції важливо звернути увагу на те, що поняття «*патологізуючі сімейні ролі*» – це деструктивні моделі поведінки шлюбних партнерів, що породжують сімейні конфлікти та можуть здійснювати прямий чи опосередкований психотравмуючий вплив на психічне здоров'я членів сім'ї.

Деструктивними моделями поведінки шлюбних партнерів є:

а) *патологізуюча сімейна роль, що детермінована фізіологічною та психічною залежністю особи.* Такими є: алкоголік (модель поведінки члена

сім'ї, який має залежність від алкоголю), ігроман (модель поведінки члена сім'ї, який постійно прагне грати в азартні ігри), наркоман (модель поведінки члена сім'ї, який має хворобливий потяг до вживання наркотиків), ревнивець (модель поведінки людини, що виявляє тривогу через відсутність упевненості в прихильності об'єкта любові), сексоголік (модель поведінки шлюбного партнера, який виявляє залежність від сексу і постійно прагне отримати сексуальну розрядку), трудоголік (модель поведінки члена сім'ї, який має залежність від роботи), фанатик (модель поведінки одержимого члена сім'ї, який перебуває в полоні будь-якої ідеї, пристрасті), шопоголік (модель поведінки члена сім'ї, який не контролює здійснення зайвих покупок);

б) *патологізуюча сімейна роль, що відображає залежність від шлюбного партнера*: безхребетник (модель поведінки безвольного, безхарактерного члена сім'ї); вигнанець (модель поведінки особи, яку через різні причини періодично виганяють із своєї сім'ї); жертва (модель поведінки особи, яка постійно терпить звинувачення, образи та приниження від інших членів своєї сім'ї); інфантил (модель поведінки несамотійної особи залежної від інших членів своєї сім'ї); мученик (модель поведінки особи, яка страждає через своє сімейне життя); невдаха (модель поведінки члена сім'ї, якому не щастить у різних сферах життя); нетямущий (модель поведінки члена сім'ї, який часто виявляє низький рівень інтелекту, виражає нерозуміння, недогадливість); скиглій (модель поведінки члена сім'ї, який постійно на щось скаржиться).

в) *патологізуюча сімейна роль, що відображають зверхнє та зневажливе ставлення до членів сім'ї*: грубіян (модель поведінки члена сім'ї, який поводить себе грубо, використовує ненормативну лексику); егоїст (модель поведінки себелюбної особи, яка дбає тільки про себе і байдужа до членів своєї сім'ї); мегаломан (модель поведінки члена сім'ї з манією величності); нарцис (модель поведінки зарозумілого, закоханого в себе члена сім'ї); начальник (модель поведінки особи, яка поводить з членами сім'ї як з підлеглими); насильник (модель поведінки особи, яка насилує чи експлуатує інших членів сім'ї); садист (модель поведінки особи, яка часто виявляє безжалісність, жорстокість,

насолоду від страждань інших членів своєї сім'ї); самодур (модель поведінки надмірно вольового, примхливого, свавільного члена сім'ї); цинік (модель поведінки особи, що демонструє відверто зневажливе, зухвале ставлення до членів своєї сім'ї).

Основними причинами появи патологізуючих сімейних ролей є: психологічні проблеми в одного з членів сім'ї (дитячі психологічні травми, нервово-психічні розлади); взаємини сім'ї та її соціального оточення (з родиною, сусідами, друзями тощо). Підґрунтям для появи патологізуючих сімейних ролей є, зазвичай, **прагнення задовольнити** будь-яку потребу наперекір (в обхід) моральним уявленням людини. Саме **властивості «потенційної ролі»** дозволяють забезпечити можливість задовольняти потреби, які протирічають моральним уявленням члена сім'ї (наприклад, роль *«суворого (авторитарного) вихователя»* дозволяє деспотичній людині виявляти жорстокість та нав'язувати свою волю дітям чи шлюбному партнеру; роль *«антисексуала»* дозволяє людині, з порушеннями статевої функції, виправдовувати свою пасивність у виконанні ролі *«коханця»*; роль турботливого *«батька-друга»* може виправдовувати прагнення чоловіка постійно грати з дітьми комп'ютерні ігри і приховувати його роль *«ігромана»*; роль *«хворої»* дозволяє матері пояснювати дитині, чому вона власним прикладом не залучає її до здорового способу життя, зокрема не виконує роль *«спортсмена»*).

2.2. Проведення практичного заняття «Визначення патологізуючих сімейних ролей».

Мета заняття – сприяти усвідомленню слухачами типології патологізуючих сімейних ролей, що мають психотравмуючий вплив на членів сім'ї.

1) Застосування тестового завдання №4 «Патологізуючі сімейні ролі шлюбних партнерів» як психологічного засобу формування уявлень студентів про деструктивні моделі поведінки шлюбних партнерів (таблиця 3.12). Метою заняття є визначення рівня знань про сімейні ролі деструктивного змісту, що породжують сімейні конфлікти і здійснюють прямий чи опосередкований

психотравмуючий вплив на психічне здоров'я членів сім'ї. Також тест сприяє усвідомленню назв і варіантів патологізуючих сімейних ролей. Для виконання кожного завдання потрібно «вибрати одну правильну відповідь».

Таблиця 3.12 – Тестове завдання №4 «Патологізуючі сімейні ролі шлюбних партнерів

Характеристика патологізуючих сімейних ролей	Моделі поведінки подружжя
1. До переліку патологізуючих сімейних ролей відносяться:	а) господарник, кухар, нянька, прибиральник, фінансист; б) вигнанець, деспот, жертва, інфантил, ревнивець; в) модник, кухар, нянька, прибиральник, фінансист; г) нянька, одностудець, порадижник, слухач, співрозмовник; д) садівник, друг, мотиватор, розрадижник, романтик.
2. Вияви шлюбним партнером агресії через прагнення домінувати у сім'ї – це:	а) модель поведінки партнера-альфонса; б) модель поведінки партнера-маніпулятора; в) модель поведінки партнера-нарциса; г) модель поведінки партнера-ревнивця; д) модель поведінки партнера-садиста.
3. Вияви шлюбним партнером тривоги через відсутність упевненості в прихильності об'єкта любові – це:	а) модель поведінки партнера-альфонса; б) модель поведінки партнера-маніпулятора; в) модель поведінки партнера-нарциса; г) модель поведінки партнера-ревнивця; д) модель поведінки партнера-садиста.
4. Демонстрація шлюбним партнером нездатності бути самостійним, планувати і передбачати – це:	а) модель поведінки партнера-альфонса; б) модель поведінки партнера-інфантила; в) модель поведінки партнера-нарциса; г) модель поведінки партнера-ревнивця; д) модель поведінки партнера-садиста.
5. Рятування шлюбного партнера від алкогольної чи наркотичної залежності – це:	а) модель поведінки партнера-альфонса; б) модель поведінки партнера-інфантила; в) модель поведінки партнера-нарциса; г) модель поведінки партнера-рятівника; д) модель поведінки партнера-садиста.
6. Постійне терпіння звинувачень, образ та принижень від шлюбного партнера – це:	а) модель поведінки партнера-інфантила; б) модель поведінки партнера-жертви; в) модель поведінки партнера-нарциса; г) модель поведінки партнера-рятівника; д) модель поведінки партнера-садиста.
7. Постійне прагнення шлюбного партнера грати в азартні ігри – це:	а) модель поведінки партнера-ігромана; б) модель поведінки партнера-наркомана; в) модель поведінки партнера-нарциса; г) модель поведінки партнера-рятівника; д) модель поведінки партнера-садиста.
8. Постійне відкладання шлюбним партнером справ на потім – це:	а) модель поведінки партнера-алкоголіка; б) модель поведінки партнера-наркомана; в) модель поведінки партнера-прокрастинатора; г) модель поведінки партнера-рятівника; д) модель поведінки партнера-садиста.

Закінчення таблиці 3.12

9. Вияви шлюбним партнером релігійної одержимості – це:	а) модель поведінки партнера-алкоголіка; б) модель поведінки партнера-наркомана; в) модель поведінки партнера-прокрастинатора; г) модель поведінки партнера-рятівника; д) модель поведінки партнера-фанатика.
10. Неконтрольоване здійснення зайвих покупок – це:	а) модель поведінки партнера-алкоголіка; б) модель поведінки партнера-наркомана; в) модель поведінки партнера-прокрастинатора; г) модель поведінки партнера-фанатика; д) модель поведінки партнера-шоппоголіка.
Правильні відповіді за тестом №4: 1. д; 2. д; 3. г; 4 б; 5. г; 6. б; 7. а; 8. в; 9 д; 10 д..	

2) Проведення аналізу проблемних сімейних ситуацій, пов'язаних з деструктивними моделями поведінки шлюбних партнерів.

Проблемна ситуація №1. Жінка має співмешканця, який ніде не працює, живе за її кошти. Вона бачить, що чоловік не любить працювати, прагне погуляти, пограти в азартні ігри. Вона іноді йому делікатно натякає на те, що чоловікові потрібно реалізовувати себе у професійній сфері. Він завіряє, що активно шукає гарну роботу, проте поки ще нічого вартого уваги не знайшов. Співмешканець постійно робить жінці компліменти, акцентує увагу на її доброму серці та красивій душі. Визначити перелік наявних патологізуючих сімейних ролей? Які поради для доньки варто дати мамі? Організуйте комунікацію та узгодження сімейних обов'язків в ролі «чоловіка» і в ролі «дружини»;

Проблемна ситуація №2. Молода мама часто залишає дитину на бабусю і кудись поспішає, пояснюючи це пошуком роботи. Але знайомі часто зустрічають її біля гральних закладів. Чоловік знаходиться на заробітках закордоном і щомісяця надсилає їй кошти, проте жінці чомусь постійно їх не вистачає. З'ясувалося, що вона бере кредити і має великі борги. Мама жінки просить зятя терміново приїхати і розібратися з проблемою, але він вже тривалий час відкладає свій приїзд. Визначити перелік деструктивних моделей поведінки, що породжують конфлікти. Організуйте комунікацію та узгодження сімейних обов'язків в ролі «чоловіка» і в ролі «дружини»;

– написання та обговорення есе на тему «Як не стати заручником патологізуючих сімейних ролей?».

3) Застосування головоломки №2 «Патологізуючі сімейні ролі» (таблиця 3.13). Мета головоломки – з’ясувати засвоєння студентами типології сімейних ролей за важливими сімейними функціями.

Інструкція: по вертикалі та по горизонталі відшукайте 15 слів (деструктивних моделей поведінки шлюбних партнерів, що породжують сімейні конфлікти та можуть здійснювати прямий чи опосередкований психотравмуючий вплив на психічне здоров’я членів сім’ї):

Таблиця 3.12 – Головоломка «Патологізуючі сімейні ролі як деструктивні моделі поведінки шлюбних партнерів»

М	Л	Ш	Н	М	С	А	И	Л	І	С	Т	Р	О	Г	Н	З	Я	Т	Ь	Е	Щ
О	Н	Т	Н	И	К	М	Д	Н	О	Т	И	Л	І	У	У	П	О	Ц	Ь	Б	Д
А	Ш	Г	У	Р	У	Ь	Т	І	З	Х	Ж	Б	Ь	Д	Р	У	Г	Ж	З	Л	Є
Р	З	Щ	І	Ш	Ю	Ф	Н	П	Р	Е	П	М	И	Т	Ь	Н	Я	Е	Ь	К	А
С	А	Д	І	Н	К	Д	Р	Г	Е	Ф	О	Н	О	К	С	И	С	Р	Л	К	Я
Д	О	І	Щ	Ф	Е	Е	З	І	Ь	Т	И	М	А	К	У	І	А	Т	Я	П	І
Ф	Н	А	Р	Ц	И	С	Ц	Д	М	С	У	Ц	Й	Д	І	Є	Т	В	Л	О	Г
И	З	Л	І	Д	Т	П	Г	Н	М	И	Д	И	І	Г	Р	О	М	А	Н	Л	Ш
К	О	Ь	П	О	Е	О	Р	Н	А	К	Д	І	Н	Н	Л	Є	І	І	Г	Ж	Н
У	В	Ф	Л	Ь	Т	Т	Т	Ю	Т	Ш	Б	Ь	Ф	Ш	Г	Р	Н	Ф	П	М	Г
І	И	О	Я	І	С	Й	Ф	П	Р	О	К	Р	А	С	Т	И	Н	А	Т	О	Р
В	І	Н	Й	Т	Ь	Л	О	Р	К	П	К	М	Н	Р	Н	Е	П	Н	К	У	Е
І	Ч	С	А	Д	И	С	Т	Т	О	О	І	Г	Т	Е	К	Б	Ь	А	Ж	З	В
Ш	Г	Е	В	В	С	Ч	І	У	Ц	Г	Й	Г	И	Щ	З	Д	Л	Т	Т	И	Н
Б	Л	І	М	Е	Р	О	І	Т	К	О	Д	А	Л	Ь	П	Р	О	И	С	Т	И
А	Т	Л	Е	І	Р	И	Т	З	У	Л	Б	О	І	Ш	Н	Е	С	К	І	Е	В
Ж	У	Е	О	В	А	Н	М	А	Н	І	П	У	Л	Я	Т	О	Р	Д	Х	Ю	Е
Ь	Т	Д	А	Р	І	С	У	Л	О	К	І	Д	Н	И	К	Є	Х	З	Щ	Ш	Ц
К	А	А	О	Г	Я	Б	К	И	К	Т	У	Ц	В	И	Г	Н	А	Н	Е	Ц	Ь
О	О	Р	Я	Т	І	В	Н	И	К	І	Н	І	Ц	І	А	П	І	Р	Т	О	К
Ш	Л	Д	Б	Б	И	Е	М	П	К	У	В	П	О	К	А	Д	Н	О	Д	Б	Ь
Т	І	Н	Ш	А	П	І	Р	Т	Е	І	К	Ю	Д	Ц	І	Т	Я	Ч	Ц	Х	Т

Відповідь: *альфонс, вигнанець, деспот, жертва, ігroman, інфантил, ледар, маніпулятор, нарцис, прокрастинатор, ревнивець, рятівник, садист, фанатик, шопоголік.*

4) Застосування психологічні методики «Діагностика патологізуючих сімейних ролей» (ДПСР) (додаток Д). Мета – визначення деструктивних

моделей поведінки шлюбних партнерів, що породжують сімейні конфлікти та можуть здійснювати прямий чи опосередкований психотравмуючий вплив на психічне здоров'я членів сім'ї.

Методика ДПСР дозволяє подружжю: усвідомити перелік та суть патологізуючих сімейних ролей, що здатні викликати дисгармонію сімейного життя, сприяти виникненню сімейних конфліктів і психологічних травм. Розробку доцільно застосовувати для:

– розвитку уявлення особистості про перелік патологізуючих сімейних ролей і розуміння того, які причини їх породжують;

– самооцінки та самоусвідомлення учасником психологічного опитування (респондентом) своєї моделі шлюбної поведінки в контексті можливих виявів патологізуючих сімейних ролей;

– оцінки та усвідомлення учасником психологічного опитування (респондентом) можливих виявів патологізуючих сімейних ролей шлюбним партнером.

Методика відображає 40 найбільш розповсюджених патологізуючих сімейних ролей. Кожне твердження оцінюється від 1 до 5 балів. Розробка може застосовуватися для: розвитку уявлення особистості про перелік патологізуючих сімейних ролей та розуміння того, як вони впливають на сімейне життя і яку шкоду вони здатні нанести психічному здоров'ю членів сім'ї.

2.3. Проведення практичного заняття «Запобігання сімейних конфліктів та мотивування шлюбного партнера до втілення позитивних моделей поведінки» конфліктних моделей поведінки шлюбних партнерів».

Мета заняття – сприяти усвідомленню слухачами своїх можливостей щодо запобігання сімейних конфліктів та побудови гармонійних сімейних стосунків.

1) Проведення ігрових вправ, які стосуються вирішення можливих проблемних ситуацій у сім'ї та обговорення оптимальних форм поведінки шлюбних партнерів при їх виникненні (таблиця 3.14).

Таблиця 3.14 – Варіанти ігрових вправ щодо запобігання можливих сімейних конфліктів

Ігрова вправа	Можливі варіанти поведінки у сімейних конфліктах
Шлюбний партнер вас постійно ревнує: змушує щоденно відповідати на десятки дзвінків: «Ти де?, Ти з ким?»	агресія; виправдання; здивування; дорікання; мовчання; ігнорування; образа; погодження; прохання; розпач; інші варіанти.
«Шлюбний партнер вас ображає, принижує гідність і демонструє відверто зневажливе, зухвале ставлення»	
«Шлюбний партнер гуляє, легковажно проводити час та полюбляє флірт та залицяння з іншими особами	
«Шлюбний партнер демонструє зарозумілість, байдужість до членів сім'ї та дбає тільки про себе»	
«Шлюбний партнер часто здійснює зайві покупки та купує дорогі речі одного відомого бренду»	
«Шлюбний партнер носить брудний одяг, не доглядає за черевиками, постійно скаржиться на життя»	

Доречно звернути увагу на те, що під час проведення ігрових вправ на вирішення можливих проблемних ситуацій у сім'ї та обговорення оптимальних форм поведінки в таких ситуаціях важливо формувати у слухачів уявлення про можливість людини не ставати заручником образ і розуміти сутність та зміст такого психологічного феномену як прощення: осмислення психологічного захисту, визнання факту, що образа мала місце; визнання наявності гніву з метою позбавитися його, а не підтримувати його в собі; визнання сорому, якщо це відповідає обставинам; усвідомлення витрати емоційної енергії на переживання образи; усвідомлення власного залучення в когнітивну «репетицію» образи (або постійні думки про неї); розуміння того, що скривджений постійно порівнює себе з кривдником; розуміння того, що скривджений може виявитися жертвою постійної негативної зміни; розуміння поглядів, що змінилися; зміна сприйняття і нове розуміння того, що колишні стратегії позбавлення від відчуття образи не працюють; готовність розглядати прощення як переважний вибір; готовність пробачити кривдника; перегляд власних поглядів на кривдника і ситуацію в цілому за допомогою примірки на себе різних ролей; емпатія по відношенню до кривдника; усвідомлення

власного співчуття кривднику; «поглинання» неминучого болю; знаходження особистісного сенсу для себе в стражданні і прощенні; розуміння власної потреби в прощенні іншими у минулому; розуміння того факту, що людина не ізольована від інших; розуміння того, що пережита образа може змінити мету життя; усвідомлення зменшення негативних і можливого зростання позитивних відчуттів стосовно кривдника і розуміння внутрішнього вирішення ситуації; примирення з партнером;

3) Проведення ігрових вправ на мотивування шлюбного партнера до втілення позитивних моделей поведінки (таблиця 3.15).

Таблиця 3.15 – Варіанти ігрових вправ щодо мотивування шлюбного партнера до втілення позитивних моделей поведінки

Ігрова вправа	Витупити мотиватором шлюбного партнера
Прагнути подобатися своєму партнеру та виявляти турботу	Виступити в ролі романтика, цікавого співрозмовника, мотиватора, радника, розрадника (виявляти флірт, робити компліменти, приємні сюрпризи)
Дотримання правила «уважно слухати партнера і коректно висловлювати свої думки»	Виступити в ролі односторонця, уважного слухача та делікатного співрозмовника
Дотримання правила «не ображати і не ображатись»	Виступити в ролі медіатора, опонента, (суб'єктом збереження психіки членів сім'ї від травм)
Демонстрація особистого прикладу гармонійних сімейних стосунків	Виступити в ролі турботливого партнера, гарного батька, мудрого радника, мотиватора особистісного розвитку
Організація відпочинку та розваг для сім'ї з метою відновлення душевного та фізичного здоров'я	Виступити в ролі креативщика (суб'єкта приємних сюрпризів), організатора прогулянок і розваг, батька-спортсмена

4) Обговорення результатів проведення ігрових вправ, пов'язаних з мотивуванням шлюбного партнера до втілення позитивних моделей поведінки.

5) Застосування головоломки №3 «Моделі поведінки подружжя для запобігання сімейних конфліктів» (таблиця 3.16). Мета головоломки – з'ясувати засвоєння студентами можливих варіантів позитивної та деструктивної поведінки шлюбних партнерів у сімейних конфліктах.

Інструкція: по вертикалі та по горизонталі відшукайте 10 слів, які відображають можливі варіанти позитивної та деструктивної поведінки

шлюбних партнерів при виникненні сімейних конфліктах.

Таблиця 3.16 – Головоломка «Можливі варіанти поведінки шлюбних партнерів при виникненні сімейних конфліктів»

М	Л	Ш	Н	М	С	А	И	Л	І	С	Т	Р	О	Р	О	З	П	А	Ч	Е	Щ
О	Н	Т	Н	И	К	М	Д	Н	О	Т	И	Л	І	У	У	П	О	Ц	Ь	Б	Д
А	Ш	Г	У	П	Р	О	Х	А	Н	Н	Я	Б	Ь	Д	Р	У	Г	Ж	З	Л	Є
Р	З	Щ	І	Ш	Ю	Ф	Н	П	Р	Е	П	М	И	Т	Ь	Н	Я	Е	Ь	К	А
С	А	Д	І	Н	К	Д	Р	Г	Е	Ф	П	О	Г	О	Д	Ж	Е	Н	Н	Я	Я
Д	О	І	Щ	Ф	Е	Е	З	І	Ь	Т	И	М	А	К	У	І	А	Т	Я	П	І
Ф	Н	А	Р	Ц	И	С	Ц	Д	М	С	У	Ц	Й	Д	І	Є	Т	В	Л	О	Г
И	З	Л	І	Г	Н	О	Р	У	В	А	Н	Н	Я	Г	Р	О	М	А	Н	Л	Ш
К	О	Ь	П	О	Е	О	Р	Н	А	К	Д	І	Н	Н	Л	Є	І	І	Г	Ж	Н
У	В	Ф	Л	Ь	Т	Т	Т	Ю	Т	Ш	Б	Ь	Ф	Ш	Г	Р	Н	Ф	П	М	Г
І	И	О	Я	І	С	Й	Ф	М	О	В	Ч	А	Н	Н	Я	И	Н	А	Т	О	Р
В	І	Н	Й	Т	Ь	Л	О	Р	К	П	К	М	Н	Р	Н	Е	П	Н	К	У	Е
І	Ч	С	А	Д	И	С	Т	Т	О	О	І	Г	Д	О	Р	І	К	А	Н	Н	Я
Ш	Г	Е	В	В	С	Ч	І	У	Ц	Г	Й	Г	И	Щ	З	Д	Л	Т	Т	И	Н
Б	Л	І	М	Е	Р	О	І	Т	К	О	Д	А	Л	Ь	П	Р	О	И	С	Т	И
А	Т	З	Д	И	В	У	В	А	Н	Н	Я	О	І	Ш	Н	Е	С	К	І	Е	В
Ж	У	Е	О	В	А	Н	М	А	Н	І	П	У	Л	Я	Т	О	Р	Д	Х	Ю	Е
Ь	Т	Д	А	Р	І	С	О	Б	Р	А	З	А	Н	И	К	Є	Х	З	Щ	Ш	Ц
К	А	А	В	Я	Я	К	Л	Я	Т	И	У	Ц	В	А	Г	Р	Е	С	І	Я	Ь
О	О	Р	Я	Т	І	В	Н	И	К	І	Н	І	Ц	І	А	П	І	Р	Т	О	К
Ш	Л	Д	Б	Б	В	И	П	Р	А	В	Д	А	Н	Н	Я	У	К	Т	И	У	Я
Т	І	Н	Ш	А	П	І	Р	Т	Е	І	К	Ю	Д	Ц	І	Т	Я	Ч	Ц	Х	Т

Відповідь: *агресія, виправдання, здивування, дорікання, мовчання, ігнорування, образа, погодження, прохання, розпач.*

б) Підведення підсумків занять, обговорення вражень слухачів від занять та пропозицій щодо удосконалення змісту блоку позитивних сімейних ролей та блоку патологізуючих сімейних ролей.

Для оцінки психологічного інструментарію формування уявлень студентської молоді про моделі поведінки шлюбних партнерів ефективності виникла потреба визначити його ефективність. Така процедура передбачає отримання інформації про доцільність авторської розробки, сприяє запобіганню ігнорування об'єктивних законів пізнання, отримання дійсного знання, спрямованого на віддзеркалення закономірностей побудови функціонально-ролевої структури сім'ї.

З цією метою експертами було проведено попередній аналіз інструментарію формування уявлень про моделі поведінки шлюбних партнерів (перед його застосуванням), поточний аналіз (під час його застосування) та послідуєчий аналіз (після його застосування). Попередній аналіз проводився експертами за певними параметрами з метою зниження ступеня невизначеності авторської розробки. Такими параметрами були:

- доступність розробки для розуміння і використання;
- доцільність розробки (чи відповідає зміст психологічного інструментарію його меті – поглиблення знань студентської молоді про важливі сімейні ролі та усвідомлення моделей поведінки шлюбних партнерів, що здатні впливати на гармонію сімейного життя;
- надійність розробки (стійкість корисних властивостей психологічного інструментарію, зокрема для розуміння типології сімейних ролей);
- позитивний інтерес (чи сприяє авторська розробка виникненню позитивної мотивації студентської молоді до засвоєння знань про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів).

Результати проведеної експертами роботи нами детально проаналізовано і відображено в таблиці 3.17.

Таблиця 3.17 – Результати аналізу експертами психологічного інструментарію формування уявлень студентської молоді про моделі поведінки шлюбних партнерів

Основні параметри оцінки психологічного інструментарію	Загальна кількість експертів (n=38) Етапи роботи експертів		
	Перед застосуванням	Під час застосування	Після застосування
Доступність	84,2%	92,1%	100%
Доцільність	76,3%	89,4%	100%
Надійність	68,4	81,6	92,1%
Позитивний інтерес	100%	100%	100%

За результатами роботи експертів з'ясувалося, що 100% із них виявили інтерес до авторської розробки, підкреслюючи її унікальність та новизну і зазначили, що зміст її блоків дає чітке уявлення про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів і сприяє позитивному інтересу слухачів. Водночас на такий параметр як «надійність» розробки перед її застосуванням

вказали лише 68,4%. З'ясувалося, що у 31,1% експертів був сумнів у стійкості корисних властивостей психологічного інструментарію, проте цей відсоток зменшився під час і після застосування авторської розробки на 23,7%. Схожа тенденція у висновках експертів спостерігалася за параметром «доцільність» розробки, оскільки біля 24% із них перед застосуванням мали деякі запитання і утрималися визначити цей параметр. Проте під час застосування розробки вони отримали відповіді на свої запитання і наприкінці роботи усі 100 експертів визнали, що зміст психологічного інструментарію повністю відповідає його меті. Те ж саме стосується параметру «доступність» розробки, який після її застосування зріс з 84,2% до 100% (майже на 16%). Тим самим експерти засвідчили доступність психологічного інструментарію для розуміння і використання.

Варто зазначити, що при цьому нами були враховані пропозиції експертів щодо розкриття у змісті лекційних занять ефективних шляхів підвищення мотивації шлюбних партнерів до втілення позитивних моделей поведінки у сімейному житті, а також стосовно розробки проблемних ситуацій, спрямованих на організацію слухачами комунікації та узгодження сімейних обов'язків, характерних для різних сімейних ролей.

Окрім висновків експертів щодо ефективності психологічного інструментарію формування у студентської молоді уявлень про моделі поведінки шлюбних партнерів, отримані результати стали підґрунтям для уточнення емпіричних критеріїв – реальних виявів (показників) компонентів уявлень молоді про сімейні ролі, які підлягають безпосередньому або опосередкованому сприйняттю [81, с. 50]. За допомогою методу експертних оцінок було визначено критерії кожного компоненту, які призначені виражати цілісні властивості уявлень молоді про сімейні ролі (систему знань та ставлення до сімейного життя і обов'язків в сім'ї та їхню практичну спрямованість, зокрема – ідентифікаційну поведінку в різних ролях майбутнього сім'янина. Ґрунтовна співпраця з експертами дозволила уточнити конкретні ознаки за допомогою яких з'являється можливість з'ясувати рівень сформованості у

студентської молоді уявлень про моделі поведінки шлюбних партнерів:

- ✓ знання функцій сім'ї;
- ✓ знання сімейних ролей за інтелектуально-світоглядним чинником;
- ✓ знання сімейних ролей за морально-психологічним чинником;
- ✓ знання сімейних ролей за інтимно-сексуальним чинником;
- ✓ знання сімейних ролей за матеріально-фінансовим чинником;
- ✓ знання сімейних ролей за господарським чинником;
- ✓ знання патологізуючих сімейних ролей та причин їх появи;
- ✓ знання важливих варіантів поведінки шлюбних партнерів при

виникненні сімейних конфліктів.

Фактично ці ознаки є всебічним відображенням основи уявлень молоді про сімейні ролі – когнітивного компоненту, а також, деякою мірою, *емоційно-оцінного та поведінкового компонентів*, оскільки *прямо чи опосередковано відображають* сприймання та оцінку особистістю моделей поведінки батьків та друзів як шлюбних партнерів; сприйняття та оцінку свого ставлення до дітей; а також сприйняття стереотипних думок щодо ролі жінки та чоловіка у сім'ї.

Отримані показники дають змогу визначати наявність у студентської молоді рівні сформованості уявлень про сімейні ролі. При цьому:

– високий рівень – це правдиві уявлення, що відображають істинну думку про функції сім'ї, типологію позитивних і патологізуючих сімейних ролей як моделі поведінки шлюбних партнерів;

– середній рівень – це невиразні уявлення, що відображають невиразну думку про функції сім'ї, типологію позитивних і патологізуючих сімейних ролей як моделі поведінки шлюбних партнерів.

– низький рівень – це хибні уявлення, що відображають перекручену, помилкову думку про функції сім'ї, типологію позитивних і патологізуючих сімейних ролей як моделі поведінки шлюбних партнерів.

Для експериментальної перевірки ефективності нашої авторської розробки було відібрано 110 студентів 4 курсу (2018-2020 рр.), які виявили

бажання прийняти участь у нашому дослідженні. Усі студенти перебували на дошлюбному етапі, у шлюбі не перебували, тому особистого досвіду сімейного життя не мали. Вони були членами наукового гуртка «Академія гармонійних сімейних стосунків», що функціонує при кафедрі психології та педагогіки Хмельницького національного університету. Результати початкового вивчення уявлень учасників нашого дослідження про сімейні ролі свідчать про те, що до застосування авторської розробки більшість студентів мали низький та середній рівень сформованості уявлень про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів (таблиця 3.18).

Таблиця 3.18 – Результати порівняльного аналізу уявлень студентської молоді про сімейні ролі (до і після застосування авторської розробки)

Основні параметри оцінки психологічного інструментарію	Рівні сформов. уявлень	Загальна кількість учасників експерименту (n=110),%		
		До застос.	Після застос.	Зміна
Знання функцій сім'ї	Високий	14 (12,7)	71 (64,5)	+51,8
	Середній	54 (49,1)	39 (35,5)	-13,6
	Низький	42 (38,2)	–	-38,2
Знання сімейних ролей за інтелектуально-світоглядним чинником	Високий	15 (13,6)	87 (79,1)	+65,5
	Середній	39 (35,5)	23 (20,9)	-15,4
	Низький	56 (50,9)	–	-50,9
Знання сімейних ролей за морально-психологічним чинником	Високий	19 (17,3)	98 (89,1)	+71,8
	Середній	44 (40)	12 (10,9)	-29,1
	Низький	47 (42,7)	–	-42,7
Знання сімейних ролей за інтимно-сексуальним чинником	Високий	–	19 (17,3)	+17,3
	Середній	47 (42,7)	78 (70,9)	+28,2
	Низький	63 (57,3)	13 (11,8)	-45,5
Знання сімейних ролей за матеріально-фінансовим чинником	Високий	32 (29,1)	75 (68,2)	+39,1
	Середній	43 (39,1)	28 (25,4)	-13,7
	Низький	35 (31,8)	7 (6,4)	-25,4
Знання сімейних ролей за господарським чинником	Високий	42 (38,2)	72 (65,5)	+27,3
	Середній	47 (42,7)	38 (34,5)	-8,2
	Низький	21 (19,1)	–	-19,1
Знання патологізуючих сімейних ролей та причин їх появи	Високий	–	52 (47,3)	+47,3
	Середній	45 (40,9)	43 (39,1)	-1,8
	Низький	65 (59,1)	15 (13,6)	-55
Знання важливих варіантів поведінки шлюбних партнерів при виникненні сімейних конфліктів	Високий	9 (8,2)	66 (60)	+51,8
	Середній	42 (38,2)	32 (29,1)	-9,1
	Низький	59 (53,6)	12 (10,9)	-42,7

Звертає на себе увагу те, що серед учасників експерименту мають хибні уявлення, що:

- відображають перекручену, помилкову думку про функції сім'ї – 38,2%;
- відображають перекручену, помилкову думку про сімейні ролі за інтелектуально-світоглядним чинником – 50,9%;
- відображають перекручену, помилкову думку про сімейні ролі за морально-психологічним чинником – 42,7%;
- відображають перекручену, помилкову думку про сімейні ролі за інтимно-сексуальним чинником – 57,3%;
- відображають перекручену, помилкову думку про сімейні ролі за матеріально-фінансовим чинником – 31,8%;
- відображають перекручену, помилкову думку про сімейні ролі за господарським чинником – 19,1%;
- відображають перекручену, помилкову думку про патологізуючі сімейні ролі – 59,1%;
- відображають перекручену, помилкову думку про важливі варіанти поведінки шлюбних партнерів при виникненні сімейних конфліктів – 53,6%.

Як бачимо існує досить високий відсоток студентської молоді, які мають низький рівень сформованих уявлень про сімейні ролі шлюбних партнерів, а отже помилкову думку про моделі поведінки подружньої пари при реалізації важливих функцій сім'ї. При цьому найбільш проблемними для розуміння молоді є:

- патологізуючі сімейні ролі (59,1% опитаних мають про них хибні уявлення і 40,9% – невиразні уявлення);
- сімейні ролі за інтимно-сексуальною функцією (57,3% опитаних мають про них хибні уявлення і 42,7% – невиразні уявлення);
- сімейні ролі за інтелектуально-світоглядною функцією (50,9% опитаних мають про них хибні уявлення і 35,5% – невиразні уявлення);
- сімейні ролі за морально-психологічною функцією – (42,7% опитаних мають про них хибні уявлення і 40% – невиразні уявлення).

Вочевидь, що такі результати свідчать про те, що молодь має низький рівень знань про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів при

реалізації різних сімейних функцій. Це підтверджує гіпотезу нашого дослідження і дає змогу стверджувати, що через негативний вплив низки чинників об'єктивного і суб'єктивного характеру, навіть здобувачі вищої освіти, перебуваючи на дошлюбному етапі, не мають змоги отримувати науково-обґрунтовану інформацію про типологію шлюбних ролей. Отже формування особистості майбутнього сім'янина є проблемою, до вирішення якої потрібно залучати сукупність усіх наявних засобів, можливостей, продуктивних сил установи, що здійснює освітню діяльність на певних рівнях вищої освіти.

Після застосування психологічного інструментарію формування студентської молоді про сімейні ролі було проведене повторне вивчення рівня сформованості уявлень про сімейні ролі. З'ясувалося, що проведена робота з учасниками дослідження суттєво змінила розуміння ними типології сімейних ролей. Зокрема це стосується і тих питань, які раніше були проблемними для студентів, зокрема:

- знання функцій сім'ї (низький рівень сформованості уявлень зменшився на 38,2%, а високий – збільшився на 51,8%);

- знання сімейних ролей за інтелектуально-світоглядним чинником (низький рівень сформованості уявлень зменшився на 50,9%, а високий – збільшився на 65,5%);

- знання сімейних ролей за морально-психологічним чинником (низький рівень сформованості уявлень зменшився на 42,7%, а високий – збільшився на 71,8%);

- знання патологізуючих сімейних ролей (низький рівень сформованості уявлень зменшився на 55,8%, а високий – збільшився на 47,3%);

- знання сімейних ролей за матеріально-фінансовим чинником (низький рівень сформованості уявлень зменшився на 25,4%, а високий – збільшився на 39,1%);

- знання сімейних ролей за господарським чинником (низький рівень сформованості уявлень зменшився на 19,1%, а високий – збільшився на 27,3%);

– знання важливих варіантів поведінки шлюбних партнерів при виникненні сімейних конфліктів (низький рівень сформованості уявлень зменшився на 42,7%, а високий – збільшився на 51,8%).

Інтерпретація отриманих результатів свідчить про те, що авторська розробка здатна суттєво підвищити рівень сформованості уявлень студентської молоді про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів. Розуміння типології сімейних конфліктів сприяє формуванню істинної думки про функції сім'ї, типологію позитивних і патологізуючих сімейних ролей.

Статистичну значущість виявлених результатів аналізу змін рівня сформованості уявлень студентської молоді про сімейні ролі доведено відповідною математичною обробкою даних. Достовірність отриманих результатів підтверджено за допомогою G-критерію знаків. статистично достовірні розбіжності у розподілі учасників експерименту за рівнями сформованості уявлень про сімейні ролі шлюбних партнерів до та після застосування авторської розробки виявлено на рівні $p < 0,01$. Цим підтверджено достовірність гіпотези дослідження й доцільність використання психологічного інструментарію формування у студентської молоді уявлень про моделі поведінки подружжя.

Отже, формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі потребує системного підходу та рішучих дій щодо створення сприятливих умов у ЗВО для підготовки здобувачів вищої освіти до майбутнього сімейного життя. З цією метою нами запропоновано сукупність ефективних способів сприяння усвідомленню особистістю моделей поведінки членів сім'ї. Застосування авторської розробки буде сприяти усвідомленню студентами важливих моделей поведінки шлюбних партнерів та посиленню бажання розширяти свої уявлення про сімейні ролі та обов'язки. Крім того, психологічний інструментарій допоможе викладачам (кураторам) зрозуміти оптимальний алгоритм своїх дій в ролі суб'єктів формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі та обов'язки.

3.3. Практичні рекомендації майбутнім шлюбним партнерам щодо розподілу сімейних ролей та обов'язків

Майбутнім шлюбним партнерам, які прагнуть створити гармонійний сімейний союз жінки та чоловіка важливо спочатку ознайомитися зі статтями Сімейного кодексу України, який визначає засади шлюбу, особисті немайнові та майнові права і обов'язки подружжя, підстави виникнення, зміст особистих немайнових і майнових прав та обов'язків батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родичів [158]. Варто звернути увагу на те, що цим законом України чітко визначено, що сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. При цьому поведінка подружньої пари відображається через різні сімейні ролі, типологію яких, на жаль, у Сімейному кодексі не відображено. Однак в ньому розкрито важливі права та обов'язки подружжя, наприклад, у статті 54. чітко зазначено, що *«дружина, чоловік мають право розподілити між собою обов'язки в сім'ї»*. При цьому усі найважливіші питання життя сім'ї мають вирішуватися подружжям спільно, на засадах рівності. Це означає, що подружжя є, насамперед, шлюбними партнерами – співучасниками усіх сімейних справ, а отже компаньйонами (сімейна роль «компаньйона»). Таке розуміння майбутніми шлюбними партнерами своїх прав дозволяє запобігти появі деяких патологізуючих сімейних ролей, наприклад, «жертви», «маніпулятора», «начальника».

У статті 55. акцентується увага на *«обов'язку подружжя турбуватися про сім'ю»* і, зокрема, на тому, що дружина та чоловік відповідальні один перед одним, перед іншими членами сім'ї за свою поведінку в ній. Вказана стаття є надзвичайно важливою для усвідомлення людиною своєї ролі у сімейному житті та покликана сприяти осмисленню своєї здатності поводити себе відповідно до встановлених сімейних правил і норм.

Особливої уваги, в контексті розуміння майбутніми шлюбними партнерами важливих сімейних ролей, заслуговує стаття 150., яка визначає

обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини. Насамперед, мова йде про такі важливі моделі батьківської поведінки шлюбних партнерів як ролі вихователів та вчителів. Саме усвідомлення суті цих ролей здатне сприяти саморозвитку особистості як майбутнього сім'янина і своєї відповідальності за майбутніх дітей. Реалізація сім'єю виховної функції акумулюється у складних моделях батьківської поведінки: виховання, мотивування, вислуховування, навчання, надання мудрих порад тощо. Звідси стає очевидною необхідність розрізняти низку важливих батьківських ролей, наприклад, друга, мотиватора, порадирика та ін. Отже стаття 150 дає розуміння засадничих умов відповідального батьківства. Водночас вважаємо за доцільне, до її четвертого пункту «*батьки зобов'язані поважати дитини*» додати «та бути прикладом для неї». Таким чином, привертається увага майбутніх батьків до того, що вони мають бути прикладом тих, кого варто дитині наслідувати. Адже, як свідчить практика, батьки можуть мати винятковий авторитет для дитини і тим самим викликати бажання свідомо чи несвідомо копіювати їхню модель поведінки.

Загалом, враховуючи викладене вище, зі змісту статей Сімейного кодексу можна виокремити низку сімейних ролей як важливих моделей поведінки шлюбних партнерів (таблиця 3.19). Ознайомлення з такою типологією дозволить майбутнім шлюбним партнерам розширити своє уявлення про сімейні ролі та підвищити рівень своєї психологічної готовності до сімейного життя.

За результатами аналізу наукової літератури [6; 15; 16; 60; 127; 147; 182] та експериментального дослідження, ми дійшли висновку, що процес реалізації подружжям функцій сім'ї, розподілу сімейних ролей та обов'язків часто породжує деструктивні сімейні конфлікти. Майбутнім шлюбним партнерам доцільно звернути увагу, що першопричинами таких конфліктів можуть бути індивідуально-психологічні особливості подружжя, помилковий вибір шлюбного партнера, проживання молодого сім'ї з батьками, сімейні кризи тощо.

Що стосується помилкового вибору шлюбного партнера, то тут, насамперед, важливо виділити проблему міжособистісної несумісності, коли

шлюбні потенціали подружжя не співпадають [136]. Саме низький рівень міжособистісної сумісності шлюбних пар стає причиною реалізації подружжям різних моделей поведінки, а отже сімейної дисгармонії. Звідси виникає потреба у розумінні закономірностей вибору майбутнього шлюбного партнера;

– проживання молодого сім'ї з батьками досить часто породжує рольові конфлікти, коли старше покоління намагається домінувати, вмішуватися у життя дітей, а молода сім'я змушена: відстоювати свої кордони (*конфліктувати*), пристосовуватися до ситуації (*терпіти*), усунути від відповідальності за свою сім'ю (*відмовлятися від необхідності самостійного існування, продовжувати своє дитинство*) [118; 197].

Таблиця 3.19 – Результати виокремлення основних сімейних ролей зі змісту статей Сімейного кодексу

Обов'язки подружжя	Важливі сімейні ролі, які дозволяють втілювати обов'язки подружжя
Стаття 55	
«Піклуватися про побудову сімейних відносин»	Берегиня (захисник), мотиватор, організатор, розрадник, романтик
«Утверджувати повагу до матері та до батька»	Вихователь, гуру, лідер, медіатор, порадник, соціалізатор, співрозмовник, учитель
«Дбати про матеріальне забезпечення сім'ї»	Добувач, економіст, обліковець, покупець, підприємець, фінансист
Стаття 90	
«Дружина, чоловік взаємно зобов'язані брати участь у витратах, пов'язаних із хворобою або каліцтвом другого з подружжя»	Добувач, покупець, фінансист
Стаття 150	
«Батьки зобов'язані виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини»	Вихователь, друг, мотиватор, опонент, порадник, співрозмовник, учитель
«Батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток»	Берегиня (захисник), мотиватор, слухач, співрозмовник, спортсмен, учитель, розрадник
«Батьки зобов'язані забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати до самостійного життя»	Мотиватор, організатор, порадник
«Батьки зобов'язані поважати дитину»	Друг, медіатор, одностудець, порадник, співрозмовник

Майбутнім шлюбним партнерам потрібно знати, що сімейні проблеми,

пов'язані з розподілом (перерозподілом) сімейних ролей та обов'язків найчастіше можуть виникати при появі деяких нормативних та ненормативних сімейних криз [118; 168; 170; 182], зокрема: кризи *«прийняття на себе подружніх обов'язків»* (адаптація шлюбних партнерів до сімейного життя та один до одного), кризи *«засвоєння подружжям батьківських ролей і прийняття факту появи нового члена сім'ї»* (перехідний етап життєвого циклу сім'ї, що обумовлений фактором народження дитини), кризи *«включення дітей у зовнішню соціальну структуру»* (входження дитини до нової соціальної структури – дошкільний навчальний заклад, школа), кризи *«важка хвороба члена сім'ї»* (поява члена сім'ї з будь-якою серйозною соматичною чи нервово-психічною хворобою, алкоголізмом, наркоманією тощо), кризи *«повторний шлюб»* (адаптація шлюбних партнерів до сімейного життя, членів нової сім'ї, виконання батьківських обов'язків щодо рідних та нерідних дітей).

Майбутньому подружжю варто знати, що для запобігання сімейних конфліктів, детермінованих кризою *«прийняття на себе подружніх обов'язків»*, потрібно:

- ✓ вирішити проблеми сімейної ієрархії та розподілу сфер відповідальності,
- ✓ узгодити обов'язки та права,
- ✓ знайти баланс між особистими та сімейними потребами,
- ✓ встановити внутрішні кордони сім'ї і межі спілкування з друзями та родичами;

Для запобігання сімейних конфліктів, детермінованих кризою *«засвоєння подружжям батьківських ролей і прийняття факту появи нового члена сім'ї»* майбутнім шлюбним партнерам важливо знати, що:

- ✓ сім'я, яка очікує народження дитини, стоїть на порозі серйозних змін, тому потребує перерозподілу сфер відповідальності та обов'язків;
- ✓ зміни, що відбуваються з жінкою під час вагітності, впливають на її здатність виконувати певні сімейні ролі за господарською, інтимно-сексуальною, морально-психологічною функціями і, відповідно, на характер

взаємин подружжя;

✓ нормативні переживання, що супроводжують вагітність жінки, можуть змінюватися під впливом різних чинників і набувати хворобливого характеру (тривоги, побоювання, страхи). У деяких випадках може виникати відчуття покинутості, самотності, недовіри до оточуючих людей, майбутня мама може стати вимогливою, капризною, надмірно сентиментальною, ранимою, що вимагає від партнера терпіння, психологічної підтримки (*ролі порадника, розрадника, слухача, співрозмовника*) та виконання господарсько-побутових справ (*ролі господарника, кухара, покупця, прибиральника*);

✓ після народження дитини з'являються нові ролі «батька / мами» і велика кількість обов'язків. Виконання батьківських обов'язків потребує суттєвого розширення діапазону сімейних ролей від «няньки» до таких важливих ролей як «вихователь», «учитель»;

✓ батько може відчутти себе виключеним з сім'ї (*відчуття «емоційного голоду»*), переживати почуття ревнощів (*роль ревнивця*), спрямувати усі зусилля у професійну сферу, оскільки мама всю увагу спрямовує на дитину. Молода мама, яка очікує від чоловіка емоційної підтримки і допомоги, може ображатися та дратуватися. Подружжю важливо запобігати появі таких проблем, утримуватися від взаємних претензій;

✓ узгодженість, гнучкість і правильний розподіл сімейних ролей допоможе швидко подолати кризу *«засвоєння подружжям батьківських ролей і прийняття факту появи нового члена сім'ї»*.

Для запобігання сімейних конфліктів, детермінованих кризою *«включення дітей у зовнішню соціальну структуру»* шлюбним партнерам важливо знати, що:

✓ включення дітей у соціальну структуру може спричинити виникнення напруги у стосунках подружжя, невдоволення та розчарування через неприйняття членами сім'ї нових обов'язків і невдоволення батьківськими ролями;

✓ можуть з'являтися труднощі в адаптації дитини до нових соціальних

умов та її соматизація як вияви механізмів психологічного захисту (алергійні захворювання, гастрит, енурез, простудні захворювання);

✓ через невдалий розподіл сімейних ролей може виникнути перевантаження жінки і як наслідок емоційне та фізичне виснаження (втома, відчай, роздратування, бажання все покинути і страх щось змінити);

✓ подружжю потрібно бути готовим до подолання труднощів, пов'язаних з включенням дітей у соціальну структуру. Це потребує чіткого перерозподілу сімейних ролей, взаєморозуміння і взаємопідтримки;

Для запобігання сімейних конфліктів, детермінованих кризою «*важка хвороба члена сім'ї*», шлюбним партнерам важливо знати, що:

✓ у сім'ях, де з'явилася важкохвора людина, спостерігається поділ членів сім'ї за певними ролями: *роль головного опікуна*, на плечі якого лягає основне навантаження повсякденного догляду – життя цієї людини повністю концентрується на хворому, вона жертвує своїм особистим життям (ця людина найчастіше потребує від шлюбного партнера чи від дітей підтримки), *роль ситуативного опікуна*, який меншою мірою приймає участь в догляді за хворим, зберігає можливість реалізації особистих планів та інтересів;

✓ у сім'ях з важкохворою дитиною може спричинити виникнення напруги у стосунках подружжя, невдоволення та розчарування через відчай і відчуття вини;

✓ членам сім'ї потрібно бути готовими до подолання труднощів, пов'язаних з включенням дітей у соціальну структуру.

Важливо, щоб кожен з подружжя був проінформований про рольові очікування свого партнера. Для цього потрібно звернути увагу на знання шлюбними партнерами переліку основних сімейних ролей та процедури їх розподілу. Для виявлення таких уявлень доцільно звертатися до сімейних психологів (консультантів), які можуть використовувати діагностичні опитувальники «*Рольові очікування та прагнення у шлюбі*» (РОП) (автори А. Волкова, Т. Трапезникова), «*Розподіл ролей в сім'ї*» (автори Ю. Альошина, Л. Гозман, Є. Дубровська), «*Сімейні ролі*» (автори Дж. Огден, Е. Зевін,

адаптований О. Черніковим) «Діагностика сімейних ролей подружжя» (автори Д. Карпова, Є. Потапчук). Порівняння оцінок рівня виконання сімейних ролей дозволить з'ясувати *відповідність взаємних очікувань* шлюбних партнерів реальній рольовій поведінці, а також запобігти появі *и проблемних сфер розподілу сімейних ролей*.

Практика свідчить, що індивідуально-психологічні особливості шлюбних партнерів можуть породжувати неузгоджень рольових взаємних очікуваннях партнерів та появу взаємних претензій. Для запобігання сімейних конфліктів майбутнім сімейним партнерам доречно осмислити інформацію про:

– особливості вияву кризи, пов'язаної з невдоволенням розподілом сімейних ролей і обов'язків: *небажання чи нездатність шлюбних партнерів виконувати певні сімейні ролі (наприклад, слабкий, бездіяльний партнер не може виконувати роль «активіста», неохайному важко виконувати роль «акуратиста», песимісту проблемно бути «оптимістом», тощо), самоусування від виконання домашніх обов'язків (наприклад, партнер може свідомо уникати ролі «господарника», «коханця», «няньки», «опонента», «прибиральника»);*

– першопричини появи та характер патологізуючих сімейних ролей, що відображають моделі поведінки з психотравмуючий впливом на членів сім'ї (наприклад, ролі «девіанта», «жертви», «інфантила», «мораліста», «начальника», «нетямущого», «ревнивця», «садиста» та ін.). З'ясовуються можливі дитячі психологічні травми члена сім'ї, які можуть сприяти появі таких ролей (*комплекси жертви чи садиста як результат авторитарного виховання батьками; схильність до девіантної поведінки як результат відстороненого стилю виховання, недостатньої уваги в дитинстві*). Також звертається увага на можливі нервово-психічні розлади, що здатні бути підґрунтям для появи патологізуючих моделей поведінки шлюбних партнерів;

– вплив моделі батьківської сім'ї на розвиток міжособистісних стосунків у подружній парі (*наприклад: автономний розподілі сімейних ролей у батьківській сім'ї може стати причиною того, що доросла дитина хоче у*

своїй сім'ї теж певної автономності, що не завжди подобається партнеру, який ріс в сім'ї з демократичним розподілом ролей; син, який виріс в сім'ї, де батько ніколи не мив посуд, може вважати це не чоловічою справою і принципово уникати такої ролі у своїй сім'ї).

Також доцільно знати, що ролевим конфліктом можна маскувати інші сімейні проблеми, наприклад, *самоствердження одного з партнерів, сексуальна дезадаптація, залежність від батьківської сім'ї, прагнення отримати увагу, тощо.*

Майбутнім партнерам потрібно навчитися усвідомлювати свої потреби, що відображаються у вимогах до партнера, а також здійснювати пошук альтернативних способів їх задоволення. Мова йде про здатність подружжя усвідомлювати:

– свої потреби (інтелектуально-світоглядні, інтимно-сексуальні, морально-психологічні, репродуктивні, господарсько-побутові, матеріально-фінансові), що є підґрунтям для висування певних вимог до партнера;

– свої потреби, які хочеться задовольнити в обхід моральним уявленням людини за допомогою певних «потенційних ролей» зі сприятливими для цього властивостями (наприклад, потреба садиста у жорстокості може задовольнятися через ролі «ревнивого партнера», «суророго вихователя», «коханця-садомазохіста»);

– альтернативні способи задоволення своїх потреб (заміна, компроміс, переключення).

Майбутнім шлюбним партнерам варто вміти узгоджувати сімейні обов'язки та очікувані моделі поведінки, використовуючи реорганізацію сімейної структури, створюючи простір для її структурних змін за рахунок надання членам сім'ї можливостей для апробації нових ролей:

– *визначення внутрішніх кордонів сім'ї*: розуміння членами сім'ї характеру внутрішніх кордонів сім'ї та особливостей функціонування її членів в межах окремих підсистем (усвідомлення внутрішніх кордонів, досягнення згоди з приводу того, хто і яким чином включений в конкретну підсистему, хто

і за що відповідає);

– *зміна перспектив*: члени сім'ї можуть отримувати новий досвід та розширяти діапазон поведінкових реакцій (наприклад: жінка може змінити ролі «домогосподарки», «хатньої робітниці», «прибиральниці» на ролі «підприємця» (організувати прибуткові для сім'ї справи) чи «дизайнера» (підтримувати та удосконалювати дизайн житла); чоловік може змінити роль «трудоголіка» на роль «масовика» (дбати про відпочинок та розваги членів сім'ї), «романтика» (створювати романтичну атмосферу) тощо);

– *особистісне зростання та самопізнання членів сім'ї*: набуття членами сім'ї нового досвіду та розширення своїх функціональних можливостей за допомогою зміни місця в системі сімейних взаємин та апробації нових ролей (наприклад, спробувати себе в ролі «гіда» (знайомити членів сім'ї з природою та історичними пам'ятками), «креативщика» (робити життя сім'ї цікавішим і яскравішим), «спортмена» (залучати власним прикладом членів сім'ї до здорового способу життя) тощо);

– *зміна сімейної підсистеми за допомогою звернення члена сім'ї до сімейного психолога*. Організація роботи психолога з одним із членів сім'ї може сприяти зміні його сімейного статусу та моделі поведінки (наприклад, сприяти відмові від ролі «ледаря», «ревнивця», «жертви», «песиміста», «трудоголіка», тощо).

Загалом майбутнім шлюбним партнерам потрібно усвідомлювати свої обов'язки та відповідальність за виконання сімейних ролей і знати основні правила гармонійних сімейних стосунків. За цими правилами шлюбні партнери повинні втілювати позитивні моделі поведінки [135], а саме:

✓ прагнути подібатися своєму партнеру та виявляти турботу (флірт, компліменти, приємні сюрпризи), бути цікавим співрозмовником, мотиватором, радником, розрадником, романтиком;

✓ уважно слухати партнера і коректно висловлювати свої думки щодо розподілу ролей та координації сімейних планів. Важливо використовувати кожен вільну хвилину для розмови з рідними людьми;

✓ не ображати і не ображатись (*запобігання конфліктів та збереження психічного здоров'я*)

✓ демонструвати дітям приклад гармонійних сімейних стосунків, оберігати їхню психіку від травм і бути для них мудрим радником і мотиватором особистісного розвитку;

✓ організувати відпочинок та розваги для сім'ї для відновлення душевного та фізичного здоров'я.

Отже, як висновок потрібно зазначити, що майбутнім шлюбним партнерам на дошлюбному етапі важливо засвоїти основи шлюбу та сім'ї, усвідомлювати свої права та обов'язки, а також знати закономірності розподілу і перерозподілу сімейних ролей на різних етапах сімейного життя.

Запропоновані нами науково-обґрунтовані пропозиції допоможуть майбутнім шлюбним партнерам усвідомити свою відповідальність та ефективні моделі поведінки щодо запобігання сімейних конфліктів, детермінованих кризами «прийняття на себе подружніх обов'язків», «засвоєння подружжям батьківських ролей і прийняття факту появи нового члена сім'ї», «включення дітей у зовнішню соціальну структуру», «важка хвороба члена сім'ї», «повторний шлюб».

Висновки до третього розділу

1. Обґрунтовано типологію сімейних ролей як основи для формування уявлень молоді про моделі поведінки шлюбних партнерів З'ясовано, що: реалізація сім'єю інтелектуально-світоглядної функції здійснюється за допомогою таких основних сімейних ролей як: винахідник, вихователь, гід, гуру, експерт, естет, інтелектуал, компаньйон, лідер, медіатор, модник, одностудець, опонент, радник, прагматик, слухач, соціалізатор, співрозмовник, спортсмен, учитель тощо; реалізація сім'єю морально-психологічної функції здійснюється за допомогою таких сімейних ролей як:

активіст, акуратист, альтруїст, батько (мама), берегиня (захисник), донька (син), друг, жартівник, зять (невістка), ініціатор, контролер, креативщик, миротворець, мораліст, мотиватор, оптиміст, розрадник тощо; реалізація сім'єю інтимно-сексуальної функції здійснюється за допомогою таких основних сімейних ролей як: коханець, репродуктор, романтик тощо; реалізація сім'єю господарської та матеріально-фінансової функцій здійснюється за допомогою таких сімейних ролей як: годувальник, господарник, дбайливець, дизайнер, дієтолог, добувач, економіст, кухар, масовик, медик, нянька, організатор, обліковець, підприємець, покупець, прибиральник, ремонтник, садівник, стиліст, фінансист тощо.

2. Технологія формування уявлень про сімейні ролі відображає сукупність способів сприяння усвідомленню особистістю моделей поведінки членів сім'ї (насамперед, ролей шлюбних партнерів), які забезпечують типове реагування на ситуацію рольового розподілу відповідно до сформованої в неї життєвої позиції. Розроблено психологічний інструментарій формування у студентської молоді уявлень про моделі поведінки подружжя. Метою розробки є поглиблення знань студентської молоді про важливі сімейні ролі та усвідомлення моделей поведінки шлюбних партнерів, що здатні впливати на гармонію сімейного життя. За структурою психологічний інструментарій складається з двох блоків лекційних та практичних занять: Блок 1. Позитивні сімейні ролі (мета – формування уявлень студентів про сутність та типологію важливих сімейних ролей та сфери їх розподілу). Лекційне заняття «Сімейні ролі як моделі поведінки подружжя», практичні заняття «Розподіл сімейних ролей за інтелектуально-світоглядною функцією сім'ї», «Розподіл сімейних ролей за морально-психологічною функціями сім'ї», «Розподіл сімейних ролей за господарською та матеріально-фінансовою функціями сім'ї»; Блок 2. Патологізуючі сімейні ролі (мета – формування уявлень студентів про сутність та типологію патологізуючих сімейних ролей). Лекційне заняття «Патологізуючі сімейні ролі як деструктивні моделі поведінки шлюбних партнерів», практичні заняття «Визначення патологізуючих сімейних ролей»,

«Визначення конфліктних моделей поведінки шлюбних партнерів», «Запобігання сімейних конфліктів та мотивування шлюбного партнера до втілення позитивних моделей поведінки».

3. Після застосування авторської розробки серед учасників дослідження на 71,8% збільшилася кількість тих, хто виявляє високий рівень сформованості уявлень про сімейні ролі за морально-психологічним чинником; на 65,5% – за інтелектуально-світоглядним чинником; на 39,1% – за матеріально-фінансовим чинником та 27,3% – за господарським чинником. Крім того, на 47,3% збільшився рівень сформованості уявлень студентів про патологізуючі сімейні ролі. Отже, результати експериментальної перевірки психологічного інструментарію формування студентської молоді про сімейні ролі вказують на його ефективність і підтверджують припущення про те, що обґрунтування моделей поведінки шлюбних партнерів, за допомогою яких реалізуються сімейні функції та розробка на цій основі психологічного інструментарію формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі будуть сприяти поглибленню їхніх знань про важливі сімейні ролі та усвідомлення моделей поведінки шлюбних партнерів.

4. За результатами теоретичного та емпіричного вивчення проблеми формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі розроблено практичні рекомендації майбутнім шлюбним партнерам щодо розподілу сімейних ролей та обов'язків. Вони відображають науково-обґрунтовані пропозиції, виконання яких буде сприяти усвідомленню майбутніми шлюбними партнерами особливостей розподілу сімейних ролей і обов'язків та запобігання сімейних конфліктів. важливих статтях Сімейного кодексу України, які покликані сприяти усвідомленню молодою людиною своєї ролі у сімейному житті та осмисленню своєї здатності поводити себе відповідно до встановлених сімейних правил і норм. Практичні рекомендації допоможуть майбутнім шлюбним партнерам усвідомити свою відповідальність та ефективні моделі поведінки щодо запобігання сімейних конфліктів, детермінованих кризами «прийняття на себе подружніх обов'язків», «засвоєння подружжям

батьківських ролей і прийняття факту появи нового члена сім'ї», «включення дітей у зовнішню соціальну структуру», «важка хвороба члена сім'ї», «повторний шлюб».

Основні результати цього етапу дослідження було опубліковано в таких працях автора [67; 68; 128; 129; 130; 134; 135].

ВИСНОВКИ

1. Аналіз наукових досліджень уявлень молоді про сімейні ролі та їх типологію свідчить, що вивчення цього проблемного питання у психолого-педагогічній літературі характеризується фрагментарністю й відсутністю теоретичних та експериментальних розробок. Окрім того, у змісті Сімейного кодексу не має жодної статті, яка б давала чітке розуміння суті сімейних ролей та їх переліку. Відсутність науково-обґрунтованої інформації про моделі поведінки шлюбних партнерів при реалізації сімейних функцій обумовлює низький рівень знань молоді про сімейні ролі.

Уточнено психологічну сутність сімейних ролей як моделей поведінки членів сім'ї, що необхідні для реалізації сімейних функцій. Виявлено, що серед широкого конгломерату проблемних питань підготовки молоді до сімейного життя, не розробленими залишаються питання, що стосуються типології сімейних ролей за інтелектуально-світоглядною, морально-психологічною, інтимно-сексуальною, матеріально-фінансовою і господарською функціями сім'ї.

2. З'ясовано, що поняття «уявлення молоді про сімейні ролі шлюбних партнерів» відображає стійкі переконання молодої людини, які забезпечують типове реагування на ситуацію рольового розподілу сімейних обов'язків відповідно до сформованої в неї життєвої позиції. Психологічна структура уявлень студентської молоді про сімейні ролі відображає три взаємопов'язаних компоненти: когнітивний – система знань про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів, емоційно-оцінний – ставлення до сімейного життя та обов'язків у майбутній сім'ї, поведінковий – ідентифікаційна поведінка в ролі майбутнього шлюбного партнера. Ця інформація уможливорює підбір ефективних прийомів та методів пізнання предмету дослідження і конкретизації наукового пошуку.

3. Визначено чинники, від яких залежить уявлення студентської молоді про сімейні ролі, зокрема: чинники *об'єктивного характеру*: батьківська сім'я

молодої людини, близьке оточення (друзі), освітнє середовище закладу освіти, засоби масової інформації, суспільна думка, а також чинники *суб'єктивного характеру*: вмотивованість (прагнення здобути знання про моделі поведінки шлюбних партнерів, оволодіти роллю сім'янина); емоційна рефлексія (ставлення до сімейного життя та обов'язків у майбутній сім'ї); освіченість (наявність знань про сімейно-шлюбне життя); соціальна зрілість (засвоєння зразкових норм сімейно-шлюбного життя та усвідомлення своєї відповідальності за майбутню сім'ю); темперамент та характер (активність як здатність бути енергійним, діяльним; відповідальність як здатність відповідати за свої вчинки, дії, слова; наполегливість як здатність завзято досягати певної мети; старанність як здатність дбайливо та ретельно виконувати роботу; терплячість як здатність виявляти терпіння під час самовдосконалення та ін.).

4. Встановлено, що формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі буде ефективним за таких психологічних умов: наявність у студентів бажання розширяти свої уявлення про сімейні ролі та обов'язки; наявність у викладачів (кураторів) знань, умінь, навичок та бажання формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі та обов'язки; наявність психологічного інструментарію формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі; розміщення у популярних соціальних сітках психологічних матеріалів про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів; створення студентських гуртків для вивчення моделей гармонійних сімейних стосунків.

5. Обґрунтовано типологію сімейних ролей як основи для формування уявлень про моделі поведінки шлюбних партнерів З'ясовано, що: реалізація сім'єю інтелектуально-світоглядної функції здійснюється за допомогою таких основних сімейних ролей як: винахідник, вихователь, гід, гуру, експерт, естет, інтелектуал, компаньйон, лідер, медіатор, модник, одиодумець, опонент, порадник, прагматик, слухач, соціалізатор, співрозмовник, спортсмен, учитель тощо; реалізація сім'єю морально-психологічної функції здійснюється за допомогою таких сімейних ролей як: активіст, акуратист, альтруїст, батько

(мама), берегиня (захисник), донька (син), друг, жартівник, зять (невістка), ініціатор, контролер, креативщик, миротворець, мораліст, мотиватор, оптиміст, розрадник тощо; реалізація сім'єю інтимно-сексуальної функції здійснюється за допомогою таких основних сімейних ролей як: коханець, репродуктор, романтик тощо; реалізація сім'єю господарської та матеріально-фінансової функцій здійснюється за допомогою таких сімейних ролей як: годувальник, господарник, дбайливець, дизайнер, дієтолог, добувач, економіст, кухар, масовик, медик, нянька, організатор, обліковець, підприємець, покупець, прибиральник, ремонтник, садівник, стиліст, фінансист тощо.

Також визначено типологію патологізуючих сімейних ролей, що: детерміновані фізіологічною та психічною залежністю особи: алкоголік, ігроман, наркоман, ревнивець, сексоголік, трудоголік, фанатик, шопоголік; відображають залежність від шлюбного партнера: безхребетник; вигнанець; жертва; інфантил; мученик; невдаха; нетямущий; скиглій; відображають зверхнє та зневажливе ставлення до членів сім'ї: грубіян; егоїст; мегаломан; нарцис; насильник; садист; самодур; цинік.

6. За результатами дослідження розроблено психологічний інструментарій формування у студентської молоді уявлень про моделі поведінки подружжя як сукупність інформації про план дій, методики та практики формування у студентської молоді уявлень про моделі поведінки шлюбних партнерів. Метою розробки є поглиблення знань студентської молоді про позитивні та патологізуючі сімейні ролі, усвідомлення моделей поведінки шлюбних партнерів, що здатні впливати на гармонію сімейного життя. За структурою психологічний інструментарій складається з двох блоків лекційних та практичних занять: Блок 1. Позитивні сімейні ролі (мета – формування уявлень студентів про сутність та типологію важливих сімейних ролей та сфери їх розподілу). Лекційне заняття «Сімейні ролі як моделі поведінки подружжя», практичні заняття «Розподіл сімейних ролей за інтелектуально-світоглядною функцією сім'ї», «Розподіл сімейних ролей за морально-психологічною функціями сім'ї», «Розподіл сімейних ролей за господарською та матеріально-

фінансовою функціями сім'ї»; Блок 2. Патологізуючі сімейні ролі (мета – формування уявлень студентів про сутність та типологію патологізуючих сімейних ролей). Лекційне заняття «Патологізуючі сімейні ролі як деструктивні моделі поведінки шлюбних партнерів», практичні заняття «Визначення патологізуючих сімейних ролей», «Визначення конфліктних моделей поведінки шлюбних партнерів», «Запобігання сімейних конфліктів та мотивування шлюбного партнера до втілення позитивних моделей поведінки».

7. Аналіз результатів експериментальної перевірки авторської розробки методами математичної статистики дозволило підтвердити достовірність змін, що відбулися у рівнях сформованості уявлень учасників дослідження про сімейні ролі на рівні значущості $p < 0,01$. Це вказує на те, що запропонований нами психологічний інструментарій може суттєво підвищити рівень сформованості уявлень студентської молоді про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів.

8. Осмислення результатів теоретичного та емпіричного вивчення проблеми формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі дозволило розробити практичні рекомендації майбутнім шлюбним партнерам щодо розподілу сімейних ролей та обов'язків. Вони відображають науково-обґрунтовані пропозиції, виконання яких сприяє усвідомленню майбутніми шлюбними партнерами моделей поведінки шлюбних партнерів, особливостей розподілу сімейних ролей та обов'язків, а також запобіганню сімейних конфліктів.

Перспективними напрямками подальших розвідок цієї проблеми є дослідження сімейних ролей як моделей батьківської поведінки та вивчення можливостей розробки для впровадження у систему освіти навчальної дисципліни «Психологія відповідального батьківства».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Г. С. Вікова психологія : навчальний посібник для студентів вузів. Москва : Академія, 1997. 704 с.
2. Абульханова К. А. Психология и сознание личности (Проблемы методологии, теории и исследования реальной личности) : избранные психологические труды. Москва : Московский психолого-социальный институт; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 1999. 224 с.
3. Агеев В. С. Психологические и социальные функции полоролевых стереотипов (Обзор зарубежных исследований). *Вопросы психологии* : журнал. 1987. № 2. С. 152–158.
4. Адлер А. Наука жить : [пер. с англ. и нем. А. А. Юдин, Е. О. Любченко]. Киев : Port-Royal, 1997. 34 с.
5. Аккерман Н. Семейный подход к супружеским расстройствам. *Семейная психотерапия* / Э. Г. Эйдемиллер, Н. В. Александрова, В. В. Юстицкис. Санкт-Петербург : Питер, 2000. С. 225–241.
6. Алёшина Ю. Е., Борисов И. Ю. Ролевая дифференциация как комплексный показатель отношений супругов. *Вестник МГУ* : журнал. Серия 14. Психология. 1989. № 3. С. 44–52.
7. Алёшина Ю. Е., Волович А. С. Проблемы усвоения ролей мужчины и женщины. *Вопросы психологии* : журнал. 1991. №4. С. 74–83.
8. Алёшина Ю. Е., Гозман Л. Я., Дубровская Е. М. Социально-психологические методы исследования супружеских отношений : спецпрактикум по социальной психологии. Москва : Изд-во МГУ, 1987. 120 с.
9. Амджадин Л., Андреева Т. В. Психология современной семьи : монография. Санкт-Петербург : Речь, 2005. 436с.
10. Анастаси А. Психологическое тестирование : [пер. с англ.] : в 2 кн. Кн. 1. Москва : Педагогика, 1982. 316 с
11. Андреева Г. М. Социальная психология. Москва : Аспект Пресс, 2010. 368 с.

12. Андреева Т. В. Психология современной семьи : монография. Санкт-Петербург, 2012. 436 с.
13. Андреева Т. В. Семейная психология. Санкт-Петербург, 2004. 382 с.
14. Андреева Т. В. Социальная психология семейных отношений. Санкт-Петербург, 1998. 100 с.
15. Антонюк Е. В. Представления супругов о распределении ролей и становление ролевой структуры молодой семьи : дисс. ... канд. психол. наук. Москва, 2012. 169 с.
16. Арутюнян М. Ю. О Распределении обязанностей в семье и отношения между супругами. *Семья и социальная структура* / отв. ред. М. С. Мацковский. Москва, 1987. С. 53–70.
17. Аугустинавичюте А. Исследования и совместимость в семье. *Семья и личность* : кн. тезисов. Москва : Сфера, 1981. С. 76–77.
18. Афанасьєва Ю. В. Чинники дисфункції сучасної української сім'ї як об'єкта державної демографічної політики. *Соціальна і гуманітарна політика*. Харків, 2014. С. 309–314.
19. Багаутдинов А. М., Сафина Л. З. Современная студенческая семья как объект социологического исследования. *Вестник Башкирского университета*. 2013. Т. 15. С. 1282–1284.
20. Балабух І. М. Трансформація сімейно-шлюбних орієнтацій сучасної української молоді. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Київ, 2009. № 4. С. 5.
21. Барсукова С. В., Чуланов В. А. Трансформация гендерных семейных ролей в оценках современной студенческой молодежи. *Вестник ЮРГТУ (НПИ)* : журнал. 2014. № 4. С. 75–81.
22. Берн Э. Игры, в которые играют люди (психология человеческих взаимоотношений). Люди которые играют в игры (психология человеческой судьбы). Москва : ФАИР-ПРЕСС, 2002. 480 с.
23. Бех І. Д. Особистісно-зорієнтоване виховання. Київ : ІЗМН, 1998. 203 с.

24. Білик О. Розвиток особистості в сімейній парі. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Психологія»*. 2014. Вип. 2 (2). С. 5–7.
25. Білуха М. Т. *Методологія наукових досліджень* : підручник. Київ : АБУ, 2002. 480 с.
26. Биктагірова Г. Ф., Муртазіна Э. И. *Психология и педагогика семьи* : учеб. пособ. Казань : Бриг, 2015. 232 с.
27. Борисенко Ю. В., Портнова А. Г. Проблема отцовства в современном обществе. *Вопросы психологии*, 2006. №3. С. 122–130 с.
28. Бочелюк В. Й. *Методика та організація наукових досліджень із психології* : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 360 с.
29. Булах І. Є., Мруга М. Р. *Створюємо якісний тест* : навч. посіб. Київ : Майстер-клас, 2006. 160 с.
30. Варга А. Я., Драбкина Т. С. *Системная семейная психотерапия. Краткий лекционный курс*. Санкт-Петербург : Речь, 2001. 144 с.
31. Венгер Г. С. Досвід сімейних стосунків у дистантній і традиційній сім'ях. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. Вип. 29. С. 147–154.
32. Венгер Г. С. Порівняльний аналіз особливостей якості сімейного життя в традиційних і дистантних сім'ях. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. Вип. 30. С. 110–125.
33. Венгер Г. С. Психологічні особливості ролевих стосунків у дистантних сім'ях. *Проблеми сучасної психології*: зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. Вип. 27. С. 103–116.
34. Выготский Л. С. *Педагогическая психология*. Москва : Педагогика, 1991. 284 с.

35. Витек К. Проблемы супружеского благополучия : [пер. с чешск.]. Москва : Прогресс, 1988. 144 с.
36. Вишневецкая А. Психологические проблемы студенческой семьи. *Актуальные вопросы современной психологи* : журнал. 2015. Ч. 3. С. 46–48.
37. Волкова А. Н. Методические приемы диагностики супружеских затруднений. *Вопросы психологии* : журнал. 1985. №5. С. 110–116. URL : <https://psylab.com.ua/tools>
38. Волкова А. Н. Социально-психологические факторы супружеской совместимости : дисс. ... канд. психол. наук. Москва : МПГУ, 1999. 236 с.
39. Волкова А. Н., Трапезникова Т. М. Методические приемы диагностики супружеских отношений. *Вопросы психологии* : журнал. 2002. № 5. С. 110–116.
40. Гнусина А. В. Особенности ролевых ожиданий и притязаний будущих супругов (по результатам исследования). *International Scientific Review of the Problems and Prospects of Modern Science and Education : IX International Science Conference*, 2016. № 1 (11). (United Kingdom, London, 13-14 January).
41. Головаха И. Е., Панина Н. В. Психология человеческого взаимопонимания. Киев : Политиздат Украины, 1989. 189с.
42. Головнева И. В. Изменение традиционных внутрисемейных ролей: новые модели поведения и конфликты. *Практична психологія та соціальна робота* : науково-практичний та освітньо-науковий журнал. Київ : Соціс, 2006. № 4. С. 12–16.
43. Горецька О., Сердюк Н. Психологія сім'ї : навч. посібн. для студентів спец-ті «Практична психологія», «Початкова освіта». Бердянськ, 2015. 216 с.
44. Горностай П. П., Кісарчук З. Г. Культурні особливості рольової поведінки та психологічна допомога. *Практична психологія в контексті культур* / Кісарчук З. Г. Київ : НікаЦентр, 1998. С. 119–124.
45. Горностай П. П. Личность и роль: ролевой поход в социальной психологи личности. Киев : Интерпресс ЛТД, 2007. 312 с.
46. Гребенников И. В. Основы семейной жизни. Москва, 2007. 356 с.

47. Гусак Н. І. Підготовка юнаків-старшокласників до виконання соціальних ролей чоловіка та батька : дис. ... канд. пед. наук / Луганський нац. пед. університет імені Т. Шевченка. Луганск, 2005. 222 с.
48. Дементьева І. Ф. Негативні фактори виховання дітей у неповній сім'ї. *Соціологічні дослідження* : журнал. 2001. № 11. С. 102–112.
49. Демидова Т. А. Особливості формування уявлень про майбутню сім'ю у старшокласників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2003. 24 с.
50. Джеймс М. Брак и любовь : [пер. с англ.]. Москва, 1985. 82 с.
51. Диагностика здоровья. Психологический практикум / под ред. проф. Г. С. Никифорова. Санкт-Петербург : Речь, 2011. 950 с.
52. Диагностика семьи. Методики и тесты : учебное пособие по психологии семейных отношений / под ред. Д. Я. Райгородского. Самара : Изд. дом Бахрах, 2004. 736 с.
53. Добрынина О. А. Проблема формирования благоприятного социально-психологического климата семьи. Москва : Изд-во МГУ, 1993. 188 с.
54. Долинська Л. В., Демидова Т. А. Підготовка молоді до сімейного життя. (Соціально-психологічний тренінг) : навч.-метод. посіб. Київ, 2002. 74 с.
55. Дружинин В. Н. Экспериментальная психология : учебник для вузов. 2-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 320 с.
56. Евграфова Ю. А. Изучение связи распределения семейных ролей и конфликтов в молодых супружеских парах. *Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии* : журнал. 2013. №34. С. 105–109.
57. Елизаров А. Н. К проблеме поиска основного интегрирующего фактора семьи. *Вестник Московского университета. Серия 14. Психология*. 1996. №1. С. 26–34.
58. Зацепин В. И., Бучинска Л. М., Гавриленко И. Н. и др. Семья. Социально-психологические и этические проблемы. Киев : Политиздат, 1989. 255 с.
59. Зозуль Т. В. Психологічні особливості розподілу сімейних ролей у

подружніх парах із суттєвою різницею у віці. *Психологія і особистість* : наук. журнал / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, Полтав. нац. пед. ін-т ім. В. Г. Короленка. 2016. № 1 (9). С. 129–138.

60. Іванова І. Ф. Гендерні стереотипи розподілу сімейних ролей в українській родині. *Наукові праці. Серія Соціологія* : наук.-метод. журнал. / Інститут соціології НАН України. 2017. Випуск 246. Том 258. С. 169–174.

61. Ивлева В.В. Семейная психология. Минск : Современная школа, 2006, 606 с.

62. Ильин Е. П. Психология общения и межличностных отношений. Санкт-Петербург : Питер, 2009. 576 с.

63. Калинина Р. Р. Введение в психологию семейных отношений. Санкт-Петербург : Речь, 2008. 351 с.

64. Канішевська Л. В. Теоретико-методичні основи виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів. Київ : Компринт, 2016. 403 с.

65. Карасевич А. П. Формування готовності студентської молоді до створення сім'ї : дис. ... канд. пед. наук. Київ : Інститут проблем виховання Академії педагогічних наук України, 2009. 174 с.

66. Карпова Д. Є. Аналіз сімейних ролей шлюбних партнерів у контексті задоволення матеріально-побутових проблем. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців* : тези допов. VI Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Хмельницький, 22-23 березня 2018 р.) / Хмельницький національний університет. Хмельницький, 2018. С. 21–22.

67. Карпова Д. Є. Аналіз уявлень студентської молоді про сімейні ролі шлюбних партнерів. *Актуальні проблеми психологічної теорії та практики* : матер. V Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Вінниця, 28 березня 2017 р.) / за заг. ред. проф. О. В. Бацилевої. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. С. 67–70.

68. Карпова Д.Є., Потапчук Є. М. Особливості розподілу сімейних ролей

за основними функціями сім'ї. *Sciences of Europe*. Praha, Czech Republic, 2021. №63. VOL 4. P. 48–51. ULR : <https://www.europe-science.com/wp-content/uploads/2021/02/VOL-4-No-63-2021.pdf>

69. Карпова Д. Є. Психологічний аналіз сімейних ролей шлюбних партнерів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Психологічні науки»*. Херсон : Гельветика, 2016. Вип. 4. С. 41–45.

70. Карпова Д. Є. Психологічний зміст та функції уявлень студентської молоді про сімейні ролі шлюбних партнерів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Психологічні науки»*. Херсон : Гельветика, 2017. Вип. 2. Том 2. С. 8–14.

71. Карпова Д. Є. Розподіл сімейних ролей шлюбними партнерами у сучасній сім'ї. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців* : тези допов. VII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 11-12 квітня 2019 р.) / Хмельницький національний університет. Хмельницький : ХНУ, 2019. С. 52–53.

72. Карпова Д. Є. Ролева структура як важливий елемент сімейної системи. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців* : тези допов. VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 9-10 квітня 2020) / Хмельницький національний університет. Хмельницький : ХНУ, 2020. С. 45–47.

73. Карпова Д. Є. Соціально-психологічні чинники, що сприяють усвідомленню молоддю сімейних ролей. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Психологічні науки»*. Херсон : Гельветика, 2016. Вип. 5. Том 2. С. 109–113.

74. Карпова Д. Є. Соціально-психологічні чинники, що сприяють усвідомленню молоддю сімейних ролей. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців* : тези допов. V Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 30-31 березня 2017 р.) / Хмельницький національний університет. Хмельницький : ХНУ, 2017. С. 18–19.

75. Карпова Д. Є. Усвідомлення молоддю соціальних ролей шлюбних партнерів як психологічна проблема. *Актуальні наукові психологічні та педагогічні дослідження сучасності* : тези та статті допов. VI Всеукр. наук. Інтернет-конф. (м. Умань, 26-27 жовтня 2017 р.) / відповід. ред. Г. М. Ржевський, Т. Д. Перепелюк. Київ : НУБіП, 2017. С. 51–53.

76. Кісарчук З. Г., Єрмусевич О. І. Психологічна допомога сім'ї : навч. посіб. Київ : Главник, 2006. 127 с.

77. Кляпець О. Я. Психологічні чинники вибору молодою людиною цивільного шлюбу : дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2004. 178 с.

78. Ковалев С. В. Психология современной семьи. Москва : Просвещение, 1988. 184 с.

79. Коваленко А., Балика Є. Життєві цінності подружжя як чинник задоволеності шлюбом. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Психологія»*. 2015. Вип. 2 (4). С. 59–62.

80. Ковальчук В. В., Моїсєєв Л. М. Основи наукових досліджень : навч. посібник. 5-е вид. Київ : Професіонал, 2008. 240 с.

81. Ковальчук І. В. Соціальна підтримка дітей та молоді з дистантних сімей на ринку праці в Україні : навч. посіб. Чернівці : Рута, 2007. 88 с.

82. Колпакова А. В., Литягина Е. В. Готовность к изменениям, ролевые предпочтения и психологический комфорт в современных молодых семьях в первый год после заключения брака. *Вестник науки и образования* : журнал. 2018. №8 (44). С. 94–99.

83. Коськіна Д. Смишлужиттєві орієнтації одружених осіб в контексті їх функціонально-рольової взаємодії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Психологія»*. 2015. Вип. 1 (3). С. 65–67.

84. Кон И. С. Психология ранней юности. Москва : Просвещение, 1989. 286 с.

85. Корольчук М. С. Психология семейных взаимоотношений. Київ : Ніка-центр, 2011. 296 с.

86. Король Л. М., Максимець С. М. Психологічні чинники впливу ЗМІ на формування особистості сучасної молоді : *Наука і освіта* : журнал. 2014. №5. С. 157–162.
87. Кравець В. П. Теорія і практика дошлюбної підготовки молоді. Київ : Київська правда, 2000. 688 с.
88. Кравченко К. В. Про вплив особистісної зрілості подружжя на ставлення до дитини. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. Вип. 30. С. 309–318.
89. Крамченкова В. О. Психологія сім'ї. Харків : Новое слово, 2010. 238 с.
90. Кратохвил С. Психотерапия семейно-сексуальных дисгармоний : [пер. с чешск.]. Москва : Медицина, 1991. 336 с.
91. Кузьмук О. М. Кризова сім'я як приклад соціально вразливої категорії населення: соціологічний аналіз феномену. *Нова парадигма* : журнал. Київ, 2015. № 126. С. 104–111.
92. Лагойда Н. Г. Современная студенческая семья: особенности и проблемы функционирования. *Вестник Бурятского государственного университета*. 2009. №5. С. 248–255.
93. Левицька Т. Л. Фактори, що впливають на розвиток психологічної готовності студентів до створення сім'ї. *Збірник наукових праць №40. Частина II*. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2007. С. 231–234.
94. Левицька Т. Л. Розвиток психологічної готовності студентської молоді до створення сім'ї : дис. ... канд. психол. наук. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2009. 186 с.
95. Левківський М. В. Соціальна зрілість старшокласників: проблема формування. *Вісник Львівського університету* : журнал. 2005. №2. С. 135–138.
96. Логвінова Д. В. Гендерні стереотипи старшокласників про соціальні ролі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Психологія»*. Харків, 2005. №702. С. 100–104.

97. Ляпунова А. В. Исследование ролевых ожиданий в браке у студентов психологов. *Мониторинг общественного мнения* : бюллетень. 2006. № 6. С. 11–15.
98. Ляшенко Н. О. Подружні ролі в молодіжній сім'ї. *Український соціум. Вісник Національного технічного університету ХПІ* : зб. наук. праць. Харків, 2007. С. 16–23.
99. Майерс Д. Социальная психология : [пер. с англ.]. Санкт-Петербург : Питер Ком, 1998. 688 с.
100. Максимова Н. Критерії нормального функціонування сім'ї. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Психологія»*. Київ, 2015. Вип. 1 (8). С. 4145.
101. Максимова Н. Ю. Сімейне консультування : навч. посіб. Київ : ДП Вид. дім «Персонал», 2011. 302 с.
102. Малкина-Пых И. Г. Семейная терапия. Москва : Изд-во Эксмо, 2006. С. 343–353.
103. Мартинюк О. Соціально-психологічні концепції сім'ї як теоретична основа її емпіричного вивчення. *Психологія і суспільство* : український теоретико-методологічний соціогуманітарний часопис Тернопіль, 2008. №4. С. 104–115.
104. Маценова Е. Б. Представления о семье в разных группах старшеклассников и студентов : дисс. ... канд. психол. наук. Москва, 2001. 241 с.
105. Менделевич В. Д. Клиническая (медицинская) психология : учеб. пособ. 6 е изд. Москва : МЕДпресс информ, 2008. 432 с.
106. Михайлова Л. М. Основні напрямки соціально-педагогічної роботи зі студентськими сім'ями. *Соціальна педагогіка: теорія і практика* : журнал. 2012. № 3. С. 74–79.
107. Мікловда В. П., Повстин О. В. Дослідження проблем розвитку сім'ї як підґрунтя формування регіональної сімейної політики. *Економіка* : журнал. 2011. № 33 (4). С. 5–12.

108. Мороз О. М., Постолук Г. І., Семигіна Г. І. [та ін.]. Зберегти сім'ю. Соціальна робота з сім'ями, які опинилися у складних сімейних обставинах. Київ : ЕКМО, 2008. 160 с.
109. Москаленко В. В. Психологія соціального впливу : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 448 с.
110. Москвичева Н. Л. Образ семьи и ее динамика до геронтогенеза. Санкт-Петербург : СПбГУ, 2003. 215 с.
111. Московичи С. Социальное представление: исторический взгляд. *Психологический журнал*. 1995. Т. 16. № 1. С. 3–18; № 2. С. 3–14.
112. Мушкевич М. І. Психологічні особливості факторів особистісного та міжособистісного функціонування членів сім'ї з проблемними дітьми на основі сімейного статусу. *Психологічні перспективи* : зб. наук. праць Східноєвроп. нац. ун. ім. Лесі Українки. Луцьк : СНУ ім. Лесі Українки, 2019. Вип. 34. С. 137–154.
113. Нестеренко Т. С., Перцова О. В. Роль практичного психолога у збереженні соціального здоров'я студентської молоді. *Актуальні проблеми сучасної психології* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 10-11 лют. 2017). Херсон : Гельветика, 2016. С. 7983.
114. Никифоров Г. С. Психологія здоров'я : учеб. пособ. Санкт-Петербург, 2003. 607 с.
115. Новий тлумачний словник української мови : у чотирьох томах. Київ : Аконіт, 2001. Том 2. 911 с.
116. Новий тлумачний словник української мови : в 3-х т. Т. 3. / укладачі В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2003. 862 с.
117. Олександренко К.В., Василенко О. М. Вплив сімейних конфліктів на мовленнєву поведінку шлюбних партнерів. *Sciences of Europe : Journal*. Praha, Czech Republic, 2021. VOL 3, №65. P. 48–52.
118. Олифиревич Н. И., Зинкевич-Куземкина Т. А., Велента Т. Ф. Психология семейных кризисов. Санкт-Петербург : Речь, 2006. 360 с.
119. Орбан-Лембрик Л. Е., Лембрик С. П. Шлюбно-сімейні взаємини і

стабільність родинного життя. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2006. Вип. 11. Ч.1. С. 120–136.

120. Основи психології : підручник / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. 4-те вид., стереотип. Київ : Либідь, 1999. 632 с.

121. Основы психологии семьи и семейного консультирования : уч. пособ. / под общ. ред. Н. Н. Посысоева. Москва : Изд-во Владос-Пресс, 2003. 328 с.

122. Павлюк Н. В. Вплив ЗМІ на формування уявлень про сім'ю у старшокласників. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2013. №13 (272). С. 91–95.

123. Паславская Е. П. Особенности ролевых ожиданий и притязаний супругов на разных этапах жизненного цикла семьи. *Психология глазами студентов* : матер. X ежегодн. науч. конф. студентов, магистрантов и аспирантов факульт. филос. и соц. наук. Минск : БГУ, 2013. С. 19–20.

124. Пілецький В. Соціально-психологічне розуміння суб'єктивного благополуччя особистості в шлюбі. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. 2016. №21. С. 112–117.

125. Помиткіна Л. В., Злагодух В. В., Хімченко Н. С., Погорільська Н. Л. Психологія сім'ї : навч. посіб. Київ : Вид-во «НАУ-друк», 2010. 270 с.

126. Посвістак О. А. Біхевіористський підхід до сім'ї: специфіка та основні концепції. *Наука і освіта*. Одеса : Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, 2016. №7. С. 111–117.

127. Портяна О. В. Специфіка адаптації молодого подружжя під час кризових періодів. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. Вип. 11. С. 698–707.

128. Потапчук Є. М., Карпова Д. Є. Інтимно-сексуальна привабливість людини як важлива складова її шлюбного потенціалу. *Координати розвитку психології здоров'я: реалії та перспективи* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. з

міжнар. участю (м. Вінниця, 22-23 листопада 2018 р.) / за заг. ред. проф. О. В. Бацилевої. Вінниця : ТВОРИ, 2018. С. 160–162.

129. Потапчук Є., Карпова Д. Особливості психологічної діагностики сімейних ролей подружжя. *Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві* : зб. матер. IV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 23 жовтня 2020 р.) / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів : ЛьвДУВС, 2020. С. 198–201.

130. Потапчук Є. М., Карпова Д. Є. Моделі поведінки подружжя при реалізації основних сімейних функцій. *Габітус* : науковий журнал з соціології та психології. Одеса, 2021. Вип. №21. С. 268–274.

131. Потапчук Є. М., Карпова Д. Є. Сімейні ролі шлюбних партнерів у контексті інтелектуально-світоглядних взаємоочікувань. *Особистісні та ситуативні детермінанти здоров'я* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 23-24 листопада 2017 р.) / за заг. ред. проф. О. В. Бацилевої. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. С. 196–199.

132. Потапчук Є. М., Левицька Т. Л. Готовність студентів вищого навчального закладу до створення стабільної сім'ї як психолого-педагогічна проблема. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія №12. Психологічні науки* : зб. наук. праць. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. № 16 (40). С. 89–93.

133. Потапчук Д. Нормативні сімейні кризи та особливості їх подолання. *Професійний розвиток та становлення особистості сучасного фахівця в умовах освітнього простору* : матер. III-ї Всеукр. студент. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 16-17.04.2014). Хмельницький : ХНУ, 2014. С. 153–155.

134. Потапчук Є., Карпова Д. Особливості професійної підготовки майбутніх психологів до діагностики шлюбного потенціалу та міжособистісної сумісності пари. *Теорія та практика формування особистості як суб'єкта самотворення і самозбереження* : монографія. Хмельницький : ФОП Цюпак А.А., 2021. С. 151–163.

135. Потапчук Є.М., Карпова Д.Є. Психологічна діагностика сімейних

ролей як моделей поведінки подружжя : довідник сімейного психолога. Хмельницький : PolyLux design print, 2021. 52 с.

136. Потапчук Є. М. Психологічна діагностика шлюбного потенціалу та міжособистісної сумісності з партнером : довідник сімейного психолога. Хмельницький : PolyLux design print, 2020. 36 с.

137. Потапчук Н. Д. Особливості надання психологічної допомоги проблемним сім'ям прикордонників : дис. ... канд. психол. наук. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2006. 156 с.

138. Психологія молоді сім'ї : монографія / Р. П. Федоренко, М. І. Мушкевич, Т. І. Дучимінська, Л. І. Магдисюк. Вид. 2-ге, доповн. та змін. Луцьк : Вежа-Друк, 2020. 392 с.

139. Психологія сім'ї : навч. посіб. / за заг. ред. В. М. Поліщука. Суми : Університетська книга, 2008. 238 с.

140. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования : учеб. пособ. / под ред. Е. Г. Силяевой. Москва : АСАДЕМ'А, 2002. 192 с.

141. Психология семьи : хрестоматія / под ред. Д. Я. Райгородского. Самара : Бахрах, 2002. 752 с.

142. Радчук Г. К. Діалогізація дитячо-батьківських стосунків як чинник ранньої профілактики девіацій у становленні особистості. *Теорія та практика профілактичної роботи з дітьми, схильними до девіантної поведінки: український і міжнародний досвід* : монографія / О. Янкович, О. Кікінежді, І. Козубовська, В. Поліщук, Г. Радчук [та ін.]. Тернопіль, Осадца Ю. В., 2018. С.173 – 182.

143. Рішко Л. І. Вплив рольових очікувань на характер сімейного спілкування подружжя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Педагогіка. Соціальна робота* / гол. ред. Козубовська І. В. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2011. Випуск 23. С. 147–149.

144. Романовська Л. І. Профілактика насилля над підлітками в сім'ї: теоретичні та практичні аспекти. *Збірник наукових праць Кам'янець-*

Подільського національного університету імені Івана Огієнка / за ред. Л. П. Мельник, В. І. Співака. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2019. Вип. 33. Серія: соціально-педагогічна. С.133–144.

145. Роджерс К. Психология супружеских отношений. Возможные альтернативы : [перев. с англ. В. Гаврилова]. Москва : Эксмо, 2002. 288 с.

146. Рубинштейн С. Основы общей психологии : в 2 т. Том 1. Москва : Педагогика, 1989. 431 с.

147. Руденок А.І. Формування у майбутніх психологів готовності до запобігання та подолання сімейних конфліктів : дис. ... канд. психол. наук. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2014. 306 с.

148. Савинов Л. И. Семья и общество : история, современность и взгляд в будущее / науч.ред. В. В. Петров. Саранск : Изд-во Морд. ун-та, 1992. 144 с.

149. Самсонова П. М. Роль родительской семьи в формировании представлений подростков о будущей семье. Москва, 2005. 560 с.

150. Сатир В. Как строить себя и свою семью. [пер. с англ. Е. В. Новиковой, М. А. Макарушкиной]. Москва : Педагогика-пресс, 1992. 190 с.

151. Сахапова Э. И. Психология семьи или секреты семейного счастья : учеб. пособ. Казань : ТГГПУ, 2010. 134 с.

152. Седих К. В. Психологія взаємодії систем: «сім'я і освітні інституції». Полтава : Довкілля, 2008. 260 с.

153. Седих К. В. Психологія сім'ї : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2015. 192 с.

154. Седих К. В. Уявлення про сім'ю у сучасної молоді (транскультуральне дослідження). *Вісник Харківського національного педагогічного університету. Серія «Психологія»*. 2008. Вип. 25. С. 159–165.

155. Семиченко В. А., Заслуженюк В. С. Психологія та педагогіка сімейного спілкування : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів. Київ : Веселка, 1998. 214 с.

156. Сидоренко А. В. Чинники, що обумовлюють готовність студентської

молоді до сімейного життя. *Теоретичні і прикладні проблеми психології* : журнал. 2013. № 3(32). С. 244–250.

157. Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии. Санкт-Петербург : Речь, 2000. 350 с.

158. Сімейний кодекс України (10.01.2002 № 2947-III). *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.

159. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку. Київ : Основа-Принт, 2009. 248 с.

160. Сизанов А. Н. Подготовка подростков к семейной жизни. Минск, 1989. 178 с.

161. Склярчук А. В. Сімейні та дітородні орієнтири сучасної молоді. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2014. № 3. С. 287–296. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tippp_2014_3_45

162. Склярчук А. В. Проблемна сім'я як середовище соціалізації дитини : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 272 с.

163. Скоромна О. П. Студентська сім'я як об'єкт соціально-педагогічної діяльності. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2013. №3. С. 32–38.

164. Словарь практического психолога / составитель С. Ю. Головин. Минск : Харвест, 1998. 800 с.

165. Смелзер Н. Социология : [пер. с англ.]. Москва : Феникс, 1998. 688 с.

166. Сосніхіна С. Є. Психологічний аналіз сучасних шлюбно-сімейних стосунків студентської сім'ї. *Вісник Харківського Національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. 2016. Вип. 52. С. 134–142.

167. Старшенбаум Г. В. Сексуальная и семейная психотерапия. Москва : Изд-во Высшей школы психологии, 2003. 300 с.

168. Столярчук О. А. Психологія сучасної сім'ї : навч. посіб. Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2015. 136 с.

169. Столярчук О. А. Родинні настанови студентської молоді. *The unity of science* : International scientific professional periodical journal. 2015. V. 2. P. 106–109.

170. Строкач Л. М., Захарчук Т. П. Вплив батьківської сім'ї на формування статеворольових установок і уявлень старшокласників про майбутнє сімейне життя. *Психологічний часопис* : журнал. 2015. №1 (1). С. 92–97.

171. Сучасний психологічний тлумачний словник / В. Шапар. Харків : Прапор, 2005. 640 с.

172. Сушицька І. М. Трансформація функцій сім'ї в сучасному соціокультурному просторі. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури*. 2013. № 31. С. 228–235.

173. Сысенко В. А. Новобрачные в зеркале собственных взглядов, суждений, оценок. Москва : Мысль, 1985. 235с.

174. Терещенко М. В. Дошлюбні уявлення про сімейне життя як чинник подружнього взаєморозуміння. *Вісник психології і педагогіки* : зб. наук. праць. Київ, 2013. Вип. 13. №6. С. 106–114.

175. Ткаченко В. Є. Благополуччя подружніх відносин і його психологічні детермінанти: теоретичний аналіз. *Наука і освіта* : журнал, 2010. № 3. С. 113–116.

176. Торохтий В. С. Психологическое здоровье семьи и пути его изучения. *Вестник психосоциальной и коррекционно-реабилитационной работы* : журнал. 1996. №3. С. 36–44.

177. Трефаненко І. В., Хухліна О. С. Студентський науковий гурток як вид науково-дослідної роботи студентів. *Актуальні проблеми сучасної медицини* : журнал. 2017. Т. 17. Вип. 1. С. 278–281.

178. Фаринич О. Ю., Щербан Т. Д. Психологічні особливості студентських сімей. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПНУ. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2013. С. 713724.

179. Федоренко Р. П. Психологічне консультування та психотерапія: зміст, прийоми, технології : навч. посіб. Вид. 2-ге, перероб., доповн. Луцьк : Вежа-Друк, 2020. 368 с.

180. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї : навч. посіб. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 364 с.
181. Фельдштейн Д. И. Психология развития личности в онтогенезе. Москва : Педагогика, 1989. 206 с.
182. Фещенко Е. М. Ролевые ожидания и притязания супругов на разных этапах развития семьи. *Вестник БГУ : журнал*. 2012. № 1 (2). С. 172–175.
183. Філіпчева Г. О., Бердо К. О. Вплив батьківських уявлень на формування образу сім'ї у студенток-психологів. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія Психологія : журнал*. 2010. №9/1. Вип. 16. С. 103–112.
184. Фоменко К. І. Математичні методи у психології: можливості розрахунків у Statistica : навч.-метод. посіб. Харків : Діса-плюс, 2017. 86 с.
185. Фомічова В. М. Уявлення молоді про чинники щасливого подружнього життя. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки : зб. наук. праць*. Київ, 2015. № 2 (27). С. 90–96.
186. Фотеева Е. В. Образы мужа и жены: стереотипы обыденного сознания. *Семья в представлениях современного человека / Г. А. Заикина, М. С. Мачковский, Е. В. Фотеева*. Москва, 1990. С. 96–115.
187. Фромм Е. Мистецтво любові : [пер. з англ. В. Кучменко]. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 192 с.
188. Харре Р. Вторая когнитивная революция. *Психологический журнал*. 1996. Т. 17. №2. С. 3–15.
189. Харли У., Уиллард Ф. Законы семейной жизни. Москва : Протестант, 1992. 208 с.
190. Хлопоніна Н. Є. Вплив ролевих очікувань подружжя на характер сімейного спілкування : дис. ... канд. психол. наук. Київ : Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, 2007. 247 с.
191. Хомуленко Т. Б., Шукалова О. С. Стиль сімейного виховання як чинник пізнавального інтересу молодшого школяра : монографія. Харків : ХНПУ, 2011. 202 с.
192. Чепмен Г. П'ять ознак доброї сім'ї. Львів : Свічадо, 2014. 270 с.

193. Чубова А. И. Сравнительный анализ представлений молодых людей из полных и неполных семей о супружеской и родительской роли. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Психологія»*. Харків, 2007. № 759. С. 312–315.

194. Чудновский В. Э. Становление личности и проблема смысла жизни. Москва, 2006. 511 с.

195. Шелест Н. А. Формування ціннісного ставлення до створення сім'ї у студентів аграрних коледжів у позааудиторній діяльності : дис. ... канд. пед. наук. Київ : Уманський державний педагогічний ун-т ім. Павла Тичини, 2019. 177 с.

196. Шибутани Т. Социальная психология : [пер. с англ. В. В. Ольшанского]. Ростов на Дону : Феникс, 2002. 554 с.

197. Эйдемиллер Э. Г., Юстицкис В. В. Психология и психотерапия семьи. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 672 с.

198. Эйдемиллер Э. Г., Юстицкис В. В. Семейная психотерапия. Ленинград : Медицина, 1989. 186 с.

199. Яворська Л. Г. Підготовка молоді до сімейного життя в США : дис. ... канд. пед. наук. Київ : Тернопільський національний педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка, 2007. 160 с.

200. Юнг К. Г. Проблемы души нашего времени. Москва : Прогресс, 2006. 331 с.

201. Anderson D. A., Hamilton M. Gender roles stereotyping of parents in children's picture books: The Invisible father. *Sex Roles. Research Journal*. 2005. V. 52 (3). P. 145-151.

202. Applebury G. Main Family Functions Explained URL : <https://family.lovetoknow.com/about-family-values/main-family-functions-explained>.

203. Applebury G. Marriage and Family Therapy. 2007. URL : <https://www.lovetoknow.com/member/8621~gabrielle-applebury>.

204. Applebury G. The Role of a Father in the Family: Today & in the Past. URL : <https://family.lovetoknow.com/about-family-values/role-father-family-today->

past.

205. Baxter J., Weston R., Qu L. Family structure, co-parental relationship quality, postseparation paternal involvement and children's emotional wellbeing. *Journal of Family Studies*. 2011. № 17 (2). P. 86–109.

206. Baltes P. B., Schaie K. W. Developmental psychology throughout life: personality and socialization. New York : Academic Press, 1973. P. 366–395.

207. Cohen J. Love styles and relationship quality: A contribution to validation. *Journal of Social Behavior and Personality*. 1988. № 4. P. 239–254.

208. Deiner E., Emmons R. A., Larsen R., Griffin S. The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*. 1985. № 49. P. 71–74.

209. Deux K., Taynor J. Evaluation of male and female ability: Bias works two ways. *Psychological Reports*, 1973. № 32. P. 261–262.

210. Duvall E. M., Hill R. L. Report of the Committee on the Dynamics of Family Interaction. Washington, D.C. National Conference on Family Life, 1968.

211. Eagly, A.H. Sex differences in social behavior: A social-role interpretation. Hillsdale, NJ : Erlbaum, 1987.

212. Fisher L. On the Classification of Families A Progress Report. *Journal of Marriage and Family*. 1977. № 34(4). P. 424–433.

213. Gage N., Cronbach L. Conceptual and Methodological Problems in Interpersonal Perception. *Psychological Review*. 1955. № 62. P. 411–422.

214. Goffman E. The arrangement between sexes. *Theory and society*. 1977. № 4. P. 301–331.

215. Harris C. R. Jealousy. Encyclopedia of human relationships. *Thousand Oaks*. CA : SAGE, 2009. P. 937–941.

216. Krzesinska-Żach B. Pedagogika rodziny : Przewodnik do ćwiczeń. Białystok : Trans Humana Wydawnictwo Uniwersyteckie, 2007. S. 35–41. URL : <https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream>

217. Mazelis J. M., Mykyta L. Internal Migration and the Role of Intergenerational Family Ties and Life Events . *Journal of Marriage and Family*. Volume 83, Issue 1. №10. 2020. P. 1461–1478.

218. Rodzina wobec wyzwań współczesności Wybrane problemy /| pod red. I. Taranowicz, S. Grotowskie. Wrocław : ofi cyna Wydawnicza ARBORETUM, 2015. URL : <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/.pdf>.

219. Rosenberg M. Self-Esteem Scale. *Measures of Social Psychological Attitudes*. Ann Arbor : Institute for Social Research, 1972. P. 98–101.

220. Pedagogika rodziny / prof. P. Poręby; Instytutu Pedagogiki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Lublin, 2016. URL : <https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/pdf>.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета

«Психологічні умови формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі»

Психологічні умови формуванню у студентської молоді уявлень про сімейні ролі	Ранг
Використання традицій українського народу щодо формування ціннісного ставлення студентів до сім'ї	
Виховання у молоді почуття відповідальності за виконання шлюбно-сімейних і батьківських обов'язків, підвищення престижу сім'ї як соціального інституту	
Забезпечення усвідомлення сімейно-ціннісних орієнтацій, життєвого самовизначення, соціально-психологічної мотивації студентської молоді до сімейного життя	
Залучення громадських організацій до проведення заходів щодо підготовки молоді до сімейного життя	
Інформаційно-просвітницьке забезпечення роботи зі студентською молоддю з питань формування уявлень про сімейне життя	
Наявність у викладачів (кураторів) знань, умінь, навичок та бажання формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі та обов'язки	
Наявність психологічного інструментарію формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі	
Наявність у студентів бажання розширяти свої уявлення про сімейні ролі та обов'язки	
Проведення круглих столів та зустрічей зі спеціалістами, які займаються проблемами створення та життєдіяльності молодої сім'ї	
Підготовка кураторів студентських груп як мотиваторів студентської молоді щодо активного пізнання психології сімейного життя	
Організація студентських конкурсів та рольових ігор на тему «Я майбутній сім'янин»	
Поглиблення знань про майбутню сім'ю та сімейні ролі в процесі підготовки студентської молоді до сімейного життя	
Розробка та поширення психологічних рекомендацій студентській молоді щодо засвоєння сімейних ролей як моделей поведінки шлюбних партнерів	
Розміщення у популярних соціальних сітках психологічних матеріалів про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів	
Розробка рольової гри для студентів з ідентифікації поведінки в ролі майбутнього сім'янина	
Розробка та впровадження новітніх навчальних програм «Психологія сімейного життя» як вибіркового навчального дисциплін	
Розробка та впровадження у позааудиторну діяльність програми «Я – майбутній сім'янин»	
Функціонування студентських гуртків для вивчення моделей гармонійних сімейних стосунків	
Ваш варіант відповіді	

Дякуємо за співпрацю!

Додаток Б

Анкета

«Моделі поведінки, що відображають важливі сімейні ролі»

Шановний колего! Просимо Вас оцінити за 7-бальною шкалою моделі поведінки шлюбних партнерів, що різною мірою мають відношення до категорії «важливі сімейні ролі шлюбних партнерів» («6» – найбільш виражена, має безпосереднє відношення; «0» – взагалі відсутня, не має відношення).

Сімейні ролі шлюбних партнерів	Оцінка						
	0	1	2	3	4	5	6
1	2	3	4	5	6	7	8
Альтруїст							
Активіст							
Акуратист							
Батько (мама)							
Берегиня							
Винахідник							
Вихователь							
Гід							
Годувальник							
Господарник							
Гуру							
Дбайливець							
Дизайнер							
Дієтолог							
Добувач							
Донька (син)							
Друг							
Економіст							
Експерт							
Естет							
Жартівник							
Зять (невістка)							
Ініціатор							
Інтелектуал							
Компаньйон							
Контролер							
Коханець							
Кухар							
Креативщик							
Лідер							
Масовик							
Медик							
Медіатор							
Миротворець							
Модник							
Мораліст							

Закінчення додатка Б

1	2	3	4	5	6	7	8
Мотиватор							
Нянька							
Обліковець							
Однодумець							
Опонент							
Оптиміст							
Організатор							
Підприємець							
Покупець							
Порадник							
Прагматик							
Прибиральник							
Ремонтник							
Репродуктор							
Розрадник							
Романтик							
Садівник							
Слухач							
Соціалізатор							
Співрозмовник							
Спортсмен							
Стиліст							
Учитель							
Фінансист							
Ваш варіант							

Дякуємо за співпрацю!

Додаток В

Анкета

«Моделі поведінки, що відображають патологізуючі сімейні ролі» (ДСРП)

Шановний колего! Просимо Вас оцінити за 7-бальною шкалою деструктивні моделі поведінки шлюбних партнерів, що здатні породжувати сімейні конфлікти та можуть здійснювати прямий чи опосередкований психотравмуючий вплив на психічне здоров'я членів сім'ї («6» – найбільш виражена, має безпосереднє відношення до категорії «патологізуючі сімейні ролі шлюбних партнерів»; «0» – взагалі відсутня, не має відношення.

Сімейні ролі шлюбних партнерів	Оцінка						
	0	1	2	3	4	5	6
1	2	3	4	5	6	7	8
Алкоголік							
Альфонс							
Безхребетник							
Брехун							
Вигнанець							
Груб'ян							
Дурень							
Гульвіса							
Егоїст							
Жертва							
Ігroman							
Імпотент							
Інфантил							
Іпохондрик							
Ледар							
Маніпулятор							
Мегаломан							
Мораліст							
Мученик							
Наркоман							
Нарцис							
Начальник							
Насильник							
Невдаха							
Нетямущий							
Нечепура							
Педант							
Песиміст							
Прокрастинатор							
Ревнивець							
Садист							
Самодур							

Закінчення додатка В

1	2	3	4	5	6	7	8
Сексоголік							
Скиглій							
Суддя							
Сухар							
Трудоголік							
Фанатик							
Цинік							
Шопоголік							
Ваш варіант							

Дякуємо за співпрацю!

Додаток Г

ПСИХОЛОГІЧНА МЕТОДИКА
«Діагностика сімейних ролей подружжя» (ДСРП)
Автори Карпова Д. Є., Потапчук Є. М.

(Свідोцтво про реєстрацію авторського права на твір № 97934 від 09.06.2020)

Інструкція до методики: оцініть свій чи свого шлюбного партнера рівень виконання сімейних ролей за допомогою п'ятибальної шкали: «5» – повністю виконується; «4» – у більшості випадків виконується; «3» – у деяких випадках виконується; «2» – у більшості випадків не виконується; «1» – повністю не виконується.

1. Діагностика сімейних ролей за інтелектуально-світоглядною функцією сім'ї (задоволення інтелектуально-світоглядних потреб подружжя)

№	Сімейна роль шлюбного партнера	Оцінка
1	Винахідник (той, хто створює щось нове для покращення сімейного побуту)	
2	Вихователь (той, хто виховує членів сім'ї)	
3	Гід (той, хто знайомить членів сім'ї з природою та історичними пам'ятками)	
4	Гуру (той, хто має винятковий авторитет в сім'ї)	
5	Експерт (той, хто дає оцінку задумам, планам, діям членів сім'ї)	
6	Естет (той, хто шанує прекрасне і привчає до цього членів сім'ї)	
7	Інтелектуал (хто володіє розвиненим інтелектом)	
8	Компаньйон (той, хто є співучасником сімейних проєктів, ігор)	
9	Лідер (той, хто приймає серйозні рішення і вирішує важливі сімейні проблеми)	
10	Медіатор (той, хто сприяє конструктивному обговоренню сімейних проблем і сприяє порозумінню членів сім'ї)	
11	Модник (той, хто власним прикладом навчає членів сім'ї мати стильний та красивий вигляд)	
12	Однодумець (той, хто має однакові погляди з важливих сімейних питань)	
13	Опонент (той, хто має інші погляди з важливих сімейних питань і часто дискутує при їх обговоренні)	
14	Порадник (той, хто надавати корисні, мудрі поради членам сім'ї)	
15	Прагматик (той, хто оцінює дії членів сім'ї з точки зору практичності і доцільності)	
16	Слухач (той, хто вислуховує думки членів сім'ї)	
17	Соціалізатор (той, хто впливає на думку інших членів сім'ї і сприяє засвоєнню вимог суспільства)	
18	Співрозмовник (той, хто розмовляє на цікаві теми з членами сім'ї)	
19	Спортсмен (той, хто власним прикладом залучає членів сім'ї до здорового способу життя)	
20	Учитель (той, хто навчає членів сім'ї)	
Загальна оцінка		

Підрахунок результатів оцінки виконання сімейних ролей за

інтелектуально-світоглядною функцією проводиться за п'ятибальною шкалою, де: 100-84 – дуже високий рівень; 83-68 – високий рівень; 67-52 – середній рівень; 51-36 – низький рівень (*небезпека виникнення сімейних конфліктів*); 35-20 – дуже низький рівень (*підвищена небезпека виникнення сімейних конфліктів*).

2. Діагностика сімейних ролей за морально-психологічною та інтимно-сексуальною та функціями сім'ї (*задоволення інтимно-сексуальних та морально-психологічних потреб подружжя*)

№	Сімейна роль шлюбного партнера	Оцінка
1	Альтруїст (той, хто жертвує своїми інтересами заради членів сім'ї)	
2	Активіст (той, хто є енергійним, діяльним)	
3	Акуратист (той, хто охайно одягається і любить порядок)	
4	Батько (мама) (той, хто виконує батьківські обов'язки)	
5	Берегиня (захисник) (той, хто оберігає сім'ю і дає відчуття безпеки)	
6	Донька (син)	
7	Друг (той, хто виявляє прихильність, довір'я)	
8	Жартівник (той, хто любить вигадувати та жартувати)	
9	Зять (невістка)	
10	Ініціатор (той, хто є джерелом різних сімейних справ)	
11	Контролер (той, хто контролює виконання членами сім'ї суспільних норм)	
12	Коханець (той, хто задовольняє інтимно-сексуальні потреби шлюбного партнера)	
13	Креативщик (той, хто робить життя сім'ї цікавішим і яскравішим)	
14	Миротворець (той, хто йде на примирення, примиряє членів сім'ї)	
15	Мораліст (той, хто ратує за дотримання членами сім'ї моральних норм)	
16	Мотиватор (той, хто надихає членів сім'ї)	
17	Оптиміст (той, хто виявляє бадьорість та життєрадісність)	
18	Репродуктор (той, хто задовольняє потребу партнера у продовженні роду)	
19	Розрадник (той, хто втішає, розраджує)	
20	Романтик (той, хто створює романтичну атмосферу)	
Загальна оцінка		

Підрахунок результатів оцінки виконання сімейних ролей за інтимно-сексуальною та морально-психологічною функцією проводиться за п'ятибальною шкалою, де: 100-84 – дуже високий рівень; 83-68 – високий рівень; 67-52 – середній рівень; 51-36 – низький рівень (*небезпека виникнення сімейних конфліктів*); 35-20 – дуже низький рівень (*підвищена небезпека виникнення сімейних конфліктів*).

3. Діагностика сімейних ролей за господарською та матеріально-фінансовою функціями сім'ї (*задоволення господарсько-побутових та матеріально-фінансових потреб подружжя*)

№	Сімейна роль шлюбного партнера	Оцінка
1	Годувальник (той, хто годує і доглядає членів сім'ї)	
2	Господарник (той, хто веде домашнє господарство)	
3	Дбайливець (той, хто дбає про потреби членів сім'ї)	
4	Дизайнер (хто підтримує та удосконалює дизайн житла)	
5	Дієтолог (той, хто дбає про здорове харчування членів сім'ї)	
6	Добувач (той, хто добуває засоби для існування сім'ї)	
7	Економіст (той, хто контролює фінансові витрати членів сім'ї)	
8	Кухар (той, хто готує їжу для членів сім'ї)	
9	Масовик (той, хто дбає про відпочинок та розваги членів сім'ї)	
10	Медик (той, хто дбає про здоров'я членів сім'ї)	
11	Нянька (той, хто доглядає дитину)	
12	Організатор (той, хто організовує побут сім'ї)	
13	Обліковець (той, хто веде облік домашнього майна)	
14	Підприємець (той, хто організовує прибуткові для сім'ї справи)	
15	Покупець (той, хто купує товари для своєї сім'ї)	
16	Прибиральник (той, хто прибирає житло, територію проживання сім'ї)	
17	Ремонтник (той, хто підтримує та відновлює об'єкти і речі своєї сім'ї)	
18	Садівник (той, хто доглядає за кімнатними рослинами, клумбами, садом)	
19	Стиліст (той, хто дбає про зовнішній вигляд членів сім'ї)	
20	Фінансист (той, хто займається грошовими справами сім'ї)	
Загальна оцінка		

Підрахунок результатів оцінки виконання сімейних ролей за матеріально-фінансовою та господарською функціями проводиться за п'ятибальною шкалою, де: 100-84 – дуже високий рівень; 83-68 – високий рівень; 67-52 – середній рівень; 51-36 – низький рівень (*небезпека виникнення сімейних конфліктів*); 35-20 – дуже низький рівень (*підвищена небезпека виникнення сімейних конфліктів*).

Ключ до психологічної методики

Вирахувати загальну суму за усіма оцінками сімейних ролей (сума може бути від 60 до 300 балів), де: **300-252** балів – дуже високий рівень виконання сімейних ролей; **251-203** балів – високий рівень виконання сімейних ролей; **202-154** балів – середній рівень виконання сімейних ролей; **153-106** балів – низький рівень виконання сімейних ролей, *небезпека виникнення сімейних конфліктів* (рекомендується звернутись за психологічною допомогою до фахівця); **105-60** – дуже низький рівень виконання сімейних ролей, *підвищене небезпека виникнення сімейних конфліктів* (рекомендується звернутись за психологічною допомогою до фахівця).

Додаток Д

ПСИХОЛОГІЧНА МЕТОДИКА**«Діагностика патологізуючих сімейних ролей» (ДПСР)****Автори Карпова Д. Є., Потапчук Є. М.**

Інструкція до методики: за допомогою п'ятибальної шкали оцініть моделі поведінки (свої чи свого шлюбного партнера), що можуть породжувати сімейні конфлікти та негативно впливати на психічне здоров'я членів сім'ї:

- «5» – модель поведінки виявляється постійно (наявна завжди);
- «4» – модель поведінки виявляється часто (через короткі проміжки часу);
- «3» – модель поведінки виявляється посередньо;
- «2» – модель поведінки виявляється нечасто (рідко);
- «1» – модель поведінки ніколи (ні за яких обставин) не виявляється.

№	Патологізуючі сімейні ролі	Оцінка
1	Алкоголік (модель поведінки члена сім'ї, який має залежність від алкоголю)	
2	Альфонс (утриманка) (модель поведінки особи, що знаходиться на утриманні шлюбного партнера)	
3	Безхребетник (модель поведінки безвольного, безхарактерного члена сім'ї)	
4	Брехун (модель поведінки брехливого, нещирого члена сім'ї)	
5	Вигнанець (модель поведінки особи, яку через різні причини періодично виганяють із своєї сім'ї)	
6	Грубіян (модель поведінки члена сім'ї, який поводить себе грубо, використовує ненормативну лексику)	
7	Дурень (модель поведінки члена сім'ї, який часто робить безглузді вчинки, дурниці)	
8	Гульвіса (модель поведінки члена сім'ї, який любить гуляти та легковажно проводити час)	
9	Егоїст (модель поведінки себелюбної особи, яка дбає тільки про себе і байдужа до членів своєї сім'ї)	
10	Жертва (модель поведінки особи, яка постійно терпить звинувачення, образи та приниження від інших членів своєї сім'ї)	
11	Ігроман (модель поведінки члена сім'ї, який постійно прагне грати в азартні ігри)	
12	Імпотент (модель поведінки особи, яка не задовольняє інтимно-сексуальні потреби шлюбного партнера)	
13	Інфантил (модель поведінки несамостійної особи залежної від інших членів своєї сім'ї)	
14	Іпохондрик (модель поведінки члена сім'ї, який виявляє постійне занепокоєння з приводу можливості захворіти)	
15	Ледар (модель поведінки ледачого члена сім'ї, який не любить працювати)	
16	Маніпулятор (модель поведінки члена сім'ї, який виявляє хитрість для досягнення своїх цілей)	
17	Мегаломан (модель поведінки члена сім'ї з манією величності)	
18	Мораліст (модель поведінки особи, яка надмірно моралізує і постійно повчає інших членів своєї сім'ї)	

Закінчення додатка Д

19	Мученик (модель поведінки особи, яка страждає через своє сімейне життя)	
20	Наркоман (модель поведінки члена сім'ї, який має хворобливий потяг до вживання наркотиків)	
21	Нарцис (модель поведінки зарозумілого, закоханого в себе члена сім'ї)	
22	Начальник (модель поведінки особи, яка поводить з членами сім'ї як з підлеглими)	
23	Насильник (модель поведінки особи, яка насилує чи експлуатує інших членів сім'ї)	
24	Невдаха (модель поведінки члена сім'ї, якому не щастить у різних сферах життя)	
25	Нетямущий (модель поведінки члена сім'ї, який часто виявляє низький рівень інтелекту, виражає нерозуміння, недогадливність)	
26	Нечепура (модель поведінки неохайного члена сім'ї)	
27	Педант (модель поведінки члена сім'ї, який є занадто суворим у виконанні дрібних, формальних вимог)	
28	Песиміст (модель поведінки члена сім'ї, який схильний у всьому бачити найгірше)	
29	Прокрастинатор (модель поведінки члена сім'ї, який відкладає справи на потім)	
30	Ревнивець (модель поведінки людини, що виявляє тривогу через відсутність упевненості в прихильності об'єкта любові)	
31	Садист (модель поведінки особи, яка часто виявляє безжалісність, жорстокість, насолоду від страждань інших членів своєї сім'ї)	
32	Самодур (модель поведінки надмірно вольового, примхливого, свавільного члена сім'ї)	
33	Сексоголік (модель поведінки шлюбного партнера, який виявляє залежність від сексу і постійно прагне отримати сексуальну розрядку)	
34	Скиглій (модель поведінки члена сім'ї, який постійно на щось скаржиться)	
35	Суддя (модель поведінки особи, яка схильна постійно засуджувати інших членів своєї сім'ї)	
36	Сухар (модель поведінки бездушного, черствого члена сім'ї)	
37	Трудоголік (модель поведінки члена сім'ї, який має залежність від роботи)	
38	Фанатик (модель поведінки одержимого члена сім'ї, який перебуває в полоні будь-якої ідеї, пристрасті)	
39	Цинік (модель поведінки особи, що демонструє відверто зневажливе, зухвале ставлення до членів своєї сім'ї)	
40	Шопоголік (модель поведінки члена сім'ї, який не контролює здійснення зайвих покупок)	
Загальна оцінка		

Підрахунок результатів оцінки моделей поведінки

Підрахунок результатів оцінки моделей поведінки (своїх чи свого шлюбного партнера), що можуть породжувати сімейні конфлікти та негативно впливати на членів сім'ї, проводиться за п'ятибальною шкалою, де:

200-168 – дуже високий рівень наявності різних деструктивних моделей поведінки, що породжують сімейні конфлікти та можуть мати психотравмуючий вплив на членів сім'ї;

167-135 – високий рівень наявності різних деструктивних моделей поведінки, що породжують сімейні конфлікти та можуть мати психотравмуючий вплив на членів сім'ї;

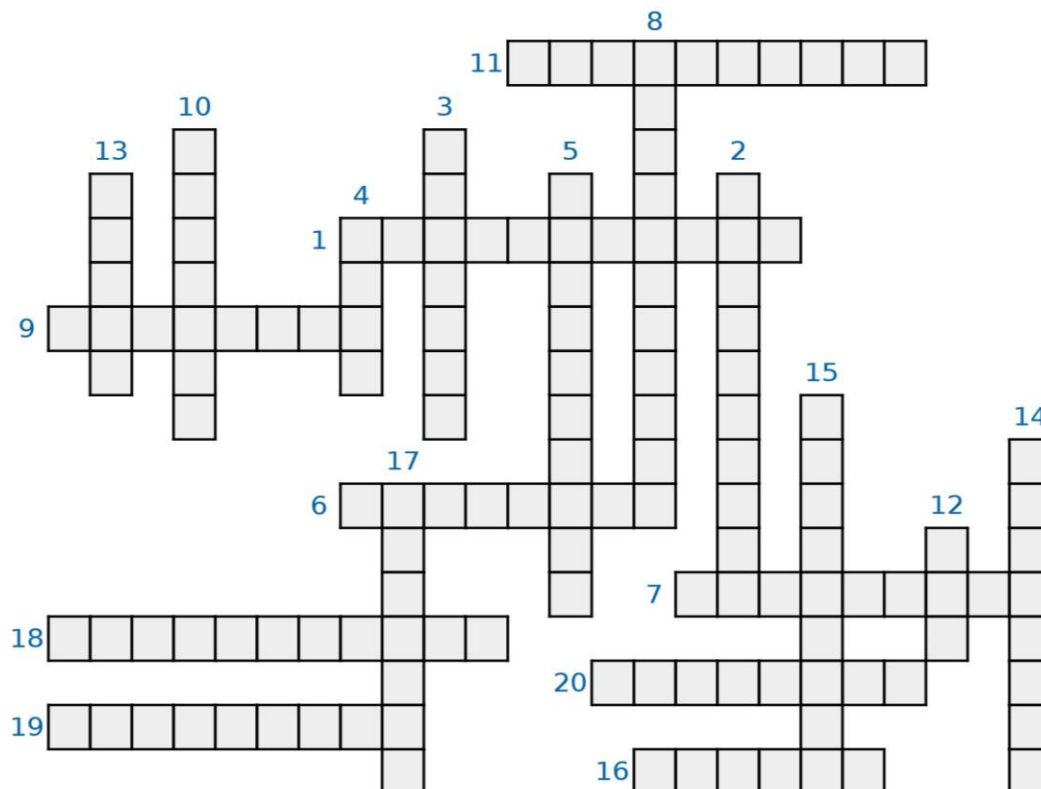
134-102 – середній рівень наявності різних деструктивних моделей поведінки, що породжують сімейні конфлікти та можуть мати психотравмуючий вплив на членів сім'ї;

101-69 – низький рівень наявності деструктивних моделей поведінки, що породжують сімейні конфлікти та можуть мати психотравмуючий вплив на членів сім'ї;

68-40 – дуже низький рівень наявності деструктивних моделей поведінки, що породжують сімейні конфлікти та можуть мати психотравмуючий вплив на членів сім'ї.

Додаток Е

Психологічний кросворд «Сімейні ролі»

1. Хто веде домашнє господарство?
2. Хто створює щось нове для покращення сімейного побуту?
3. Хто дає оцінку задумам, планам, діям членів сім'ї?
4. Хто має винятковий авторитет в сім'ї?
5. Хто має однакові погляди з важливих сімейних питань?
6. Хто купує товари для своєї сім'ї?
7. Хто контролює фінансові витрати членів сім'ї?
8. Хто організовує побут сім'ї?
9. Хто сприяє конструктивному обговоренню сімейних проблем і сприяє порозумінню членів сім'ї?
10. Хто дбає про зовнішній вигляд членів сім'ї?
11. Хто співучасником сімейних проєктів, ігор?
12. Хто знайомить членів сім'ї з природою та історичними пам'ятками?
13. Хто приймає серйозні рішення і вирішує важливі сімейні проблеми?
14. Хто дбає про здорове харчування членів сім'ї?
15. Хто підтримує та відновлює об'єкти і речі своєї сім'ї?
16. Хто доглядає дитину?
17. Хто має інші погляди з важливих сімейних питань і часто дискутує при їх обговоренні?
18. Хто годує і доглядає членів сім'ї?
19. Хто власним прикладом залучає членів сім'ї до здорового способу життя?
20. Хто підтримує та удосконалює дизайн житла?

Додаток Ж
Довідки про впровадження

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Інститутська 11, Хмельницький-16, 29016, тел.: (0382) 67-02-76, факс: (0382) 67-42-65
 E-mail: centr@khnu.km.ua, код ЄДРПОУ 02071234

21.09.2020 № 46

На № _____ від _____

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
 Карпової Дарії Євгенівни
 «Психологічні умови формування уявлень про сімейні ролі у студентської молоді»,
 поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії
 за спеціальністю 053 – Психологія**

Ця довідка засвідчує факт упровадження матеріалів наукового дослідження Карпової Дарії Євгенівни «Психологічні умови формування уявлень про сімейні ролі у студентської молоді» впродовж 2019-2021 рр. у процес професійної підготовки здобувачів ступеня вищої освіти «бакалавр» та «магістр» спеціальності 053 – Психологія Хмельницького національного університету.

Авторські напрацювання Дарії Євгенівни для діагностики функціонально-рольової структури сімейних стосунків та для розвитку уявлень слухачів про перелік сімейних ролей, а саме: психологічна методика «Діагностика сімейних ролей подружжя (ДСРП); моделі поведінки подружжя при реалізації основних сімейних функцій; алгоритм дій щодо формування уявлень про сімейні ролі у студентської молоді використовуються:

- при викладанні навчальної дисципліни «Робота психолога з сім'єю», зокрема Теми 5 «Прийняття подружніх зобов'язань як сімейна криза»;
- при проведенні занять у науковому гуртку «Академія гармонійних сімейних стосунків».

Використання теоретичних та практичних результатів дослідження Карпової Д. Є. свідчить про їх ефективність та результативність. Вони сприяють усвідомленню слухачами важливих моделей поведінки подружжя при реалізації основних сімейних функцій, а також особливостей психологічної діагностики сімейних ролей подружжя.

Результати впровадження підтверджують, що положення дисертаційного дослідження мають практичну та теоретичну значущість, використання їх в освітньому процесі сприяє розвитку уявлення особистості про перелік сімейних ролей та суттєво підвищують рівень психологічної готовності студентської молоді до сімейного життя.

Проректор з наукової роботи
 Хмельницького національного університету
 доктор технічних наук, професор

О. М. Синюк

Виконавець
 Поталчук С. М. Тел. 0679470646

УКРАЇНА
 МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
 ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ
 ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
 КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ
 «ВІННИЦЬКА АКАДЕМІЯ БЕЗПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ»
 вул.Грушевського,13, м.Вінниця, 21050, тел.55-65-60
 E-mail: bil@mail.vinnica.ua

06.01. 2021 р.

№ 01\21-02

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Карпової Дарії Євгенівни
«Психологічні умови формування уявлень про сімейні ролі у студентської молоді»,
поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 053 – психологія

Результати дисертаційного дослідження Карпової Д. Є. «Психологічні умови формування уявлень про сімейні ролі у студентської молоді» вивчено та впроваджено в освітній процес КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти» упродовж 2019-2020 рр. викладачами кафедри психології.

При викладанні навчальної дисципліни «Психологія сім'ї», зокрема Модуля 2 «Структура сім'ї та її динаміка» використовуються авторські напрацювання Дарії Євгенівни для діагностики функціонально-рольової структури сімейних стосунків та для розвитку уявлень слухачів про перелік сімейних ролей, а саме: психологічна методика «Діагностика сімейних ролей подружжя (ДСРП); моделі поведінки подружжя при реалізації основних сімейних функцій; алгоритм дій щодо формування уявлень про сімейні ролі у студентської молоді.

Використання теоретичних та практичних результатів дослідження Карпової Д. Є. свідчить про їх ефективність та результативність. Вони сприяють усвідомленню майбутніми психологами важливих моделей поведінки подружжя при реалізації основних сімейних функцій, а також особливостей психологічної діагностики сімейних ролей подружжя.

Загалом результати дисертаційної роботи заслуговують схвалення та підтримки і можуть служити основою для розвитку уявлення особистості про перелік сімейних ролей та підготовки студентської молоді до сімейного життя.

Завідувач кафедри психології,
 доктор психологічних наук, доцент
 КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти»

Л. О.Маторнюк

Додаток И
Список публікацій здобувача

***Наукові праці,
в яких опубліковані основні наукові результати дисертації***

1. Карпова Д. Є. Психологічний аналіз сімейних ролей шлюбних партнерів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Психологічні науки»*. Херсон : Гельветика, 2016. Том 1. Випуск 4. С. 41–45.

2. Карпова Д. Є. Соціально-психологічні чинники, що сприяють усвідомленню молоддю сімейних ролей. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Психологічні науки»*. Херсон : Гельветика, 2016. Випуск 5. Том 2. С. 109–113.

3. Карпова Д. Є. Психологічний зміст та функції уявлень студентської молоді про сімейні ролі шлюбних партнерів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Психологічні науки»*. Херсон : Гельветика, 2017. Випуск 2. Том 2. С. 8–14.

4. Карпова Д. Є., Потапчук Є. М. Моделі поведінки подружжя при реалізації основних сімейних функцій. *Габітус : науковий журнал з соціології та психології*. Одеса, 2021. Випуск №21. С. 268–274.

5. Карпова Д. Є., Потапчук Є. М. Особливості розподілу сімейних ролей за основними сімейними функціями сім'ї. *Sciences of Europe : Journal*. Praha, Czech Republic, 2021. № 63. VOL 4. P. 48–51. ULR : <https://www.europe-science.com/wp-content/uploads/2021/02/VOL-4-No-63-2021.pdf>

6. Карпова Д., Потапчук Є. Особливості професійної підготовки майбутніх психологів до діагностики шлюбного потенціалу та міжособистісної сумісності пари. *Теорія та практика формування особистості як суб'єкта самотворення і самозбереження* : монографія. Хмельницький : ФОП Цюпак А.А., 2021. С. 151–163.

**Наукові праці,
які засвідчують апробацію матеріалів дисертації**

7. Карпова Д. Є. Аналіз уявлень студентської молоді про сімейні ролі шлюбних партнерів. *Актуальні проблеми психологічної теорії та практики* : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Вінниця, 28 березня 2017 р.) / за заг. ред. проф. О. В. Бацилевої. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. С. 67–70.

8. Карпова Д. Є. Соціально-психологічні чинники, що сприяють усвідомленню молоддю сімейних ролей. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців* : тези доповідей V Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 30-31 березня 2017 р.) / Хмельницький національний університет. Хмельницький, 2017. С. 18–19.

9. Карпова Д. Є. Усвідомлення молоддю соціальних ролей шлюбних партнерів як психологічна проблема. *Актуальні наукові психологічні та педагогічні дослідження сучасності* : тези та статті доповідей VI Всеукраїнської наукової Інтернет-конференції (м. Умань, 26-27 жовтня 2017 р.) / відповід. ред. Г. М. Ржевський, Т. Д. Перепелюк. Київ : НУБіП, 2017. С. 51–53.

10. Карпова Д. Є., Потапчук Є. М. Сімейні ролі шлюбних партнерів у контексті інтелектуально-світоглядних взаємоочікувань. *Особистісні та ситуативні детермінанти здоров'я* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Вінниця, 23-24 листопада 2017 р.). / за заг. ред. проф. О. В. Бацилевої. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. С. 196–199.

11. Карпова Д. Є. Аналіз сімейних ролей шлюбних партнерів у контексті задоволення матеріально-побутових проблем. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців* : тези допов. VI Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Хмельницький, 22-23 березня 2018 р.) / Хмельницький національний університет. Хмельницький, 2018. С. 21–22.

12. Карпова Д. Є., Потапчук Є. М. Інтимно-сексуальна привабливість

людини як важлива складова її шлюбного потенціалу. *Координати розвитку психології здоров'я: реалії та перспективи* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Вінниця, 22-23 листопада 2018 р.) / за заг. ред. проф. О. В. Бацилевої. Вінниця : ТВОРИ, 2018. С. 160–162.

13. Карпова Д. Є. Розподіл сімейних ролей шлюбними партнерами у сучасній сім'ї. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців* : тези доповідей VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 11-12 квітня 2019 р.) / Хмельницький національний університет. Хмельницький, 2019. С. 52–53.

14. Карпова Д. Є. Ролева структура як важливий елемент сімейної системи. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців* : тези доповідей VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 9-10 квітня 2020) / Хмельницький національний університет. Хмельницький, 2020. С. 45–47.

15. Карпова Д., Потапчук Є. Особливості психологічної діагностики сімейних ролей подружжя. *Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві* : збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 23 жовтня 2020 р.) / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2020. С. 198–201.

Наукові праці,

які додатково відображають наукові результати

16. Карпова Д. Є., Потапчук Є.М. Психологічна діагностика сімейних ролей як моделей поведінки подружжя : довідник сімейного психолога. Хмельницький : PolyLux design print, 2021. 52 с.

Додаток К

Відомості про апробацію результатів дисертації

Карпової Дарії Євгенівни

«Психологічні умови формування уявлень про сімейні ролі

у студентської молоді»

за спеціальністю 053 Психологія

Масові науково-практичні заходи міжнародного рівня:

1. Міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів і молодих вчених «Актуальні проблеми психологічної теорії та практики» (Україна, м. Вінниця, Донецький національний університет імені Василя Стуса, 28 березня 2017 р.). Форма участі – публікація тез на тему *«Аналіз уявлень студентської молоді про сімейні ролі шлюбних партнерів»*.

2. Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Координати розвитку психології здоров'я: реалії та перспективи» (Україна, м. Вінниця, Донецький національний університет імені Василя Стуса, 22-23 листопада 2018 р.). Форма участі – публікація тез на тему *«Інтимно-сексуальна привабливість людини як важлива складова її шлюбного потенціалу»*.

Масові науково-практичні заходи всеукраїнського рівня:

1. Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців» (Україна, м. Хмельницький, Хмельницький національний університет, 30-31 березня 2017 р.). Форма участі – публікація тез на тему *«Соціально-психологічні чинники, що сприяють усвідомленню молоддю сімейних ролей»*.

2. Всеукраїнська наукова Інтернет-конференція «Актуальні наукові психологічні та педагогічні дослідження сучасності» (Україна, м. Умань, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 26-27 жовтня 2017 р.). Форма участі – публікація тез на тему *«Усвідомлення молоддю соціальних ролей шлюбних партнерів як психологічна проблема»*.

3. Всеукраїнська науково-практична конференція «Особистісні та

ситуативні детермінанти здоров'я» (Україна, м. Вінниця, Донецький національний університет імені Василя Стуса, 23-24 листопада 2017 р.). Форма участі – публікація тез на тему *«Сімейні ролі шлюбних партнерів у контексті інтелектуально-світоглядних взаємоочікувань»*.

4. Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців» (Україна, м. Хмельницький, Хмельницький національний університет, 22-23 березня 2018 р.). Форма участі – публікація тез на тему *«Аналіз сімейних ролей шлюбних партнерів у контексті задоволення матеріально-побутових проблем»*.

5. Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасні тренінгові технології для розвитку особистості: еко-тренінги» (Україна, м. Умань, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 31 травня 2018 р.) Форма участі – пропонована тема виступу на секційному засіданні *«Формування засобами тренінгових технологій готовності студентської молоді до виконання сімейних ролей»*.

6. Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців» (Україна, м. Хмельницький, Хмельницький національний університет, 11-12 квітня 2019 р.). Форма участі – публікація тез на тему *«Розподіл сімейних ролей шлюбними партнерами у сучасній сім'ї»*.

7. Всеукраїнська науково-практична конференція «Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві» (Україна, м. Львів, Львівський державний університет внутрішніх справ, 18 жовтня 2019 р.). Форма участі – пропонована тема виступу на дискусійній платформі *«Емоційна співзалежність подружжя як причина ролевої дисфункції»*.

8. Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців» (Україна, м. Хмельницький, Хмельницький національний університет, 9-10 квітня 2020 р.). Форма участі – публікація тез на тему *«Ролева структура як*

важливий елемент сімейної системи».

9. Всеукраїнська науково-практична конференція «Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві» (Україна, м. Львів, Львівський державний університет внутрішніх справ, 23 жовтня 2020 р.). Форма участі – публікація тез на тему *«Особливості психологічної діагностики сімейних ролей подружжя».*